

R 496
1990/5

ГУЛИСТОН

5
1990ДКС.
№

Ўзбекистон ССР халқ хўжалиги ютуқлари кўرғазмаси.

А. Губенко суратлари

Чорвоқ ГЭСининг машина зали.

Тошкентдаги «Шарқ гули» бадиий буюмлар фабрикасининг илғор бригада бошлиғи Матлуба Исаева.

Р. Нуриμβоев сурати

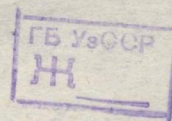
Совет Социалистик Республикалари Иттифоқининг Президенти тўғрисида

СССР халқ депутатлари Съезди қарор қилади: Ўртоқ Михаил Сергеевич Горбачев Совет Социалистик Республикалари Иттифоқининг Президенти этиб сайлансин.

ПРЕЗИДЕНТ ҚАСАМЕДИ

М. С. Горбачев қасамёд қилади: «Мамлакатимиз халқларига садоқат билан хизмат қилишга, СССР Конституциясига қатъий риоя этишга, гражданларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига кафолат беришга, зиммамга юкланган СССР Президентининг юксак вазифаларини виждонан бажаришга тантанали қасамёд қиламан».

Ўзбекистон ССР Олий Советининг қарори

Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Президенти тўғрисида

Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Совети қарор қилади:

Ўртоқ Ислон Абдуғаниевич Каримов Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Президенти этиб сайлансин.

ПРЕЗИДЕНТ ҚАСАМЕДИ

И. А. Каримов қасамёд қилади: «Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Президенти лавозимида иш бошлар эканман, Ўзбекистон халқларига сadoқат билан хизмат қилишга, гражданлар ҳуқуқ ва эркинликларига кафолат беришга, Ўзбекистон ССР Конституциясига қатъий риоя этишга, зимамга юкланган юксак вазифаларни виждонан бажаришга тантанали қасамёд қиламан».

№ 5 (483)

МАЙ

(Жавзо)

1990

Журнал 1925 йилдан
чиқа бошлаган
Ўзбекистон Компартияси
Марказий Комитетининг
нашриёти

Бош муҳаррир:

МИРМУҲСИН

Тахрир ҳайъати:

Сарвар АЗИМОВ,
Баҳодир АМИНОВ,
Хурийд ДАВРОН,
Наримон ИБРОҲИМОВ,
Абдураззоқ КАРИМ,
Ўктам МИРЗАЕР
(масъул котиб),
Эргаш МУҲАММАД
Саидмахмуд УСМОНОВ,
Азиз ҚАЮМОВ,
Оқилжон ҲУСАН
(бош муҳаррир ўринбосари)

Бош мусаввир
М. Абдуллаев.
Саҳифаловчи
Б. Тўхтабоев
Мусахҳиҳ
А. Азим.

«Гулистон» — ежемесячный, общественно-политический, литературно-художественный журнал ЦК КП Узбекистана.

Редакция телефонлари: бош муҳаррир — 33—35—20; бош муҳаррир ўринбосари — 33—35—90; масъул котиб — 32—58—33; ижтимоий-сиёсий бўлим — 33—36—02; адабиёт ва санъат, фан ва маданият бўлимлари — 33—36—59; мусаввирлар бўлими — 32—58—77.

Избосканлик чўпон Ғофур Нишонов, чорвашунос Бахтиёр Каримов, ферма Билолдин Қаюмов ва Партия XX съезди номли колхоз тафтишчилар уюшмаси аъзоси Нўъмон Мирзаалимов кўзиларни кўришдан ўтказмоқдалар.

Р. Ашуров сурати (ЎзТАГ)

БУ СОНДА:

Охунжон ҲАКИМОВ:

Масъул лавозимларда ишлаётган мутахассис қурувчилар орасида иқтисоднинг кўчасидан ҳам ўтмаган кишилар борлиги-чи? Улар, бизга қурилиш ашёларини топиб берсангиз бўлди, бу ёғини боқлаймиз, дейишади. Аммо, синаб кўринг-а, ЭҲМнинг тугмасини босишни ҳам билишмайди.

Севара ВАФО:

Денгизнинг қум босган соҳили — юртим
Бобомнинг ўтирган тупроғи — бўйра.
Бўйранинг тағида олтин бор экан,
Бобомнинг ғамини энди ким терар.
Олтинлар соб бўлган кўзада Ватан —
Юртга яна қирқ минг Улугбек келар.

Файзулла ҚИЛИЧЕВ:

...Онадан ҳеч кимнинг жиноятчи бўлиб туғилмаслиги ҳаммага аён. Инсонни инсон, жамият тарбиялайди. Шундай экан, адолатни ўз адолатсизлигимиздан изласак тўғрироқдир.

КИШЛОҚҚА

ЭЪТИБОР КЕРАК

Исоннинг маънавий қиёфасини, қарашларини шакллантирувчи омиллар тўғрисида гап кетганда, аввало маданият ўқоқлари ёдга тушади. Афсуски, ўтган йиллар давомида бошқа соҳаларда бўлгани каби маънавият кўзгуси ҳам хийла хиралашиб қолди. Меҳр-оқибат, шарқона изат-ҳурматга пугтур етди. Юзага келган бундай иллат халқимизнинг маданий-маънавий жиҳатдан юксалишига тўқсинлик қилди. Очироққ айтганда, кишлоқ аҳолиси учун маданият тугшунчаси қўшиқ оштитиш-у, кино қўришдан иборат бўлиб қолган эди. Маърифат тарқатилиши бавзи тарафдорлари эса, кишлоқ аҳолисини йилга бир марта автобусларга ўтиргизиб, шаҳар айлантиришу кинотеатрларга олиб кириш, ҳашаматли меҳмонхоналарда дам олдириш билан уларнинг маънавий оламни бойитмоқчи бўлдилар. Балки бу тадбирлар иложсизлик туфайли вазиятдан чиқсининг бирор йўлидир.

Аслида маданият ўқоқларининг вазифалари нималардан иборат? Бу даргоҳлар ва уларнинг ходимлари кишлоқ меҳнаткашларининг ишдан бўш вақтларини мазмунли ўтказишлари учун шарт-шароитлар яратиб беришлари, маданият марказлари — даъватхоналар (клублар), кутубхоналар, маданият уйлари ва спорт саройлари фаолиятини яхшилаш ҳақида қайғуришлари лозим. Самарқанд вилоятида бу соҳада жуда сует бўлса-да, омиқўпни ишлар қилинмоқда. Вилоятда ўн учинчи беш йиллик режаларига мувофиқ ажратилган моддий маблағ ҳамда жамоа хўжаликлари ҳисобидан 7 та ноҳия ва 15 та кишлоқ маданият уйлари қурилиши лозим эди. Ҳозирга қадар эса 12 та ана шундай масканлар барпо этилди ҳолос. Пайариқ ва Пастдаргом ноҳияларида жамоа хўжаликлари маблағига ва аҳолининг хайриялари ҳисобига замонавий кутубхоналар қурилиши давом этапти.

Бошқа вилоятларда аҳвол бундан ҳам аянчиқ. Масалан, Қорақалпоғистон АССРнинг Тўртқўл ва Беруний шаҳарларида олти юз ўринли, Кегайли ноҳияси марказида уч юз ўринли маданият уйлари, Нукус, Қўнғирот, Тахтақўпир ноҳияларидаги «Россия», Ажиниёз номли ҳамда «8 Март» давлат хўжаликларининг ҳар бирида тўрт юз ўринли кишлоқ даъватхоналарини қуриб фойдаланишга топшириш пайсалга солиб келинмоқда.

Айни чоғда, қайта қуриш жараёни маданий-маърифий муассасалар фаолиятини мазмунан бойитиш, кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда ишлашининг ян-

гича усулларида фойдаланишни такозо қилади. Ана шу талаблар асосида ўз фаолиятларини қайта ташкил этётган Хоразм вилоятидаги Янгиарик, Богот; Бухоро вилоятидаги Ромитон, Шофиркон, Олот; Қашқадарё вилоятидаги Шаҳрисабз, Қарши, Китоб ноҳияларининг қатор маданият муассасалари меҳнаткашларнинг ҳақиқий маданий дам олиш масканига айлантир. Кишлоқдаги маърифат жонкуярлари жамоатчиликнинг фаол иштироки билан даъватхоналарда «Бир пиёла чой устида суҳбат», «Адабий-мушоҳадат кеча»лар, «Балли, йигитлар», «Балли, қизлар», «Кувноқлар ва зукколар», «Ҳаёт қувончлари ва ташвишлари», «Бадийлаштирилган никоҳ тўйлари», «Авлодлар учрашуви», олтин, қумуш тўйларини ўтказётганлиги айниқса қувончлидир.

Ана шундай тадбирлардан бирини Олот ноҳиясининг маданият ходимлари ташкил этдилар. Улар Навоий номли жамоа хўжалигида «Бир пиёла чой устида суҳбат» уюштирдилар. Мунозарали ўтган мулоқот кўпроқ ёшлар ҳаёти, қизиқини, талаб-истаклари асосида ташкил этилди. Жонли, юзма-юз суҳбатда хўжалик қомсомол ёшлари, айниқса Афғонистонда ўз байналмиал бурчини ўтаб қайтган йигитлар маданий-маърифий муассасаларнинг йўқлиги, ободлаштириш ишларининг ноҳорлиги ва бошқа бир қанча камчилик-муаммоларни ўртага ташладилар. Уларнинг саволларига маҳаллий партия, совет ва хўжалик раҳбарлари жавоб беришди. Даъватхоналарда ўтказилаётган тадбирлар фақат концерт, қизикарли ўйинлар кўрсатишдан иборат бўлиб қолмаслиги керак. Чунки бундай усул мавжуд имкониятларни чеклаб қўяди. Шунинг учун партия, маҳаллий кенгаш идоралари, жамоат ташкилотлари раҳбарларининг маданий-маърифий, сиёсий-оммавий ишларда бевосита қатнашинини йўлга қўйиш нафақат тадбирнинг қизикарли ва мазмунли ўтишида, балки меҳнаткашларнинг талаб ва истакларини ўрганишда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Аксарият ноҳия, жамоа ва давлат даъватхона муассасалари ва кутубхоналари тармоғини кенгайтириш, уларни моддий жиҳатдан таъминлаш, мавжуд ўқув-томошахоналарда ўринлар сонини ошириш масалалари тўла ҳал этилган эмас. Ҳатто қозғода бору амалда йўқ маданият масканлари ҳам мавжудки, бундай ҳолдан кишлоқ жамоатчилиги азият чекмоқда.

Қашқадарё вилоятининг Улянов ноҳиясидаги «Москва» давлат хўжалиги барпо этилгач, унинг марказий қўргонини қуриш ишлари бошлаб юборилган

«Қайи рахбар, қайи амалдор ўз обрўсини тўқмоқчи бўлса, у зиёлилар билан орасини бузади. Тарихда ҳам, ҳозирги кунларда ҳам бунга мисол кўп. Катта-кичик барча амалдорлар кўзларини каттароқ очиб, зиёли зотиға эътибор билан қарашини ўзларига шараф деб билимқлари керак. Ҳаммага аён: баъзан бир оғиз ширин сўз, қўллаб-қувватлаш ижодкорни жуда катта ишларга илҳомлантириши мумкин... Келинглр, шу ижодкор зиёлилар билан алоқани мустаҳкамлайлик, ҳамнафас, ҳамжиҳат бўлайлик, улар билан биргаликда яхшилик, меҳр-оқибат, илм-маърифат нурларини ҳар бир инсонга етказайлик. Бу борада ҳам бир талай муаммолар мавжуд. Уларни ҳал қилиш учун биргаликда ишлашимиз керак».

(Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби И. А. Қаримовнинг 1990 йил 24 феврал кунги Тошкентда партия ва хўжалик фаоллари билан кенгашида қилган даъватидан).

эди. Таажжубланарлиси шундаки, шартномага мувофиқ, барча «кулайликлари» билан қурилди, деб кишлоқ хўжалик ноэирлигига топширилган, амалда эса ҳеч нима қурилмаган. «Шаҳарчаси билан қурилди» деб хатланган бу хўжаликнинг ҳозирги директори А. Усмоновнинг фикрича, мазкур ишни амалга оширган «Қарши-қурилиш» ташкилотининг бош лойиҳасига кўра бу ерда 3600 чорқулоқ уй-жой, 524 ўринли мактаб, 2 та болалар боғчаси, 400 ўринли қишки даъватхона, 400 ўринли ёғзи томошахона, 460 чорқулоқ жисмоний тарбия маскани ва бошқа маданий-маиший муассасалар қурилиши керак эди. Аслида эса, бор-йўғи 28 та икки хонали уй қурилди ҳолос. Шундай қилиб қолганлари қозғода «бунёд» бўлди. Буни қарангки, ўн йилдан бўён қаерга борманг, «Москва» давлат хўжалиги тўла қурилган, деб жар солишад. Мана шу аҳволда «Москва»лик меҳнаткашларнинг халибери мириқиб дам олишларию ҳордиқ чиқаришлариға ким ҳам қафолат бера олади?

Амалда бор бўлган маданият муассасалари ярим-ёрти мослаштирилган биноларға жойлаштирилгандир. Хўжалик раҳбарларининг эътиборсизлиги туфайли улар етарли асбоб-ускуналар билан таъминланмаган.

Шуниси ачинарлики, айрим зиё масканларида кишлоқ хўжалик мақсадларида фойдаланиш ҳамон давом этиб келаяпти. Жумҳуриятимизнинг кўпгина вилоятларидаги болалар кутубхоналарида аҳвол бундан ҳам ачинарлироқ.

Самарқанд вилоятидаги кишлоқларда 40 та болалар кутубхоналари мавжуд. Лекин уларнинг биронтаси учун ҳам шу вақтгача махсус бино қурилмаган. Пахтачи, Советобод, Қўшработ, Самарқанд ноҳияларида, айниқса, аҳвол ачинарли. Булунгур ноҳиясидаги болалар кутубхонаси зўрға қад тиклаб турган меҳмонхонанинг иккинчи қаватида жойлашган. Яқин вақт ичида бу зиё «мас-

кан»ига ҳеч ким қадам босмаган. Вилоятдаги Абу Райҳон Беруний номли болалар кутубхонасидаги аҳвол ундан ҳам огирроқ. Кутубхона ходимлари китоб жавонлари, хизмат машинаси, зарур жиҳозларнинг йўқлигидан нолишади. Уларнинг бу ҳақдаги сўров хатларини мутаасадди ташкилотлар жавобсиз қолдириб келишмоқда.

Очғини айтганда, китобхоналарнинг нашриётлар, китоб савдоси идораларига ҳақли эътирозлари ҳам йўқ эмас. Адабиётларни чоп этётган ва кутубхоналарға жўнаётган идоралар аҳолининг тил хусусиятларини ҳисобға олмаётирлар. Аслида ҳамisha китобхоналарнинг тили, ёши, талаб-истаклари жиддий ўрганилиб иш юритилиши керак. Чунки жумҳуриятимиз кишлоқ аҳолисининг 80 фоизини ўзбеклар ташкил этади. Шундай бўлгач, вилоятлардаги кутубхоналарнинг асосини ўзбек тилидаги адабиётлар ташкил этиши лозим. Лекин амалда бунинг тескарисини кўрасиз. Масалан, Самарқанд вилоят болалар кутубхонаси 156,9 минг китобға эға. Шулардан 144,4 минг нусхаси рус тилида, атиги 8,1 мингтаси ўзбек тилида. Ўтган йилнинг саккиз ойна мобайнида вилоят китоб савдоси идораларига қарашли дўконларға жўнатилган адабиётларнинг 74,8 фоизи рус тилида, 16,4 фоизи ўзбек, 8,8 фоизи тожик тилида экан. Бундай сохта «байналмилалчилик»нинг кимға кераги бор?

Ҳуллас, жамиятимизда юз бераётган ошкоралик, халқчиллаштиш шароитида маҳаллий партия, совет ташкилотлари, вилоят, ноҳия маданият бўлимлари раҳбарлари маданий-маърифий муассасалар фаолиятини яна бир қарра тахлил қилиб чиқишлари, қайта қуриш талаби асосида танқидий нуқтаи назардан баҳолаб, амалий ишға ўтишлари лозим. Шундагина кишлоқ маданиятини юксалтириш мумкин.

Сайдулла ШОДИЕВ,
тарих фанлари номзоди

Гилон қишлоғидагилар йил давомида тарновлардан сув ичади.

Р. Шагаев сурати (ЎзТАГ)

ФИКРНИНГ ОНАСИ ФИКР

Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ,

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби

Фикрнинг онаси фикр деган гап бора. Гапдан гап ниқиб жумҳурият Фанлар байтулҳикмасининг мухбир аъзоси Абдулахад Муҳаммаджонов билан кўҳна Тошкентимизнинг маъмурий марказлари — Урдалари ҳақида сўхбатлашиб қолдик.

Тошкентнинг Урдалари бешта бўлган экан. Биринчи Урда Хадранинг ғарби-шимолидаги собиқ Тоштрам биноси ўрнида, иккинчиси биринчисидан жануброқда, ҳозирги Бенков номи билан юрти яқинида, эски Қоратош маҳалласининг бир томонида жойлашган экан. Билим юртига пойдевор қўйиш пайтида ер остидан чиқиб қолган XV асрга оид эски ҳаммом биноси ҳам ана шу иккинчи Урда кўрғонига қарашли бўлган. Иккинчи Урданинг айнан шу ерда жойлашганини тасдиқловчи яна бир далил шуки, унинг шимол томонидаги — Хадра тарафидаги маҳалла Кўрғонтеги деб аталган, демек, илгари бу ерларда Кўрғон — Урда бўлганидан дарак беради.

Жой номлари тарихини ўрганишда ҳаммаша халқ тарихини ва турмушини, урф-одатларини ва тил маданиятини яхлит ҳолда ўрганмоқ керак. Афсуски, ҳар доим ҳам ана шу оддий ҳақиқатга амал қилинмайдиган. Ҳар ким ўз ҳолича — қадимшунос (археолог)лар ўзларича, тарихчилар ўзларича, тилчилар яна ўзларича илмий иш қилаверди, натижа эса маълум... Нафақат Тошкент, балки бутун бир ўлка тарихи йўқ бўлиб кетиш хавфи остида қолди.

Шундай қилиб яна мавзуга қайтасак. Учинчи Урда Анхорнинг ўнг қирғоғида, собиқ ҳукумат уйининг, янада аниқ қилиб айтсак, «Министрлар Советининг ошхонаси» қаршисида бўлган экан. Тўртинчи Урда ҳозирги Қишлоқ ҳўжалиги министрлигининг биноси ўрнида, бешинчиси эса, Ленин майдонининг шимол томонида қад кўтарган янги театр биноси ўрнида бўлган экан.

Маҳмуд Ғазнавийнинг отаси Сабуктуғин Тошкент бозорида кул сифатида сотилган ёки Маҳмуд Қошғарий «Девон-ул-луғатит турки» асарида маълумот йиғиб юрган, ё бўлмаса Аловуддин Хоразмшоҳ салтанати даврларидаги Тошкент ҳақида сўз борма, унда Тоштрам ўрнидаги Урдани назарда тутиш лозим. Мирзо Улуғбек 1425 йили Тошкентга келганида унинг Урдаси Қоратош маҳалласи яқинида бўлган экан. Олимхон, Умархон, Муҳаммад Алихон (Ноҳирабегининг ўғли) даврларида Тошкент Урдаси анхорининг ўнг соҳилида, яъни Қишлоқ ҳўжалиги министрлиги ўрнида, Худоберхон замонасида эса Анхорнинг чап соҳилида, яъни ҳозирги янги театр биноси ўрнида бўлган экан. Шу ўринда қўрилаётган янги театрга «Урда» номи берилса тарихийлик нуқтаи назаридан ҳам адолатли бўларди. Ҳу маданиятига меҳр қўйган халқлар ҳаммаша шундай йўсинда иш тутишган. Узоққа бормайлик, рус халқи Москва аэропортига рус ном беришда шу йўлдан боришган: Домодедово, Бико-

во, Внуково, Шереметево; метро бекатлари, студиялар, театрлар ва ҳоказоларга ҳам шу тариқа ном қўйилган: Измайлово, Останкино, Таганка...

Тошкентнинг ўн иккита дарвозаси бўлгани ҳақида ҳам кўп гапирилган ва гапирилмоқда. Лекин дарвозаларни рамзий бўлса ҳам тиклаш, ўша жойларда бирор ёдгорлик лавҳалари ўрнатиб, белги қўйиш ҳақида кўзга кўринадиган иш қилингани йўқ.

Сақланиб қолган далилларга кўра, қадимда ҳар бир дарвозани ҳимоя қилиш ўзбек халқи таркибига кирган қабил вакиллари зиммасига юклатилган, ҳатто қўриқчиларга мазкур дарвоза яқинида бошлана ҳам ажратишган. Масалан, қиёт қабиласи Қўймак дарвозасини ҳимоя қилганлар ва шу номи маҳаллада яшаганлар. Бу маҳалла ҳозирги Урда бекатининг жануб тарафида заргарлик буюмлари дўконидан тортиб, то Октябр ноҳия фирқа кўмитасигача бўлган ўрани ўз ичига олган. Таштапул дарвозасини ўзбекистоннинг турк қабиласи ўз қарамогига олган ва ҳозирги Ишчилар шаҳарчасидаги Қайковус ариғига туташган маҳалла ҳам Туркянгишаҳар маҳалласига қараган. Кўкча дарвозасини ёбу қабиласи вакиллари қўриқлашган, шу дарвозанинг Шарқ томонидаги маҳалла Ебуназар деб аталган. Чигатой дарвозаси аслида Кўчи ота дарвозаси дейилган, уни муҳофаза қилиш 93 қабилани бирлаштирган ўзбек халқининг бир бўлаги бўлиши чигатой қабиласи зиммасига тушган ва шу қабил вакиллари мазкур дарвоза яқинида яшаган, бу ерлар бора-бора, «Чигатой маҳалла» деб атала бошлаган. Тошкентнинг бу дарвозасига ҳам шу ном берилган. Шу ўринда бир чалкашликка аниқлик киритиб ўтиш керак. Кўпчилик Чигатой номиини Чингизхоннинг ўғилларидан бирининг номи билан боғлашади. Бу нотўғри, аслида бу ном ўзбек халқининг шақлланишида катта аҳамият касб этган чигатой қабиласи номига мансубдир. Чингизхоннинг ўғли Чигатой XIII асрда яшаган бўлса, туркий чигатой қабиласи бундан кўп асрлар илгари ҳам мавжуд эди. Шунингдек, Чигатой адабиёти атмаси ҳам туркий қабил номи билан боғланган.

Урта асрларда зобитлик (офицерлик) унвонларидан бири — чигатойбеги дейилган. Шу ўринда ҳаётини бир мисолни келтириш жоиздир: Низомиддин Мир Алишер Навоий Самарқанддаги толиблик кезларида Самарқанд ҳокими Аҳмад Хожибек томонидан чигатойбеги унвонига манзур қўрилган. Бундай унвонга лойиқ қўрилган шахсларга сарой эшиги ҳаммаша очик бўлган ва ой сайин хазинадан меош тўлаб турилган. Бунинг устига давлат ҳимоясига олиниб, таъминоти яхшилабган. Демак, чигатойбеги унвони Алишер Навоийнинг биринчи ҳарбий унвони ҳисобланади. Кейинчалик 1470 йили у амирлик (генераллик), 1473 йили эса баш амирлик (маршаллик) унвонларига сазовор бўлади.

Яқин-яқинларгача ҳам Тошкент-

нинг Ҳожиди Малик маҳалласидан шимол-ғарб томонга йўналиш Чигатой кўчаси деб аталарди. Шу йўл ёқасидаги қабристон ҳам Чигатой қабристони дейилиши бежиз эмас. Чигатой номи Чингизхон авлодига мансуб деган фикр чиққани маъмурларимиз дарҳол кўчанинг номи Форобий деб ўзгартиришди. Қабристон ҳам бир муддат «Форобий кўчасидаги қабристон», деб аталиб юрилди. Йўқ, хайрият яна эски номи тикланди. Бироқ кўчанинг номи ўзгартирилмай қолди. Тарихий ҳақиқат билан юзма-юз турганимизда адолат юзасидан иш тутишимиз керак. Тошкентнинг асосий ва марказий кўчаларидан бирортасига буюк олим Форобий номи берилса арзийди, эски шаҳарнинг кўҳна кўчасини келахат учун ҳам Чигатой номи билан сақлаб қолишимиз зарур. Демак, Тошкентдаги Чигатой дарвоза, Чигатой чакари (бу ерда олтин, кумуш, жез тангалар зарб қилинган) ва Чигатой қабристони деган аталарнинг тарихи узоқ ва Чингизхон авлоди номи билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Асримизнинг бошида тузилган «Чигатой гурунги» адабий уюшмаси ташкилотчилари ҳам чигатой атамасини туркий калима сифатида халқимизнинг ўрта асрлардаги умумий номига қиёслагани бежиз эмас.

Тошкент тарихини ўрганар, ёзар ва тиклар эканмиз, мазийга оид асарлар билан бирга тарихий мавзуда қалам сурган адибларимизнинг бадий, хотиравий асарларига ҳам мурожаат қилсак фойдадан холи бўлмас. Шу ўринда Зайниддин Восифий, Алмаий, Авлоний асарларини, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён», «Обид кетмон» романларини, Ғафур Ғуломнинг «Шум болан» ва «Хасан кайфий»сини, Ойбекнинг «Қўтлуғ қон», «Улуғ йўл», «Болалик»ларини, Мақсуд Шахзода-нинг «Тошкентнома»сини, Раҳмат Файзийнинг «Ҳазрати инсон»ини, Мирмуҳсиннинг «Тунги чақмоқлар», «Дегрез ўғли»ни, Ҳамид Ғуломнинг «Машъал», «Мангулик» романларини ва бошқа адабиётларимизнинг Тошкент ва тошкентликлар ҳаётини тасвирловчи кўпгина асарларини кўзда тутмоқдаман. Зотан, уларда тасвирланган қанчадан-қанча маҳаллалар бугунги кунда йўқолиб кетган, энди лоақал уларнинг номларини сақлаб қолиш замонадошларимизнинг бурчидир.

Жумҳурият фирқа ва давлат ташкилотларининг Тошкентнинг эски шаҳар қисмини ободонлаштириш, кўҳна мавзёларда яшовчи аҳолининг турмушини фаровонлаштиришга доир кўрсатмаларини амалга ошириш учун тарихни чуқур билиш, ундан ҳулосалар чиқариб иш тутиш зарур. Масалан, одам ўзининг қимлигини англаш учун лоақал ота-бобосининг қандай кишилар бўлганини билмоғи шарт. Юқорида чигатой атамаси мисолида уни қайта тиклашга халқнинг сайи-ҳаракат қилганини кўриб ўтдик.

Тошкентни чиндан ҳам ўзбек жумҳуриятининг, ўзбек миллатининг ҳақиқий пойтахтига айланти-

риш учун биринчи навбатда шаҳар чеккаларига — Қўрбақобод, Бирлик, Бешқайроғоч, Ўрикзор, Калинин, Янги ТошМИ, Юнусобод, Қорасув, Қўйлик, Чилонзор ёқларга тарқаб кетган туф тошкентликларни яна марказга олиб келиш чораларини кўриш даркор. 1966 йилги зилзиладан кейин Қашқар маҳаллаю Қаймоқ бозоридан тортиб Уқчигача, Уқчидан тортиб Бешёғочча, Бешёғочдан тортиб Хадраю Чорсуғача, Чорсудан тортиб Сабзоргача, Сабзордан то Лабзакча, Лабзакдан то Урдагача бўлган жойлар — Тошкентнинг қоқ марказида анча-мунча адолатсизликларга йўл қўйилган эдиликда ҳеч кимга сир эмас. Яқинда мавриди келиб, Тошкентнинг шимолий темир йўл вокзали қаршисидаги кўпқаватли иккита бинода кимлар истикомат қилишаватгани билан қизиқдик. Икки юзга яқин хонадон яшаётган бу икки уйда ҳаммаси бўлиб учта ўзбек оиласи яшар экан, холос. «Пехтаскор» стадиони қўрилиши баҳонасида стадион ўрнида ва унинг атрофидаги маҳаллаларда яшовчи неча минг ўзбек аҳолиси шаҳар ташқарисига — Шофайзқулоқ томонга қўчириб юборилди.

Тошкент кўчаларида айлиниб юриб «Чиндан ҳам мен ўзбек жумҳуриятининг пойтахтида юрибманми ёки Оврупудайки бирор шаҳардами?» деган ўйга бораман ва қардош жумҳуриятларнинг Тбилиси, Ереван, Боку, Киев, Москва каби пойтахтларининг қоқ марказида асосан туф халқ яшашини эслаб, Тошкент ҳам ана шуларнинг сафида бўлишини, ўз юзи, ўз кўри-нишига эга бўлишини жуда орзу қиламан. Тбилисининг грузинлар пойтахти, Киевнинг украинларнинг пойтахти эканини қўлогингизга эшитилаётган гап-сўзлардан ҳам сезиб турасиз, адолат юзасидан бизда ҳам шундай бўлмоғи керак!

Собит оға Муқонов ранг-баранг ижоди билан умумсовет адабиёти камолотиға улкан ҳисса қўшган ажойиб қалам соҳибидир. Ижод майдониға 20-йиллар бошида шеърӣ асарлари билан кириб келган адиб бадий адабиётнинг ҳамма жанрларида унумли қалам тебратиб, қозоқ совет адабиётини иттифоқ доирасиға олиб чиқишда муносиб ҳисса қўшди.

У қозоқ совет адабиётининг биринчи бўғини бўлиш Сакен Сейфуллин, Бейимбет Майлин, Илёс Жонсугиров, Мухтор Аvezов каби ижодкорлар билан бир сафда туриб, она юрт жамолини, қозоқ халқининг бахт-саодатини, ўтмиши ва бугунини, орзу-умидларини мадҳ этиш билан бирга, халқлар дўстлиги ва биродарлигини, байналмилал ғояларни жўшиб кўйлади. Қардош халқлар адабиёти вакиллари билан, жумладан, ўзбек совет адабиётининг пешқадам қалам соҳиблари билан дўст тутинди. Улуғ ўзбек шоири Алишер Навоийни устоз сифатида таниб, Муқимий, Фурқат, Абдулла Қодирий, Чўпон, Ҳамза асарларини мутлоаа қилди.

«1927 йилнинг кузи. Улуғ Октябрь социалистик революциясининг байрам арафаси. Қозоқ совет адабиётининг асосчиси, Қозоғистонда Совет ҳокимиятини барпо этишда фаол иштирок этган инқилбчи шоир Сакен Сейфуллин менга Октябрь байрамини Тошкент шаҳрида ўтказишни таклиф қилди. Мен Тошкентда илгари бўлмаган эдим, Тошкентга келиб, «Ревью» меҳмонхонасига жойлашдик», деб хотирлайди Собит Муқонов «Буюк маданият арбоби» мақоласида. Уша кезларда Ҳамза, А. Қодирийлар билан танишади, улар билан ҳамсуҳбат бўлади. Сакен Сейфул-

ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ БОВУРИ

лин Ҳамзани «Биринчи ўзбек революционер шоири», деб таништиради. «Ревью» меҳмонхонасига жойлашганимиздан кейин, эртаси кўни бизни Абдулла Қодирий ўз уйига меҳмонга таклиф қилди. Сакенининг тавсияси билан мен А. Қодирийнинг «Меҳробдан чаён» асарини ҳижолаб бўлса-да, ўқиб чиққан эдим. Унинг уйидаги меҳмонлар орасида бугдоиранг, сийрак мўйлов бир киши сўзга чечан, ҳазилкаш ва қувноқлиги билан бошқалардан ажралиб турарди. Бу киши Ҳамза Ҳакимзода экан», деб эслайди адиб.

Собит Муқонов қардош ўзбек ёзувчилари билан бўлган алоқаларни кейинчалик ҳам давом эттирди. Айниқса у Ғафур Ғулом билан жуда яқин эди. Уз навбатида шунда ўртадаги дўстликни қадрлаб, Қозоғистоннинг 25 йиллиги муносабати билан ёзган «Қозоқ элининг улуғ тўйи» шеърда жумладан шундай деб ёзган эди:

Мақтанмайман, чин айтганда,
Бир чамалаб қарайман.
Айтисувда Собит билан
Тортишувга ярайман.

Собит Муқонов жонажон дўсти Ғафур Ғуломни дафн этиш маросимида: «...Мен у билан 35 йил дўст бўлдим, иккаламиз ҳамкасб, қадрдон эдик», — деган эди чуқур қайғу билан кўзига ёш олиб. Ҳар иккала қалам соҳибининг бири-бирига ёзган хатларини, шеърларини кўздан кечирар эканмиз,

ўртадаги самимий дўстлик туйғуларининг гувоҳи бўламиз. Улар ижодида турмуш маданияти, халқларимиз урф-одатлари, азалий дўстлик туйғулари мароқ билан кўйланди. Чўнончи, Собит Муқонов «Сирдарё» романида ўзбек қизи Саодат образини гавдалантирди, кейинги қатор асарларида қозоқ-ўзбек халқлари дўстлигини тараннум этди. Бундан ташқари, «Салом, Ўзбекистон», «Буюк маданият арбоби», «Қардошлигимиз ҳақида сўз», «Ҳамиятлар», «Ғафурнинг сўнги дақиқаси», «Қамолотимиз кўриги» каби адабий-танқидий мақолаларида ўзбек адабиёти вакиллари-нинг ўзига хос хусусиятларини очиб беради. Адиб ўзбек-қозоқ халқлари биродарлиги ҳақида фикр юритар экан: «Бу икки халқнинг тақдири ҳам бир! Тарихга назар ташласак, уларнинг ички ва ташқи душманларга қарши бир ёқадан бош чиқариб, курашиб келганликларини билиб олиш қийин эмас. Бирининг бошига қийинчилик тушганда, иккинчиси унга ёрдам қўлини чўзган. Шундай қилиб, улар бир вақтлар ўзларининг ерларига бостириб кирган мўғул bosқинчиларига қажатгич зарба беришган, ички душманларга қарши аёвсиз курашганлар», деб ҳар иккала халқ ўртасидаги дўстликнинг моҳиятини очди. Уз навбатида, адибнинг «Ҳаёт мактаби», «Чўлоқ полвон», «Йилқичининг боласи» қиссалари ҳамда машҳур «Бўтакўз» романилари ўзбек тилига таржима қилинди.

Моҳир шоир, етук носир, ажойиб драматург, йирик адабиётшунос олим, улкан жамоат арбоби, халқлар дўстлигининг оташин жарчиси — Собит оға Муқонов 1973 йили 73 ёшида оламдан ўтди. Лекин, у яратган ранг-баранг ижод дурдоналари, халқлар дўстлиги ва биродарлигини ривожлантиришга қўшган хизматлари ҳамда адабий алоқаларнинг янги-янги қирраларини очишдаги таҳсинга сазовор ишлари қалблардан-қалбларга ўтиб, абадий яшайверади. Шунинг учун ҳам ҳозир кенг жамоатчилик унинг 90 йиллигини қизгин нишонламоқда.

Қалдибек СЕЙДАНОВ,
Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси
қошидаги қозоқ адабиёти
кенгашининг раиси

МОҲИР ОВОЗСОЗ

— Мен овоз ёзишни — ижод деб биламан, — дейди моҳир овозсоз Анвар Тожиев. — Бунда қулай жой танлаш, овоз узатгичларни шайлаш, ҳар бир соз — мусиқа асбобининг фалсга монанд ҳароратда, хона иқлимига мос бўлишини таъминлаш катта маҳорат талаб қилади. Чунки ёз ҳавоси ёки куз ва баҳордаги намгарчилик ё қишдаги совуқ ҳарорат мусиқа асбобларига турлича таъсир этиши мумкин. Шунинг учун ҳам лозим бўлганда ҳар бир асбобни 2—3 соатлаб созлашга, асарни оса тўрт-беш, ҳатто ўттиз мартаба қайта ёзишга тўғри келади. Маъқул деб топилган дилбар куй ва қўшиқлар шундан сўнг ҳаво мавжларига таратилади. Тўрт-беш дақиқалик ашуларни ёзиш учун баъзан кунларнинг бахридан ўтилади. Ҳа, бу соҳа ижодкорларининг меҳнати ҳам осон эмаслигини ҳамма ҳам билавермайди.

Кейинги йилларда «Мелодия» ширкати ўзбек халқ мусиқаси дурдоналарини туркум-туркум қилиб овозгардишга кўп нусхаларда кўчирди. Булар орасида «Ўзбек халқ мусиқа маданияти мероси» туркумига кирган халқ дostonларидан, мақомлардан парчалар, сўрнай, бўломон, қўшна-й наволари, Самарқандда бў-

либ ўтган жаҳон мусиқа маданияти халқаро кенгаши қатнашчилари ижро этган куй ва ашуларни, халқ оғзаки ижоди дурдоналаридан намуналар, мақом ижрочиларининг жумҳурият кўриги ғолибларининг асарлари, бахшилар бисотидаги энг мумтоз намуналар мусиқа хазинамизни бойитиб бормоқда.

«Кекса санъат усталари» туркумига кирган Мулла-тўйчи хофиз Тошмухамедов, Домла Ҳалим Ибодов, Ҳожи Абдулазиз Расуллов, Маъмуржон Узоқов, Жўраҳон Султонов ва бошқалар ижро этган ашулар қайтадан овоз мумгардишларга муҳрланди. Янада сайқалланган бу мусиқа дурдоналари халқимиз маданиятининг ўлмас жавоҳирларига айланди.

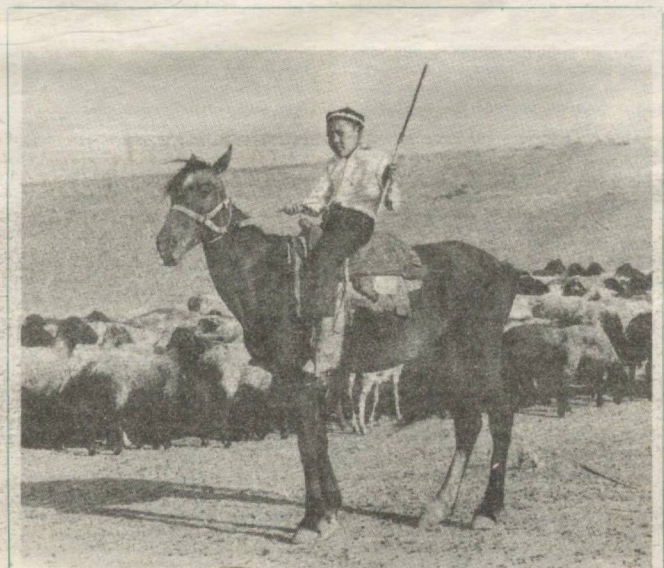
Ҳа, Ўзбекистон радиоси қошидаги Юнус Ражабий номли мақомчилар ансамбли ва халқ ансамбллари-нинг бошқа ноёб дурдоналарини сақлаб, бойитиш, уларга сайқал берилишида Анвар Тожиевнинг келажатимиз равнақи учун қилган хизматлари таҳсинга лойиқ. Унинг «Шашмақомнинг чолгу қисмлари, Дутоҳ ва Сегоҳ» деб номланган мумгардиши «Мелодия» ширкати-нинг Бутуниттифоқ кўригида биринчи ўринни, Ғуломжон Ёкубов ижросидаги қўшиқлар туркуми эса, «Олтин гардиш» мукофотини олди.

Шу кунларда Анвар Тожиевни фақат бир нарса безовта қилиб ке-

лаяпти. «Ҳанузгача жамоамиз ўз биносига эга эмас. Бу муҳим аммонни ҳал қилишда мутасадди идоралар ўз бурчларини бажарсалар, деган умиддамиз, — дейди у. — Биз эса овозгардишга си-

фатли овоз кўчириш, замонавий асарларни кўпроқ тарғиб қилиш йўлида ғайрат-шижоат билан ишлайверамиз».

Маҳмуд ЯҲҲЕВ

Меҳнатдан елкаси яғир мен эмас —
Чўпоннинг жонига берсин кўп тўзим,
Ҳалол хизмати-нинг ҳаққи хурмати,
Боласин елкамда кўтарай ўзим.

УЛУҒБЕК

Фалакнинг еттинчи қавати, Шоҳим —
Дарвиш қизингизга қолдими мерос?
Халқуми минг юлдуз мадраса нураб —
Тунлари ғойибдан келадир овоз.
Шоҳим, сайёралар ёйганда фалак —
Жануб осмонда қон қақшар арвоҳ...
Муқаддас киприклар тун саҳни аро —
У ким — юлдузларга ёқадир чирок...
Эрининг тўққизинчи қаватида йўл —
Энг ўткир олмоскўз излайди кимни?
Тепамда бир шарпа — энг илиқ нигоҳ
Адашиб топади совуқ ғоримни.
Эрининг тўққизинчи қаъридадирман,
Насибам — ертўла, ғамим — ертўла.
Денгизнинг қум босган соҳили — юртим,
Вобомнинг ўтирган тупроғи — бўйра.
Бўйралар тагида олтин бор экан,
Вобомнинг ғамини энди ким терар.
Олтинлар соб бўлган кўзада Ватан —
Юртга яна қирқ минг Улғубек келар.

ТОШКУЛБАЛАР

Тошбешиклар йўниб кетасан, Шамол,
Едингда йнглайдир қорақўз Аёл,
Тоғдаги кулбага етасан, Шамол,
Унутмай Сени зор қутар ўша тол...
Ўзингни тутолмай йнглайсан тунлар —
Ерилиб кетади қучли қоялар...
Тошбешигин қучиб ухлар хотинлар —
Қайтади йнглашиб қари доялар...

Тошдан кулба йўниб қайтасан, Шамол,
Тошкулба ичида гуллаган бодом,
Осмондан ёғилган юлдуздай савол —
Туради гулламай ҳолос ёлғиз том,
Тошкулба ичида узун тун яшар...
Узун, қаро сочлар Шамолдан ёдгор.
Сайёҳлар оғзини очиб қарашар —
Тошкулба томида битта лаола бор...

Тошдан эшик битиб кетасан, Шамол,
Хиёнат киролмай изига қайтар,
Ў... Аёл, тунлари ўз кулбангда қол,
Сенинг бор дардларинг чакмоқлар айтар.
Дардларинг — кўкариб очилмаган лаб,
Тўлғоқ азобида очдинг эшикни,
Оғриқдай зил тўлиб, аччиқ инглаб,
Бир чақалоқ очди бу тош — эшикни.

Тошдан қабр ясаб увлайди, Шамол.
Дўл ёғиб ётади Тоқат бошига —
Хар қабр қаноат руҳи учун тор —
Кўр Сабр ўйнайдир ўлқон қошида.
Секаниб ўтганда Шамол мазордан —
Қўрқинчли азобнинг кўзи тошқотар,
Қабрлар урилиб кетар озордан —
Тошқабр ичидан ўт чиқиб ётар...

ОҚЛАНГАН ДАРАХТЛАР

Кўзларингиз куйиб кетгай, муҳтарам
Осмон?!
Нимядангоч Осиёда, инграйди тунлар...
Ёбонларга сингиб борар тўкилмаган қон,
Олис мозий эшигидан оқади унлар...

Қадимий турк нафасида ибодат қилдим,
Қодирийнинг кўзларига чўкиб кетди тун.

Ватанимнинг мазорларин шу бугун
билдим —
Яримта ой юраккинам — Ватаним бутун.

Гарчи гуноҳ оқ илондай тарихни бўғар,
Қафаслардан чиқиб келар тутқун ўтганлар,
Панжарани шарақлатиб очиб ҳар сахар,
Мовий рангли уйга кириб келар ўликлар...

Кулиб келар оқланганлар, уялгин, Осмон,
Ер остида — чириб битган Ҳақиқатвор йўқ,
Тошдан қаттиқ пешоналар ёруғида қон,
Ярлардан қотилларнинг териб келди ўқ...

Бу ўқларни қайта отиб бўлмас Бой —
Мерган!
Тунги йўлинг вайронага туташиб ётар,
Сен даладан, ишдан қайтиб мудрайсан,
Ватан!
Белгинангдан пасти иссиқ қумларга ботар...

ҚИШ

1

Чидаб бўлмас қор оқлигига...
Сочларингга қўнибди қўюн,
Гул кўрпасин бағрига босган
Чўғ устида кечалар узун,
Ғижжак чалиб инграмас эшик,
Эригай муз ўтли нафасда.
Зангор девор захларида гул —
Лаб очади метин қафасда...

2

Қоронғи хонамда шам афсун ўқир,
Эриб борар ойнак ортида гулхан.
Осейишта гуллар мусиқа тўқир,
Қора девор тунлар кўринар улкан.
Деразалар — туннинг қора парчаси —
Изғирин ув тортиб кетади нари,
Хушбўй ис таратар шам тутган арча:
«Қоқ арвоҳни кўрдим: совуқ, оч,
қари...»

ҚОРА АТИРГУЛ

1

Оловда ёнганда саргайган мактуб,
Тунинг парчасига ўранса ёш тул —
Бир қўлингизда ханжар, бирида титрар —
Яқинда узилган қора атиргул.

2

Бу ёлғиз дунёнинг оқ сочлари кул,
Эгасин танимай манкуртлар увлар.
Бир парча хиёнат — қафтингдаги гул,
Филларнинг кўзида телбадай кулар...

3

Субутсиз шамоллар ўша ҳорғин тун
Кириб келди денгиз — меҳмонхонамга...
Эй қадимий Соат, қўлларинг узун —
Чакмоқни жиловлаб кел останама.
Чакмоқни жиловлаб келтирди Осмон
Кўрасан мен Ерда қорагул мисол,
Қўйдинг ўғирлатиб гулинг, отажон —
Тунлар юпатолмас ёлғончи ҳилол,
Остонанг тошлари қора атиргул,
Емғирда ювилар денгиздай дарди,
Ўша тун тушимда таниш қорагул,
Емғирнинг ёнишин жимжит кутарди.

Севара ВАФО

4

Жодугар гўзаллик аврайдди тунлар,
Йўлкалар унутиб яшайди ғамни.
Пастликка ўрламас қўнғир тутунлар —
Умидим ўчирмас энг сўнгги шамни.

* * *

Сўнгги уч сўмликни таксига тўлаб,
Емғирли шаҳарни тарк ётайлик, кел,
Лаънати шовқиндан холи дунёга,
Қор ва доғларга олиб кетсин сел.
Мағрур қари тоғлар этни емаган,
Эзмагай юракни бу темир тоғлар,
Ер юзи ғамлари боғдан келмагай,
Лолаларда қолсин дилдаги доғлар.
Кимсасиз сўқмоқлар бизни соғингай,
Шамол этагида — тун бағри гулхан,
Туманил тунларда эркака сизингай —
Кўз ёшин кўрсатмай гуллар бир Ватан.
Сўнгсиз тангаларни таксига тўлаб,
Емғирли шаҳарни тарк ётайлик, кел...

ТАЗАРРУ

Биламан, бу узук мен учун эмас,
Бошқа ойибаланинг жавҳари фарди,
Сизнинг киприкларда нам бутун эмас,
Тунлар ёстигимга тўкилгай дарди.
Биламан, бу узук тунлар шикастлиг,
Чирмовиқ гулингиз куйдирар дардли,
Маънос куз мавсумлар қадами сарик,
Кўзларда Осиё оқар хатарли,
Қўлларда безабон титроқ хатарли,
Ўтдай лабларимда қор учқунлари,
Сўнгги фарёнома — япроқ хатарли.
Уф-ф тортгай мўрилар — дил тутунлари...
Биламан, бу суврат мен учун эмас
Йилоннинг қисмати бор бу узукда,
Мен унга тош отиб қувганман, келмас,
Қоп-қора атиргул-музлар зулукда,
Адоғсиз бу дардлар факат бир суврат,
Ташналаб дарёлаб ўтгай кўксимдан,
Бир қуни барибир шахд келгай журъат.
Сизнинг дардларингиз ўпгай кўзимдан,
Сизни Ойсиз тунлар овозсиз бўғар,
Эпкин кўл теккизар куракларимга
Ҳақсиз соғинчингиз юзта ғам туғар,
Бир узук дор бўлгай юракларимга...
Осмонда бир ҳилол — никоҳ узугим,
Олис фарёдима хаста куюгим.

Муаллиф чизгилари.

Жумхуриятимиз бўйича утган йилги 85 мингта жиноят содир этилди. Бу рақам бурноғи йилдаги нисбатан 15 мингта кўлдир. Надоматлар бўлини, жиноятлар сон жиҳатдангина ошмай, балки уларни содир этиш усули жиҳатидан ҳам ўзгариб кетди. Жоҳилик, қонқурликнинг дахшатли кўринишлари қўлланилди. Уқ отувчи, портловчи, совуқ қуроллардан фойдаланиб, омондорларга, савдо ва пул билан муомала қилувчи муассасаларга, аҳолига, хонадонларга босқинчилик ҳужумлари уюштирадиган жиноятчи гуруҳлар пайдо бўлди. Жиноятчиликнинг янги, уюшган — РЭКЭТ усули кенг тарқалди. Улар қўрқитиш, тайинқ ўтказиш орқали мол-мулк талаб қилиш, одамларни гаровга ушлаб туриш йўли билан бойлик орттиришга киришиб кетдилар. Ўғирлик, талончилик, фирибгарлик, машиналарни олиб қочиш, олибсатарлик учрди. Фоҳиша-бозлик, бангиллик, ичкиликбозлик билан боғлиқ жиноятлар кўлами кенгайди. Мингдан ортиқ киши ваҳишона қотиллик қурбони бўлдилар. Ярим мингдан зиёд хотин-қиз зўрланди. Бир неча минг одам автомашина ҳалокатида учраб, бевақт оламдан кўз юмди...

1958 йилда туғилган Абдуқодир Абдуяусупов Тошкент вилояти Калинин ноҳиясидаги «Иваново» давлат хўжалигида онаси, 2 та вояга етмаган болалари билан яшарди. 1988 йилда ўттиз ёшини ўғирликка қўл уриш билан «нишонлади». Суд унга 3 йил муддат билан жазо белгиледи ва уни Узоқ Шарқ ўлкасида ўташга мажбур этди. Аммо Абдуқодир жазо ўтатиш ўзига эп кўрмади. Қамқоддан қочди. Тошкентда Аҳмад Беков деган, аввал ҳам қатор жиноятчи содир қилиб ўз номини булғаган кимса билан топшиди. Жиноий йўл билан, меҳнатсиз бойлик орттириш йўлига кирган С. Уралов, Э. Тошматов, Э. Абдураулов, Д. Тиллаевалар ҳам шу тариха «коронғида куйқор ялашди»лар. Қидирув эълон қилинганига қарамай, қўлга тушиб қолмасликларига кўзи етган Абдуяусупов ҳаммани кўз ўнгида таралла бедод қилиб юрверди, дуч келган ерда дахшатли жиноятлар содир қилишдан тоймади. У ўз жиноий тўдасининг «ҳаракат дастури»га ҳам эга эди. Келишиб олингандек... шу йил 13 январь куни Янгийўл шахрида А. М. Мирсотов бошқарувда бўлган «Жигули» енгил автомашинасини кира қилишиб, хилват жойда ҳайдовчининг бўғзига пичоқ тақаб, бўйнига сиртмоқ ташладилар, сўнгра машинани ва марҳумнинг кийим-кечакларини, ўзаро бўлишиб олдилар. Мурдани эса сувга чўктириб юбордилар. Ҳамтовоқлар 26 январь куни яна навбатдаги «ов»га чиқдилар. Тошкент шаҳар С. Раҳимов номили метро бекати ақинида Қ. Ражабов исмли шахсга тегишли машинани кира қилишиб, йўлда уни ҳам худди аввалги усулда ўлдиришди. Ялаб тўймаган ёвузлар 3 февралда Тешабой Пирматовнинг «Волга» машинасини, 13 февралда С. Абдуллаевга тегишли «Жигули» енгил автомашиналарини ҳам ана шундай дахшатли қотилликлар қилиш йўли билан эгаллаб олдилар. Жабрланувчиларнинг буюм ва пулларини ўзларига олиб, машиналарни эса анқов шахсларни топиб, алдаб-сулдаб пуллаб юборганлар. Ушбу тўда иштирокчилари бундан ташқари ҳам қатор ўғирлик, фуқароларга нисбатан зўрлик ишлатиш, уриб жароҳатлаш, давлат муассасаларини талаш ва ўт қўйиш каби жиноятларни содир этиб, жуда катта миқдорда моддий ва маънавий зарар келтирганлар. Тинч-тотув ҳаёт кечиривашётган оилаларнинг бошига кулфат келтирганлар. Ана шу жиноий гуруҳнинг азёси Донохон Тиллаева эри ва тўртта ёш болаларини ташлаб, аёл, қоларверса она бўлатуриб ана шу дахшатли жиноятларга бош қўшган...

Бу рақам ва дастакларни қайд этиб, шусиз ҳам тинчи йўқолган одамларни ваҳимага тушириш фикридан йироқмиз. Жиноятчилик кўламининг тинимсиз ўсиб бораётгани бугун ҳаммани ташвишлантирмоқда. Ҳокимиятнинг олий идорасидегилардан тортиб фуқаросигача гап нимадалигини, мавжуд муаммоларнинг илдири қаредалигини ва уни қандай бартараф этиш лозимлигини излашмоқда.

Ҳуқуқ-тартибот мутахассислари муаммоларнинг бosh сабаби омма орасида таълим-тарбия ишларининг бўшашиб кетганлигида, жиноят-

чиликка қарши курашиш идораларининг моддий асоси етарли эмаслигида, мавжуд қонунларимизнинг номукамаллигида, турмушимизда ҳукм сураётган иқтисодий тангликда, деб қайд этмоқдалар. Масъул шахслар учрашувларда, оммавий ахборот воситалари орқали чиқишларида жиноятчиликнинг илдизини ичкиликбозликдан, айримлари бу ишга жамоатчиликнинг жалб қилинамаллигидан ахтардилар. Бириси ўтмиш сарқитига, иккинчиси фардан андаза олишга, бошқиси Сталин давридаги «ур-сур» ларга ишора қилдилар. Турғунлик даври, миллий муносабатларнинг ўйда-жўлдалиги, ҳуқуқ маданиятининг пастлиги ва ҳоказолар асосий сабаб қилиб кўрсатилди. Биров жазони кучайтириш керак деса, бошқаси: «Жазо қаттиқ, у одамларни жоҳиллаштириб

МУҲОКАМА, МУЛОҲАЗА, МУНОЗАРА

АДОЛАТСИЗЛИКНИНГ

юборди», дейди. Мени қалам олишга ундаган нарсаси мутахассис сифатида қайсидир маънода юқоридаги фикрларни мутоқ рад этмаган ҳолда, жиноятнинг асл сабаби ҳақиқатда қарашларга қўйилмаслигим бўлди. Фикри ожизимча, аввало «касал»лик сабаби тўғри аниқлангандагина уни даволаш осон кечади. Ҳозирги белгиланаётган тадбирлар ошқозони ишдан чиқа бошлаган беморни гриппдан ёхуд тиз органидан муҳофаза қилиш билан баробардай кўри-наятти.

Хўш, бўлмаса асосий сабаб нимада?!

Онадан ҳеч кимнинг жиноятчи бўлиб туғилмаслиги ҳаммага аён. Инсонни инсон, жамият тарбиялайди. Шундай экан, адолатни ўз адолатсизлигидан изласак тўғрироқдир. Одам боласи, кимнинг пушти камаридан пайдо бўлмасин, у инсон. У улғаяди, ҳар канча камикусти бутун қилинмасин, таълим-тарбия ўрнига қўйиб адо этилмасин, кўза кунда эмас, кунда синганидек ўзи сезмаган ҳолда жиноятга қўл уриб қўйиши мумкин. Чунки ҳаётнинг қайсидир бир чорраҳасида у адолатсизликка рўбарў келган. Ҳар қандай қонунга хилоф ҳаракат — жиноят, адолатсизликнинг бир кўринишидир. Демак, адолатсизлик жиноятни, жиноят янги адолатсизликни келтириб чиқаради. Агар адолат устивор бўлмас экан, жиноят олами тораймайди, аксинча, болалаб кетаверади. Йигинлар, тадбирлар, қуролланган отрядлар, қамқохоналар, янги қонунлар, қўлни-қўлга бериб курашга шайланган жамоатчилик ҳам унинг қаршисида овозлиқ қилади.

Биз ўғирликни таҳлил қилаётганимизда «меҳнатсиз дармад йўлига кирганлар», давлат мулкни талон-тарож қилганларни ёки порахўрларни — «молу-давлат орттиришга ҳирс қўйган бир гуруҳ шахслар»... деб бадном қилишга ўрганиб қолганмиз. Лекин ана шу «...йўлга кирганлар», «ҳирс қўйганлар» қаердан пайдо бўлди ёки нега «ҳирс қўйди», деган саволларни четлаб ўтиб кетамиз. Ахир «сабабсиз оқибат бўлмайди»-ку!

...Карим Ҳожибоев исмли 17 январь бола 1966 йилда отасининг маънасини ювиб-артиб қўйиш мақсадида ҳайдаб уйи яқинидаги ариқ бўйига келади. Шу пайт аллақердан пайдо бўлган учта безори боланинг юзига мушт туширишиб, машинани тортиб олиб қочади. Оғзи-бурни қон, юзи қўқариб, шишиб кетган бола жон ҳолатда машина ўғирлари кетидан югуради. Афсуски, сарсон-саргардон бўлиб, ўтган воқеа боис отасидан қўрқа-писа уйга келганда уни милиция ходимлари пойлаб туришган эди, уни қамқоққа олишди: Тошкент — Сирдарё йўлида она-болани машина билан босиб, ўлдириб кетганлиқа айбланади.

Ота-она ва қўни-қўшилар боланинг уйдан машина ҳайдаб чиққанини кўришгани табиий.

Ҳайдовчилик гувоҳномаси йўқ. Катта бoshдан йўлда эса икки кишининг ўлиги. Юз қадам нарида ағдарилиб ётган «Волга»...

Еш боланинг «мени уриб, машинани зўрлаб олиб қочиб кетмишди», деган гапига ҳеч қим ишонмайди. Адолат, ҳақиқат истаб чеккан изтироблари, ички алами ва адолатсизликка қарши қалбида туғён урган Карим саккиз йил қамқоқ жазосига ҳукм қилинган эди ўшанда.

25 ёшида қамқоддан қайтган йигитга ҳамма ола қарайди. Ишга жоғлашиб азобини қалбидан кечиради. Тенгдошлари уйли-жойли бўлиб кетишган, уни давраларига қўйишмайди. Ҳар кунни уни сўраб-суриштириб ички ишлар ходимлари келиб-кечиб туришади. Корхонада бирорта ҳодиса юз берса, ундан гумонсирашади. Уйланай деса...

Хуллас, жаҳолат қурбонига айланган Карим ўйга чўмади, ичкилик ичади, дайдиб юради, турли «инсон»ларга дуч келади, ўғирлик, босқинчилик, талончилик кўчасига кириб қолади...

Карим судда ўз «тарихи»ни сўзлаб берар экан, уни шундай аяқлади:

— Мен ҳам отамдек обрўли, иззат-ҳурматли одам бўлишни истардим. Унга тақлид қилишга уринардим. Яхши ўқирдим, юрист бўлишни орзу қилардим. Онамни жуда-жуда яхши кўрардим. Вояга етиб гўзал ва доно қиз билан турмуш қурсам, болаларим бўлса, ўз уйим, машинам бўлса, деб орзу қилардим. Ҳаммаси бир кунда, эша менга ишонишмаган кунни синди. Сўнгра эса...

...Энди менга қарибди. Такдирга тан беришдан бошқа иложим қолмади. Адолат қилинг, деб сўрамайман... Йўқ нарсани сўрашдан маъно йўқ!

Шу ўринда жамиятдаги адолатсизлик жиноятчиликни туғдирди, улар айбдор эмас, адолатсизлик айбдор, деган бир томонлама фикрдан мутлақо йироқман. Шундай бўлса-да, нега у ёки бу шахс жиноят қўлига кирди, унинг онгида, ҳиссиётида нопокликка қўл уриш фикри ҳаётнинг қайси босқиниқа ёки «муолижи»да пайдо бўлди, деган савол ечимини топишнинг тарафдориман.

Ана шу «босқич» ёки «муолижи»ларда у албатта қайсидир кўринишдаги адолатсизликка дуч келганлиги шубҳасиз. Эътибор беринг-а, инсон боласи дунёга келибик тўғруқхонада «усти-бош» алмаштиришдан тортиб, у ердан «чиқиб» кетганига қадар турли муносабатларни — «совғача» бериб ардоқланишни ёки турткиларни бошдан кечиради. Боғчага қатнай бошлаганида эса, ота-онаси уни бу ерга «бир амаллаб» жойлаштирганини эшитади. Сўнг «қаппайган» туғун қўлтиқлаган «тарбиячи»ларига кўзи тушади. Лекин бу даврда у ўз ҳақиқа ҳиёнат қилинаётганини англамайди. Бугун қўйриқочини, эртага конфетини, индин эса эгиндаги бирорта кийимини «йўқотиб» қўяди. Мактаб ёшида у шакллана бошлади. Кимдир мактабга ҳам машинада келади, бошқаси қор, ёмғир кечиб қалишди... Уртоғи данғиллама уйда яшайди, алоҳида хонаси бор. У эса укалари билан бир хонада тиқилиб ерда ухлайди. Институтга ҳам «иккинчи» жойлашиб олади. Бошқасининг «ҳужжати» чатоқ. Қўшни Ялтага — дам олишга жўнайди, у эса пахта чопиғига. Биров минбардан туриб ваъз айтади, у эшитиб ўтириши керак. Унинг қўшалоқ машинаси гаражда «гижинглаб» туради, буниси эса велосипед шинасини ахтариб тинкаси қурайди... Адолатсизлик илдизини ана шундай турмуш тарзидан ахтариш керак!

Турмушимизда ана бир ҳолат ҳам мавжудки,

бу, жиноят содир бўлгач, адолатни қарор топтиролмай оворан сарсон, эшикма-эшик чо-пишди. Ҳар бир очилмай қолган жиноят, бу — икки бор адолатсизликдир. Биринчидан, жиноятдан жабрланган тараф адолатга нисбатан ишончини йўқотади. Иккинчидан, қўлга олинмаганлигидан. Шу тариқа жумҳуриятимизда ҳар йили ўн минглаб жиноят ёпиқлигича қолиб кетаверади. Утган йили эса, бу рақам 25 минг-тага етди. Агар ҳар икки тарафда ўртача икки-ички ишонсан, демек, 100 мингга яқин кишининг адолат йўқлигига имони комил бўлади. Бу 161 та қотиллик, 309 та оғир даражадаги тан жароҳати етказиш, 81 та хотин-қизнинг зўрлаб номусини поймол қилиш, 2723 марта давлат мулкни ўғирлаш, 1592 та босқинчилик, 414 марта талончилик ҳужуми, 15

адашди — жиноят қилди. Унинг халқ ва давлат олдида қилган адолатсизлигига одилона жазо белгиланди. У жазони ўтади. Назаримда, адолат қарор топаётганда бўлди. Ишонинг, улардан бирортаси ҳам яна ўша машғум қамоқхонага қайтиб боришни истамайди. Озодликка, доғи ювишга нима етсин. Бўлма-са, уларнинг яна жиноят йўлига кириб кетишига нима мажбур қилди, дейсизми? Адолатсизлик! Унга икки гапнинг бирида қамоқда ўтириб келгансан, деб бармоқ ўқталаверишди. Одамлар ўз орасига қўшмай қўйди. Миллиция ҳар куни изидан пойлаб юради. Уй-жой билан таъминлашни ҳеч ким уйламайди. Ишга жойлашайин деса корхона бўсағасидан қадам бостиришмайди. Содир этган адолатсизлигига минбаъд пушаймон бўлган, энди яхши турмуш кечира-

олинди. «Ўзбекистонда ҳамма пахтакор», «Оқ олтинни олтин қўллар яратадилар», деган ажаб-товор широрлар ёнига «Ўзбекистон иши» қўшилди. Қамоқхоналарда қур калтак» давом эта-верди. Маълум вақт ўтгач, «Ўзбеклар иши»ни бозорга солиб, Гдлян ва Ивановлар СССР Халқ депутати бўлиб олдилар. Гайданов, Дидоренколар олтин погон ва орден олиб, юк-орига ўсиб кетишди. Шунингдек айрим раҳбарлар ҳам масхарабоз «жонглер»лардек ходимларни ўйнатиб жумҳурият, ноҳия ва вилоятларнинг оёғини осмондан келтириб, ниҳоят жумҳурият ахлидан «СССР Халқ депута-ти» мандатини олишгач, бу ерни ташлаб кетишди. Шунингга ҳам шукур!

Шундай қилиб жумҳуриятимизга келганлар қош қўлдан деб қўз чиқаришди. Одамларнинг кўз ўнгиде адолатсизлик қилинди. Энди уларни ҳақ сўзга ишонтириб кўринг-чи! Чунки туб маънода, жумҳурият фуқаролари қатагон қилинган эди. Юқорида айтилганидек, адолат-сизликларни одиллик, фозиллик билан енгиш ўрнига, аксинча иш тутилди. Содир этилган ана шундай ўзбошимчалиқлар одамларга таъсир қиладими? Қилади! Ишонч йўқоладими? Йўқо-лади!

Кишилар онгига жоҳиллик қўзғатадиган, оқибатда жиноятга қўл уришга мажбур этади-кан бундай адолатсизликлар сон-саноксиз... Тогдан оқиб ётган сувдан ҳам арзон пахта нархи, эгаси билан ҳисоб-китоб қилинмай таш-шиб кетилаётган қазилма бойликлари ҳақида гапириб ўтирмаса ҳам бўлади...

Кейинги пайларда «дефцит», «танқислик» деган бир бало пайдо бўлдики, у ҳатто одам-лар ўртасидан ўзaro меҳр-оқибатни, ҳурмат-иззатни ҳам кўтариб юборди. Ҳозир жиноят-ларнинг асарияти ана шу заминда урчиноқда.

Ҳўш, «камёблик» билан боғланган жиноятга қандай барҳам бериш мумкин? Албатта, шу мақоладаги икки сатр тақлиф билан масалани ҳал этиб бўлмайди. Авваламбор камёблик турмушимизда ҳукм сураётган ҳўжасизлик оқибатидир. Худди қўриётган денгиз, чири-ётган ҳосил, ёнаётган корхона, нураётган имо-рат, касалдан ўлаётган мол, брак маҳсулот ва ҳоҳасизлардек. Ана шу нарсалар йиғилиб бир бутун «камёблик»ни ташкил қилади. Ҳўжа-сизлик эса эгасизлик дегани. Барча муам-моларни ҳал қиладиган масъул идораларда ўз ишини пухта биладиган, жонқуяр, илмли та-шаббускор эглар йўқ. Борлари эса, эга эмас, маъмурлардир. Ана шу маъмурларнинг қўчи-лиги «бўйин бўш», бетга чопмайди, қўл қовуш-тириб туради, айтганингдан чиқмайди, фалон жойдаги акалари қўл келиб қолиши мумкин, берсанг ейдиган, урсанг қочадиганлар хили-дандир. Уларнинг асарияти маълум мансабга ўтиргач, «камёб»ларга қўли етолади, ўзларини ҳам, ҳомийларини ҳам таъминлаб турадилар. Бундайлар оммани ўйламайдилар. Ўзлари иш-ламайдилар, бошқаларнинг ҳам олдинга ўти-шига йўл қўймайдилар. Ана шундай «эгалар адолатни четлаб ўтиб, одамлар дилини қон қи-либ юборадилар.

Қилгиларни қилиб қўйиб, сўнг бўшаб ётган магазин пештахталари, нархи осмонга чиқиб кетган бозорни четлаб ўтиб: «Нега ўғирладинг?», «Нега қиммат соддинг?», «Нега тортиб олдинг?» қабилда одамларни қўвалаб юраемиз. Улар эса даҳшатли жиноятлар содир этиш билан жавоб қайтарадилар.

Вазият қанчалик оғир бўлмасин, ҳар ким ўз ҳақиқатини сиртига чиқариши керак. Кичкина бўлса ҳам ёлгон, андов мавжуд жойда адо-лат қарор топмайди. Фақат ҳақиқатни очик айтиш билан, ҳар қандай одамда, тугилган пайтидаёқ табиат ато қилган ва сўнгга сўниб, қалбнинг, онгининг бирор бурчатида «бўги-либ» ётган адолат қиссини уюғотиш керак.

Мафқура кучини, тадбирлар йўналишини ана шунга қаратиш ҳар қачонгидан зарурроқдир. Халқ орасига чинакамига кириш тарғибот ва ташвиқот ишларини йўлга қўйиш ҳаммаи-зини бурчимиз. Маъмурий йўл билан шохига ёки баргига ҳўжум уюштириб жиноят дарахти-ни қурита олмаймиз. У яна шох қиқариб, барг-лаб «мева» бераверади. Бу дарахтнинг илди-зини озиқланмас даражага келтирганимиздаги-на мақсадга етамиз. Бу машғум илдининг номи адолатсизликдир!

ИЛДИЗИ ҚАЕРДА?

Файзулла ҚИЛИЧЕВ,
катта адлия маслаҳатчиси

мингга яқин фуқаронинг мулкни ўғирлаш ка-би жиний ишлар очилмади, деганидир.

Ҳўш, қачон адолат қарор топади? Қачон бу зулматга зиё етиб келади? Бу саволларга кў-пинча, қўл қовуштириб ўтирганимиз йўқ, иш-лаямиз, изланаёмиш, аммо кучимиз етмаёп-ти, зарур мутахассислар, тегишли жиҳозлар камлик қилаёпти, маблағ йўқ каби жавоблар оласиз. Қисман шундай. Аммо асосан эмас. Эътибор қилайлик-а! Йрим миллион комму-нист, миллионер-комсомол, минглаб ходим ишлайдиган милиция, прокуратура, суд, юс-тиция, адвокатура, давлат хавфсизлик қўми-таси мавжуд.

Совет ва бошқарув идоралари, қишлоқ Со-ветидан тортиб Олий Советгача мандат олган халқ депутатлари, турли нозирлик аъзолари, фахрийлар кенгашлари, маҳалла назоратчи-лари, ичкиликбозликка қарши жамоат ташки-лотлари, таълим-тарбия ўчоқларининг жон-қуярлари, маданият ходимлари, ёзувчи ва жур-налистлар, миллионлаб киши ишлайдиган тур-ли идора ва муассаса жамоалари... Улар жи-ноятчиликка қарши курашга қорлангандирлар. Ҳўш, мавжуд шу кучлар озми?

Қолаверса, жумҳуриятимиз вилоят, ноҳия, шаҳар ва қасабалардан иборат. Уларнинг ҳар бирида ички ишлар идоралари мавжуд ва улар деярли ҳамма жойда жамоатчи ёрдамчиларига эга. Юзлаб кўнгилли тартибни назорат қилу-вчилар сафарбар этилган. Амалда у ёки бу ша-ҳарга икки кунга меҳмонга келган киши ҳақида тегишли маълумотларни олиш имконияти бор. Бунинг мазкур соҳанинг мутахассиси бўлганим учун ҳам айтаялман. Шу нарсани таъкидла-моқчиманки, бир парча ер ҳам назоратдан холи эмас. Деярли ҳар бир ноҳия ҳаракатнинг олдини олиш, битта жиноятчига унутагча одам-ни сафарбар этиш мумкин. Айтияйлик, ҳар бир боланинг ота-онаси борлигини ҳисобга олсак, эътирозга ўрин қолмайди. Биз эса ана шундай имкониятимиз бўла туриб, 85 мингга жиноят-нинг содир этилишига йўл қўйдик. Шунинг 25 минггасини «кўрмай» ёки «билмай» қолдик. Бу фарзандларимиз, ақилларимизни ўз ҳолга ташлаб қўйганликдан, жавобгарлик ҳиссидан йироқлашиб бораётганимиздан ўзга нарса эмас. Ҳар биримиз «менга нима» қабилда иш тутишга одатланиб қолганмиз.

Бир марта жиноят содир қилган шахсларнинг асарияти жазони ўтаб қайтганларидан сўнг қўп ўтмай яна жиноят йўлига қирадилар. Нега? Шу кеча-кундузларда юз бераётган жиноятларнинг бошида ана шундай «тажриба»ли кимсалар турганлиги сир эмас. Яна: «Нега?» деган савол тугилади. Эътибор қилайлик: шахс бир марта

ман, деб онт ичиб қамоқхонадан озод этилган кишига бундай муносабатда бўлиш, унинг қал-бида чечаклай бошлаган умид гўнчаларини парчалаб ташлайди. У тирикчилик боис яна жиноят йўлига қиради.

Яқин ўтган кунларимизга бир назар солай-лик. Турғунлик йилларида қўшиб ёзишлар, порахўрлик, тўрачилик, буйруқбозлик ва бош-қа ижтимоий адолатсизликлар томир отганли-гини фуқаро яхши билади. Партия, совет, ҳу-қуқни ҳимоя қилувчи идоралар, жамоат таш-килотлари ва бутун жумҳурият ақли бу қону-нисизликларни тугатишга, ноҳақликларнинг ил-дизини қуритишга киришдилар. Халқнинг уми-ди чексиз эди. Бўлаётган ишлар нафақат ўз-бек халқининг, балки бутун мамлакат, ҳатто жаҳон жамоатчилигининг диққат-эътиборини тортди. Шундай бир пайтда жиноятчилик кес-кин ўса бошлади. Ташкилий чиқишлар ва омма-вий қон тўкишлар содир бўлди. Бозорда нарх-наво ошди, порахўрлик авжига чиқди. Одамлар миллат «айири» бошладилар. Икки қават қи-либ темир панжара қопланмаган эшик-дараза, турли хилда ҳайқирадиган, жиноятдан оғоҳ этувчи «копқон» мосламалар ўрнатилмаган уй ва ҳатто автомобилалар қолмади. Янги тел-пак кийган кишининг бир қўли бошида бўлиб қолди.

Сабабларни эса ҳамон «қидирганимиз-қидирган!» Ҳатто юксак минбарлардан туриб ҳам: «Ўзбекистонда айрим нопок шахслар му-ҳим тармоқларни эгаллаб олиб, ўз манфаатини кўзлаб жиноят қилди. Бунда ўзбек халқи айб-дор эмас», деб «ноғора чалинди»-ю, лекин амалда ғайри-табиий ишлар бошланди. Тоза-ланиш сўвсати остида «ўли-қуруққа баб-ба-равар ўт қўйилди. Маҳаллий аҳоли вакилла-рига ишонсизлик билдирилди. Минглаб «ўта» ишончли «кадрлар» Ўзбекистонга тартиб ўр-натиш учун сафарбар қилинди. «Гдлянчилар бригадаси» бир ғуруҳ жиноятчилар тўдасига қўшиб халқни ҳам «урабшоладилар». Маъмурий идораларга юборилган «ишончлилар» Бутур-лин, Гайданов, Дидоренко, Лептев каби юз-лаб «десантчилар» ўзларига «ташкилотчи», «фаол» ва «принципиал» деган номларни ор-тириш, унвон, орден-медаллар, генераллик погонларини бўлишиб олиш учун «фаолият» кўрсатаётганларидан ва бу йўлда ҳақ-ноҳақ усулларнинг ҳаммасидан инсон ҳуқуқларини оёқ ости қилиб фойдаландилар. Анъанаси, ур-фи-одати, турмуш маданияти ва тили-дини бошқа халқнинг кўз ёшлари, қисмати уларга заррача таъсир қилмади. Мамлакатнинг ҳам-ма бурчакларида: «Ўзбекистонга масъул — раҳбарий ишларга хоҳловчилар бўлса, мар-ҳамат!» деган қақирқилар осиб қўйилди. Кадр-ларни танлаш, жойлаштириш ва улар учун жон кўйдириш иши ўзбек халқи вакиллари қўлидан

ЖЕЛГОРА

МИРМУҲСИН

Романдан парча

Дариго, чечакдек бевафосан...

Хоразмий.

— Эй! Хело! Господин! Биз бу ерда! Келиб, — гоятда кайфи чоғлигидан чакнаб турган Нигора шофёр йигитга мурожаат этди. Кейин ёнидаги дугоналарига қаради: — «Господин» ўзбекчада нима дейиларди?

— Хўжайин, — деди қаддини таранг тутиб, чиройли орқасини кўрсатиб турган капалак кўзойнакли Сунбула олуча лабларини кувача қилиб.

— Йў-ўқ! Бошқача! — деди Нигора эркаланиб. — Мамам папамни шундай қақиради. Эҳ, какойто бир архаик сўз бор эди! Нима эди ўша, мия ишламаяпти. Шу ҳам мия бўлдимми?

— «Эгам...» — деди ўзига унча ишонмай оппоқ тишларини кўрсатиб Маъсума. У билагон таржимондай дугоналарига маъноли қаради. — «Э-гам...»

— Йў-ўқ! — томоғини тақиллатди Нигора, — Не то!

— Мисье, дея қўяқолайлик! Шунини ҳам ўйлаб ўтираемизми? Шунга ҳам ақл ишлатиш керакми! Ҳозир ҳеч ким ўзбекча гаплашмайди!

— Ўзбекча гаплашмасак ҳам бу сўзини билиш керак! Анави шофёр кизик одам, ўзбекча гапирмасам жаҳли чиқади. Жаҳли чиқиш у ёқда турсин, уриб юборай дейди. Рулда унинг ғазабини қўзғаш керак эмас! Қара шу замонда шундай қозоқроқ одамлар ҳам бор-а? Ўзбек тили, қозоқ тили, тожик тили... кимга керак! Наука бу тилда эмас! Экзамен бу тилда эмас! Лекция бу тилда эмас! Ҳамма вивескалар бу тилда эмас. Профессоримиз неча бор айтди, фақат чойхоналарда пенсионер ўзбеклар бу тилда гаплашади! Майли гаплаша беришсин. Биз, йигирманчи аср кишиларимиз, компьютер, шоу, джаз... Лекин мана бу янги шофёриимиз ғалати одам. Тўшунмайман! Қаланги-қасангилар кўпайиб кетаяпти. Хей, хелло!

— «Господин» «жаноб» дегани, тушундингизми! — деди ёнидаги турган ўша дўппилик шофёр йигитнинг ранги оқариб. — Ўзбек тилида «господин» «жаноб» дейилади. Мен «жаноб» эмасман! Гапни бўтқа қилманг! Худо хайрингларни берсин! Одам хафа бўлиб кетаркан! Дадангиз, аянгиз қандай яхши одамлар! Бўтқа қилиб гапирган билан киши ақллик бўлиб қолармиди?! Шундоқ ақлли қизлар ўзини ўзи танимай, янглишиб юрса хафа бўлиб кетар экансан, киши!

— Э, сиз бу ердамингиз, жаноб! — Ҳа, ёнингизда турибман, Нигорахон. Мен сизга ўргатмоқчи эмасман, сизлар ўқимини қизларсиз. Аммо тилини булғаш яхши эмас! Бундан ташқари, ҳозир мелодий ҳисоб билан йигирманчи аср, аммо ҳижрий ҳисоб билан ўн олтинчи аср... Дунёда битта мелодий йил эмас, ахир! Виетнамда бошқача...

— Кечирасиз, ту-шин-дик... Друзья, давайте будем жить дружно!

— Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-а!..

— Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи-ҳи-и!..

— Хе-хе-хе-хе-хе-е!..

Чугуручдек чуғуллашётган қизлар бирдан жим бўлиб қолишди. Ҳозир машинага тушиш илнжиди у билан тўқнашувга бормай келишишгандай бўлишди.

— Марҳамат, машинага чиқинглар! — деди шофёр йигит.

Қизлар эркаланиб, шофёрнинг кетидан бориб, нарироқда турган қумушранг машина эшикларини очиб, ичкари киришди. Бу, Нигоранинг адасига бирикитилган идора машинаси эди. Нигора шофёр ёнига ўтирди. Улар яна илгаригидай шивирлашиб ўзбек сўзларини «мошхўрда» қилиб бир-бирлари билан гаплаша кетишди.

... Июлнинг охирига бориб Тошкент ниҳоятда исиб кетди. Наники пойтахт, Хоразм воҳаси, Фарғона водийси, Самарқанду Бухоро, айниқса Сурхон кенгликлари гоятда қизиб кетди. Қумга тухум кўмиб, беш дақиқадан сўнг пишганини олаверасиз. Илгари саратон чилласига чидаб бўларди, аммо ҳозирги иссиқ — шаҳарлар ҳавосидаги дуду ғуборнинг захри, ерларнинг кимёвий ўзгариб бораётгани сабаб бўлди, чилла саратонини Урта Осиё иқлимли дўзахга айлантириб юборди. Тагин ҳам инсон кўникиб кетаркан, агарда илгари ўтиб кетганлардан биронта кишини тирилтириб, ҳозирги ҳаводан нафас олдирангиз борми, бечора бобо сувдан қуруққа чиқиб қолган танга балиқдек оғзини қаппа-қаппа очиб, яна қайтадан жон берса керак! Бундай иссиқда агар сув тоза бўлса чўмилганга не етсин!

— Сиз, жаноб, бизни Ташкент денгизига олиб бораёйсизми ёки бошқа томонга? — сўради чап томонига ўгирилиб Нигора.

— Буюргангиз, ўша томонга.

— Бошқа кўчалар, бошқа йўللар-ку! Илгари келганимда бошқачароқ эди! Биз ҳозир қаёққа кетаямиз?

— Ҳукумат аъзосининг қизини қалғитиш менга нега керак! Биз ҳозир Тошкентнинг жануб томонига кетаямиз. Сизлар Тошкентни яхши биласизларми?

— Биламиз! — деди кескин Нигора. Тўртинчи курс студентларига бу гап ёқмади, улар ўзича «беш минути кам олий маълумотликлар» эди. Уларга нисбатан: «Сизлар Тошкентни биласизларми», демоқ оғир туюлди.

— Биз Тошкентнинг ҳамма кўчаларини биламиз! — деди орқада ўтирган Сунбула жикриллаб. — Ташкент центр, у («а» билан аташга одатланган) тарихий шаҳар, бу ерда тош кўп бўлган. Шаҳар илгари тошдан қурилган. Шу сабабли «Таш-кент» дейилган.

— Уз шахримизни билмасак, одам бўлмай қолибмиз-да! — деди Интизор, — Ташкент тарихини ўқигангизми. Самарқанд, Бухорони ҳам... Тўғри, Ташкентда тош кўп бўлган...

— Рулда кетаётганда гаплашиш мумкин эмас: бизга ман этилган. Лекин, жуда тўғри келиб қолди, ана, орқада «Тошкент тарихи» деган китоб турибди. Биз, шофёрлар, кўп кутамиз, шундай чоғларда китоб ўқиймиз. Олинг ўша китобни, 96-бетини очинг, Тошкент тарихи қақида тўғри гап бор, — деди шофёр Интизорга қайрилиб қараб.

Сунбула газета-журналларни бостириб қўйган китобини олиб, қизларга кўрсатди.

— «Тошкентнинг номи икки минг йиллик ўтмиши мобайнида бир неча бор ўзгарган.

Бизгача етиб келган ёзма манбаларга қараганда, Тошкентнинг энг қадимги номи «Чоч», араб алифбосида «ч» ҳарфи йўқлиги боисидан арабий асарларда «Шош» деб юритилган. Урта асрларда Чоч, Чочкат, Шов, Шошкат, Шошканд, Мадинат-аш-Шош деб номланган...

— Қадимги буюқ Кушан давлатининг шарқда Шош ва Мароканд бўлган. Кушан давлатининг тараққий этган даври мелодий, ҳижрий даврларидан анча узоқ... — деди шофёр йигитнинг яна гапдонлиги тутиб.

Нигора ҳам, Сунбула ҳам лол қолишди. Бир лаҳзадан кейин Нигора шофёр йигитга қараб қўйди-да, индамади. У «Инглиз лорду ледиларидек ўзидан паст кишилар юзига тикилмасди», чуқки паст табақа кишилар лордларга боқиши керак. (Хиндистонда улар шундай қилиқлари билан эл ичида обрўлари тушиб кетган эди). Нигора бу гапни қаёқдандир эшитиб, юқори мартабали кишиларга, ота-онасига, профессорлари юзларига боқардию, — аммо ўзгаларга нигоҳ ташламасди, уларнинг Нигорага боқишларини, ҳатто олдинроқ салом беришларини истарди. Шофёр йигит ҳам шунинг учун унинг эсасини қотирганди.

— Хали узоқми? Қанча қолди?

— Етдик. Икки қақиримча қолди.

— Эҳтиёт бўлишларингиз илтимос қиламан!

Сув ёмон! Омон эсон ота-онларингиз қўлига топширсам дейман. Умуман, идора машинасида бундақ узоқ юриш тўғри эмас. Менга барибир, аммо адангизга гап тегиб қолиши мумкин...

— Бундақ гапларни қўйинг! — зарда қилди Нигора, — адамларнинг номларини кўп тилингизга олманг! Умуман катталар номини тилга олавериш яхши эмас! Тошкент тарихини эмас, сиёсатини ҳам билиб қўйсангиз, ёмон бўлмасди! Умуман, бундай ёқимсиз гаплар билан бизнинг настроениемизни туширгангиз яхши эмас!

— Кечирасиз. Кайфиятингизни туширадиган бирон гап айтганим йўқ. Агар сизга шундоқ туйилган бўлса кечирим сўрайман. Мен фақат, сувга эҳтиёт бўлинглар, оқар сувдан ҳам кўл суви хавфли, дедим. Узоққа борманглар! Яқинда Сирдарёда бир министр чўкиб кетди...

— Ҳамма гапни шофёрлар билади! — деди кескин Нигора, — шофёрлар вайсақи хотинлардан ҳам баттар!

— Тўғри айтасиз. Лекин мен сизнинг бу гапларингизга хафа бўлмайман. Тарихда ҳам ҳеч ким аравақашдан хурсанд бўлган эмас. Кушан давлатидан бошқа юртга сир етказасан деб, аравақашни, карвонни ўлдиршишган, барибир тиллога жез қўшасан деб заргарни осийган...

— Уша Кушан давлатида қизлар бўлганми?

— Маъжусий қизлар бўлган; сизга ўхшаб дини йўқ, тили мошхўрда бўлган...

— Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-а! Маъжусий нима?

— Исломгача, ўтга, сувга сиғинадиганлар...

— Вай, яхши экан. Мана бизлар ҳам сувга сиғингани келдик. Маъжусиймиз, — Нигора эркаланди. Унинг қилиқлари шофёр йигитга ёқарди...

Қизлар машинадан тушиб, кўл томон югуришди. Уларнинг портфелларида чўмилдиган либослари бор эди, хужрачаларга киришиб, кийимларини ўзгартириша кетишди. Бир лаҳзадан сўнг деярли яланғоч қизлар сувга тушишдан аввал тўпланишиб, ниманидир шивирлашди. Атрофдаги яланғоч кишиларга тикилишди. Кўл қирғоғида яланғоч ётган аёллар, болалар, кишилар кўп эди. Тошкентнинг ишчи районларидан ҳам одамлар кўп чиқишган экан. Машинанинг тўрт эгининг ланг очиб, қизларни пойлаб ўтирган шофёр йигит қўлига газета олиб, ўқишга тутинди. Негадир улар йигирма қадамча нарида ниманидир гаплашиб, тез-тез машина томон қараб қўйишгаётган шофёрнинг диққатини тортди. Бир лаҳзадан сўнг чўмилиш либосида, кўксини сийнабанд билан боғлаган, деярлик яланғоч Нигора шофёр йигит ёнига келди:

— Ака! Мана бу тилла соатларимиз, бриллантир аксессуаримиз сизда турсин.

— Хўп бўлади, — шофёр чўнтагидан рўмолчасини олиб, қизларнинг олтин тақинчоқларини ўраб, ёнига солди.

— Эҳтиёт бўлинг, ўғиллар кўп...

— Сиз ўзингиз эҳтиёт бўлинг, сув ёмон! Бу қимматбаҳо нарсаларни ўгрининг ўзгинасига бериб қўйдингиз...

Нигора илжайди:

— Сиз ўғирласангиз майли... — у охулардек ўйноқлаб, чиройли елкаларини уёқ-уёққа ташлаб кўл соҳили томон чошиб кетди.

Шофёр йигит унга астойдил тикилди, баданлари жимиралиб кетди... «Бу ўзи нима! Мўъжиза-ку!» Бепарво Нигора бўлса, кулиб, қий-қириб, дугоналари ёнига кетди. «Дарҳақиқат, бу маъжусий инсоннинг ўзгинаси», деди ичида шофёр йигит.

Шофёр қўлидаги газетани қўйиб, хаёлга толди: бундақа гўзал қадду қоматини биринчи қуриши. Хўрсинди. Ё тавба, деди юрагидан. Кўйлақлар ичида инсон гўзаллиги яширинар экан, қадду қомат биланмас экан, белларнинг ингичкалиги оппоқ сонинг семизлиги, кўракларнинг бўртиб чиққани, бўйнио дудоқлари... Бир ҳисобда «замонавий» — «маъжусий» қизларнинг бундоқ тортинмагани ҳам маъкул. Лекин бир ўзбек қизига ҳадеб ҳирс билан тикилаберишни ҳам ўзига эл қўрмади. «Яхши эмас! Инсоф қани! Яна газетасини кўлга олиб ўқишга тутинди. Бир лаҳзадан сўнг хаёли яна Нигора томон учди, унинг диққатини батамом камраб олиб, жунбушга келган йигит нотинчлана бошлади. Ўзини қўярга жой тополмай, машина ичидан чиқди-да, кўл четида ёўдайиб туриб, чўмилишгаётган, қийқиришаётган, бир-бирига сув сепишгаётган қизларни томоша қилди. Қирғоқда одамлар кўп бўлгани холда шофёр йигитнинг пайдо бўлиб, яқин келганига кўзи тушган Нигора уялиб, қоматини сувга яширди. Йигит бунда балиқдек типирчилаб чўмилиётганлар орасидан Нигорани топиб, унга тикилди. Бу ҳолатини сезган Нигора яна бир муддат тўхтаб, кўксини сувдан чиқармай, қўллари билан беркитиб, кўл ёқасига келган шофёрга: «Нима! Нима гап!», дегандай имо қилди. Шофёр қўлини қимирлатиб: «Ҳеч гап, ўзим шундай томоша қилгани келдим...», ишорасини қилди. Шундан сўнг у қирғоқда орқаларини тўппайтириб, сакмоҳ, моржларга ухшаб ётган оқ, сарғиш хотинларга қаради. Сўқ билан тикилди. Бу ҳолни кўрган Нигоранинг энаси қотди, у қизлар ичра нима қилишини билмай, хомуш турган эди, шофёр йигит яна орқасига қайтиб бориб, газета ўқишга тутинди. Уч соатлардан кейин қизлар дилдираб, оқариб сувдан чиқиди; тахта хужрачаларга кириб, кийинишди. Улғудай қорнилари очиб, тезроқ бу ердан кетишни истади. Шу ерда яланғоч бир семиз хотиннинг бир қўлида нон, бир қўлида пиёз, лунжини тўлдириб овқат еяётганини кўриб, оғизларининг суви келди.

— Қани девзирадан бир лаган ош бўлса... Нима қилардиларинг, қизлар? — деди дилдираб Сунбула.

— Ош эмас, бир бурда нон бўлганда ҳам... Уйна десанг уйнаб берардим... — деди хахолоб Нигора.

— Ҳаммамиз ҳам ўйнардик, — деди Интизор. — Газетага ўраб бир нима олиб келмаган

эканмиз-а. Мен эрта билан чой ичмаган эдим. Жуда нодонмиз-да!

— Уларинг! — деди тишларини тикирлатиб, титраб Нигора, — ҳаммамиз ҳам итдай очмиз. Ана ундан нон сўрайликми? Термос олиб юрарди. Эҳтиёткор шофёр. Еки пасткашлик булармикан? Сўрайбераман! — Ҳей, хелло! Ака! Сизда бир бурда нон йўқми? Термос олиб юришингиздан нон ҳам бўлса керак, деб ўйладик.

— Машинага ўтиринглар! — у буйруқнамо гапирди. Дарҳақиқат, термоси бор эди, тезда пиёлага иссик чой қуйиб, Нигорага узатди, ундан сўнг бошқаларга ҳам. Газетага ўроғлик бир кулча нонни ушатиб қизларга улашди. Қизлар учун бу кулча бир лаган девзира паловдан ҳам аъло бўлиб кетди. Нонни еб, яна бир пиёладан чой ичиб олганларича, шофёр беш-ўн қадам нари бориб, сигарета чекди. Дилдираган қизлар танига ҳарорат югурди.

— Энди кетсак бўладими? — сўради шофёр.

— Бўлади, — деди Нигора.

— Сизга раҳмат! — деди Сунбула.

Машина эшикларни қарсса-курсса ёпилиб, йўлга тушишди. Орадан ўн минутча ўтгач, шофёр машинани чиройли бир боғча ёнида тўхтатди.

— Қани тушинглар!

— Нега тушамиз? — Нигора ажабланди.

— Мана шу ерда ош ҳам бор, кабоб ҳам... (Боя уларнинг ош ҳақидаги гапларини эшитган эди). — Озгина овқатланиб олмасанглар бўлмайди.

— Йўқ, биз уйга етиб оламиз.

— Уйда ош дамлаб, кутиб ўтиришибдими? Тушинглар! Бу ерда менинг ошнам бор, кабобни ҳам, ошни ҳам бопплайди.

— Тушақолайик, — деди Сунбула.

— Бир бурда нон билан ҳам бўладими! Сизларни билмайману, менинг қорним ўлғудай оч, — деди Интизор.

— Бўпти, — деди Нигора, — тушдик!

Шофёр йигит аллақачон ошпаз ёнига бориб, тўрт тарелкада ош, устига икки сихдан кабоб буюрди. Яна нималар деб ошпазга шивирлади, қизларни кўрсатди. Ошпаз унинг таниши эканлиги муомаласидан сезилиб турарди. Қизлар столга ўтириши билан беш минут ўтар-ўтмай бир йигитча косаларда ош, кабоб ва ундан сўнг икки чойнак чой, нон, аччиқ-чуқуқ олиб келиб қўйди. Шофёрнинг ўзи ошпаз ошнани ёнида ўтирди. Қизлар хурсанд, хаш-паш дегунча ошни ҳам, кабобни ҳам туширишди. Чой ичиб, ўринларидан тураётиб, пулни қимга бўлаймиз, деб олазрак бўлишгаётган эди, шофёр уларга: «Пули тўланган, безовта бўлмаглар...», деди.

— Бизни уялтирманг, ака, ўзимиз тўлаймиз, — деди Нигора.

— Тўлаб қўйдим. Безовта бўлманг, Нигора-хон! Меҳмонсизлар.

— Бу нима қилганингиз, ҳам хизмат, ҳам овқатимизгача олиб берсангиз?

— Нима бўпти! Хизмат қилсак қилибмиз-да!

— Айтмоқчимизки, сиз ҳам зарплатага яшайсиз...

— Маош денг.

— Ҳа, маош.

— Маош етарлик. Яширмайман, тўғри келиб қолса дадангизнинг машиналаридан чапга ҳам юраман...

— Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа! — қизлар қулишиб юбо-ришди. Минбардан гапирладиган гаплар эмас, мана бундақа сўзлар уларга ёқарди.

— Дадангизларга айтиб қўйманг бу гапни, ишдан қувилманг-а!

— Йўқ, ҳеч айтимайман! Шашликлар билан меҳмон қиласизу сизни сотмаймиз!

— Кабоб денг.

— Ҳа, кабоб...

— «Немисча ҳисоб-китоб» бизларга тўғри келмайди. Умуман бизнинг табииатимизга тўғри келмайди. Ҳозир ўрни бўлмаса ҳам гап очилиб кетгани сабабли айтаётимман, бу феълимиз жуда узокдан келади. Амир Темур замонидан ҳам илгари, Луқмони Ҳаким замонидан ҳам илгари бизлар шунақа эканмиз. Бутун дунёни боқаман деган Хотам Той ҳам биз ўзбеклардан чиққан. Бу гапларни мен ичимдан чиқараётга-

ним йўқ, бир мўътабар домла айтганлар...

Шофёр йигит тўрт қизнинг ҳам диққатини тортди. Лекин бу тўрт қиз юрагида шофёрга тегиши эмас, кам деганда доцент, катта хонадон фарзанди, келажакда катта одам бўладиган йигитни орзу қилишарди. «Лекин ўзбекнинг яхши йигитларига, айниқса районларда яшовчи йигитларга лўмбиллаган оппоқ қизлар осонгина тегиб олаётганлар», деган эди бир куни Нигора. «Улар на катта сеп — горнитурга, на дабдабали тўй сўрайдилар. Ресторанда йигирма кишилик зиёфат билан тегиб кетабериладилар...» Бу гапни айтган Нигора хаёлига донгдор бир хонадон келди; улар Нигорага оғиз солган эди, икки катта мансабдор қўда бўлишни истаган эди. Аммо адаси ўртоғининг тўрсайган ўғли Нигорага ёқмаган. Нигора совуқ кишиларни ёқтирмас, «столба» деярди. Мана шу «сим-ёғоч» ҳозир келишган бир кўккўз қизга уялини олди.

Орадан hafta ўтди. Жума куни эрта билан адасини хизматга олиб кетиш учун келиб, кўчада турган шофёрга Нигора соат бешга келишни тайинлади. У адасига «профессоримиз анчадан буён касал ётибдилар», дугоналари билан стационарга бориб кўриб келишини айтди. У кўп вақт отасининг розилигини олмай машинада кетаберибди, ҳатто гараждан ҳам машина чақираберибди. Бундай «мелоч»ларни айтиб, отасининг «республика миқёсидаги хаёлларини бузиб, диққатини тортмаслики» шофёрга ҳам, бошқаларга ҳам айтиб қўйган. Ҳозир ҳам шундай қилмоқчи эди, аммо бу гал шофёр ёнида атайи ўзини кўрсатиб, отасини огоҳлантирди: «Папечка, стационарга борамиз, рухсатми?.. «Майли қизим, эҳтиёт бўлинглар», деди ота.

Роппа-росса соат бешда шофёр йигит ўз машинасида институт биноси ёнида, Нигорани дугоналари билан келишини кутиб турди. Беш яримларда кайфи чоғ, ўйноқлаб келган Нигора кечиккани учун шофёрдан узар сўради. Кейин дугоналари бормаслиги, ёлғиз ўзи стационарга боришлигини қўшиб қўйди.

— Қани, кетдик!

Камгап шофёр дарҳол машинани гурулла-тиб, қадимий Шўртпа томон учиб кетди. Бозор олдидагн ўтишда Нигора машинани тўхтатишни сўради.

— Кекса профессоримизга, олма, анор, узум олиб қиксаммикин? Бозорда қоғоз пакет топиладми-а?

— Мен ўзим олиб чиқаман. Сиз машинада ўтириб туринг...

— Э, раҳмат сизга! Мана буни олинг! — Нигора шофёрга ўн сўмлик пул узатди. У иш буюрганида ўзбек сўзларини бўтқа қилмай, атайи шу сержахл шофёр учун тоза ўзбек тилида гапирмашга интиларди.

— Менда пул бор, безовта бўлманг...

— Йўқ, буни олинг! — Нигора кескин гапирди.

— Хўп бўлади, — шофёр пулни олиб, бозорга кириб кетди. Бир лаҳзадан сўнг каттагина қоғоз пакетда Нигора айтганидан аъло қилиб, олма, анор, узум ва тўртта чиройлик кулча нон ҳам олиб чиқди.

Нигора ташаккур айтди. Яна машина гуруллаб юриб кетди.

Стационар дарбозасига етишгач, Нигора панжаралардан касалхона боғига қаради, унинг учун ноқулай бўлса-да, пакетдаги олма-анорни кўтариб кетаётган эди, шофёр йигит кабинадан югуриб чиқди.

— Мен олиб бориб берай.

— Йўқ, йўқ!

— Жуда бўлмаса бую олдингача.

— Йўқ! Сиз машина ичида кутиб туринг!

Мен ўзим.

— Иштирингиз.

Нигора каттагина пакетни қучоқлаб, касалхона боғига кириб кетди. «Сиз машина ичида ўтириб туринг», сўзи галати туюлди. Шофёр итоат тарзида дарҳол кабинага кириб, эшикларни қарсиллатиб ёлди. Лекин Нигора элик қадамча юргач, йигит машинадан чиқиб, орқама-орқа панжара ёнига келди. Қузатди. Шу лаҳза «муниқиллаган, мўйсафид профессор...» эмас, йигирма беш ёшлардаги қирчиллаган, қадду қомати келишган йигит скамейкада ўтирган еридан туриб, Нигорани кутиб олди. Узоқ-

Кўзларингни кўриб бошим айланар,
Ҳаво етмай нафас йўлим бойланар,
Чопмоқ бўлиб кўнглим сента шайланар,
Бу кўзларни қайдан олдинг, қизгина!

Кажон қошга жоним қурбон этайин,
Телба бошим олиб қаён кетайин,
Рози бўлсанг муроғимга этайин,
Бу қошларни қайдан олдинг, қизгина!

Хуснинг сенинг минг гўзалдан ғолибдир,
Бир боқишинг бор ҳушимни олибдир,
Юрагимга ишқ чўғини солибдир,
Бу ҳусни қайдан олдинг, қизгина!

Ер кетди деб кўз ёшиягни ичмагин,
Бахтсизман деб ўз жонингдан кечмагин,
Ўз ғамим деб этагингни қучмагин,
Бир кун келиб бахтинг қучиб юрасан.

Ерни севиб, ёрсиз қолган сен эмас,
Гулни экиб, гулсиз қолган сен эмас,
Бахтни қучиб, бахтсиз қолган сен эмас,
Толе қулса, қушдай учиб юрасан.

* * *

Қулоқ тутсанг, эшитилса бир садо,
Сени излаб борган бўлса бир гадо,
Сен ҳайдасанг, жонин қилса ул фидо,
Сени излаб борган гадо мен бўлай.

Гул очилиб қалбинг мисол ол бўлса,
Гулнинг бири ол юзингга хол бўлса,
Шарбат томиб лаъл-лабингга бол бўлса,
Гул баргида ёнган гадо мен бўлай.

Ёмғир ёғиб сочинг аро йўл солса,
Ишқим айтиб юрагингга қўл солса,
Йилларингга ораулардан мўл солса,
Ёмғир бўлиб ёнган гадо мен бўлай.

Даво бўлиб, эшитилса бир садо,
Шул садога ўзин урса бир гадо,
Сен ҳайдасанг, жонин қилса ул фидо,
Сени излаб борган гадо мен бўлай.

Хуснинг сенинг минг гўзалдан ғолибдир,
Бир боқишинг бор ҳушимни олибдир,
Юрагимга ишқ чўғини солибдир,
Бу ҳусни қайдан олдинг, қизгина!

Қора сочинг тўлқин бўлиб эшилиб,
Тўлғонганда белинг билан қўшилиб,
Мен турибман кўзимдан йўл тешилиб,
Бу сочларни қайдан олдинг, қизгина!

Тупроқ дея ушлаганинг қулмиди,
Тикан дея ташлаганинг гулмиди,
Буюргани ё қалбингнинг шулмиди,
Ҳеч келманг деб мендан кечиб юрасан.

Ҳақдан келган талаб шундай бўлди,
Эккан гулинг кўкармай ё сўлдими,
Юрагингга алам сели тўлдими,
Сездирмасдан ғамлар ичиб юрасан.

«Тановар» ансамблининг хонандаси Ёзозхон Содиқова,
раққосалар «Тановар»ни шунақа берилиб ижро этадиларки...

Р. Нуритдинов ва Ф. Қурбонбоев суратлари (ЎзТАҒ)

роқда ўтирган хаста кексаларга ҳам парво қилмай, тортинмай ўша йигит Нигоранинг юзидан ўпди. Улар скамейкага чўкиб, пакетни ёнларига қўйишди. Нигора бир оз безовталаниб, панжара орқасидан шофёр кўрмаётганми-кан деб хаёл қилди. Ҳа, шофёр йигит бемалол ўша «нуроний профессор»ни кўриб турарди. Ёлғон гапирмаса нима қиларкин, ахир унинг Нигорага бир нима дейишига ҳадди сўғмайди-ку!

Бу, ўша Ҳабиб... Уни шофёр-йигит танийди, бир неча бор у билан бирга кўрган... Уни «кекса, нуроний профессор...» деб алдаганидан ҳам хафа бўлгани йўқ, чунки бу муҳаббат... Иккиламчи, бошқа оила сирини билишга уриш одобдан эмас, тўғриси, бу номардликдир!

«Энг пасткаш инсон ўзга оиланинг ички сирини билишга қизиқади ва гап тарқатади», деди ўзига-ўзи шофёр йигит.

Стационар боғида Нигора билан Ҳабиб бир соатдан мўлроқ гаплашиб ўтиришди. Хайрлашиш узоқ бўлди, Ҳабиб яна Нигоранинг юзидан ўпди... Шофёр юзини ўгириб, аллақачон машинаси кабинасига кириб олган эди. Негадир унинг ичи ёнарди...

— Ака, мана, мен келдим, — деди Нигора машина ёнида тўхтаб шофёр йигитга мурожаат этди, — профессоримиз анча тузуклар. Чол жуда хурсанд бўлди. Адамлардан салом айтдим... Қадимги Кушан давлатида ҳам ёшлар кексаларни ҳурмат қилганми? Сиз, тарихни яхши биласиз?

— Ҳа, — деди шофёр йигит, — хижрийдан ҳам, мелоддан илгари ҳам Кушан давлати вақтида гўзал қизлар ўз «профессорларини» жуда ҳурмат қилганлар. Бу такрорланиш кейинги минг йилликларда ҳам бўлади...

— Ҳа-ҳа-ҳа-а! Кўриб турган экансиз, ака! У — курсдошим... Сиз мени «Кушан давридаги маъжусий қиз» деб атадингиз, ҳозир ҳам шу фикрдамисиз?

— Албатта. Сиз дарҳақиқат малаксиз. Рашк қилишга ҳаққим йўқ, мен бир бечора шофёр кишиман...

Нигора чехрасидаги табассум сўниб, ўйла-ниб қолди.

Адабиётнинг тарихида битта ҳам йирик асар яратилмаган даврлар бўлган. Лекин лирик шеърят, лирик шоирлар доим бўлган. Бундай шоирлар ўз шеърлари билан бадий ижод оловини ўчирмай, унинг чўғини ўзларидан кейинги авлодларга мерос қолдириб келганлар. Зеро, шеърят ҳамиша замон ва инсон хизматида бўлган. Бадий адабиётнинг бу ишчан тури яхшиликни алқашга, ёмонликни қоралашга ҳаракат қилган, одамларга машаққатли кунларда руҳий мадад бериб, уларни қийинчиликларни курашиб енгишга, яшашга илҳомлантирган, олға ундаган. Ҳаёт ҳодисалари, уларга муносабат аввало лирикада гоҳ юксак, шоирона, гоҳ тажриба шаклида ўз бадий ифодасини топан.

XV асрдаги адабий ҳаётнинг муҳим фазилати шундаки, бу даврда Хуросон ва Мовароуннаҳрда эпик, яъни воқеий шеърят ҳам, лирик шеърят ҳам барабар ривожланган бўлиб, бу жанрлар тараққиётига

Истеъдодли фарзанди, қаламим сеҳридан
Фардлар, газаллар, қитъалар, маснавий ва
қасидалар юзага келди.
Мен туфайли (шеърнинг) рубоий тури низоом
топиб,
Муаммо санъатига мен шуҳрат бағишладим.

Жомий доим масъулият ҳисси билан қалам тебратди. Бу фикрнинг исботи учун шоирнинг куйидаги газалини кўздан кечириш кифоя:

Ман он наям, ки забонро ба ҳарза олоям,
Ба мадҳу замми хасон нўзи хома фарсоям.
Ҳадиси сифла ҳазоф, иқди гавҳар аст суҳан,
Зиҳи сафаҳ, ки ман иро ба он биёраям.
... Зи шаъри шеър, к-аз ин пеш ёфтам, имрўз —
Чуз оби дидаву хуни ҷигар наполоям.
Фазои мулки суҳан гарчи Қоф то Қоф аст,
Зи фикри қофия ҳар лаҳза танг меоям.
...Кашам зи таъби суҳансанҷ ранҷ, руҳсат деҳ,
Ки сар ба жайби ҳамуши кашам, биёсоям,
Қавоб дод, ки Қомиш ту ганҷи асрори,
Раво мадор, к-аз ин ганҷ қуфла нахшоям.²

**Улуғ тожик шоири
Жомий таваллудининг
575 йиллиги олдидан**

мий лирикаси маълум даражада анъанавий хусусиятларга эга. Лекин у бу мавзу орқали инсон юрагини янгидан кашф этишга, уни ўз қалб ҳарорати билан илтишга ҳаракат қилган ва бунга эришган. Бу мавзуга Жомий ниҳоятда катта самимият билан муносабатда бўлгани туфайли унинг бу хил шеърларини аввало замондошлари, қолаверса, кейинги асрлардаги мухлислари ҳам яхши қабул қилдилар. Жомийнинг ўзи ҳам бу мавзудаги шеърларининг кўп вақт муваффақиятли чиққани, севиб ўқилгани билан фахрланиб, бир газалида куйидаги байтни ёзган эди:

Чоми аз он лаб суҳан оғоз кард,
Шуд лақабаш тўғийи ширинмақол

МАФТУНҚОР ҒАЗАЛЛАР

**Абдуқодир ҲАЙИТМЕТОВ,
филология фанлари доктори, профессор**

Абдурахмон Жомий ўзининг алоҳида улушини кўшди. Аммо лирика унинг ижодий фаолиятида алоҳида ўрин тутган, десак хато қилмаймиз. Чунки улуғ шоир лирика билан ўз ижодининг илк даврлардан бошлаб, ҳатто кекайганда ҳам фаол шугулланди ва ўз авлодларига бу соҳада мислсиз бой мерос қолдирди. Жомий, мутахассислар ҳисобига кўра, 1805 газал, 274 рубоий, 137 қитъа, 53 қасида ва яна бошқа шеърӣ асарлар (жамъи — 2340) ёзган бўлиб, улар уч девон («Фотиҳатул-шабоб», «Воситатул-иқд», «Хотиматул-ҳаёт»)га жамланган.

Шоирнинг бундай улкан лирик мероси ҳақида бир мақола доирасида айрим мулоҳазаларини айтиш мумкин. Бу соҳада бизнинг мамлакатимизда, чет элларда, хусусан Эронда юзлаб мақола ва китоблар ёзилган. Лекин мен филология фанлари доктори Аълохон Афсаҳзоднинг 1988 йил Москвада нашр этилган «Лирика Джамӣ» илмий тадқиқотини улуғ шоир лирик меросини ўрганишда совет шарқшунослигининг жиддий ютуғи деб ҳисоблайман. Бу китобида муаллиф Жомийнинг бой ва мураккаб лирик ижодининг кўп масалаларини матний-мазмуний ва шеърят нуқтаи назаридан тўғри ҳал қилиб берган.

Назаримда, Жомий лирикаси ҳақида гап борганда аввало жанр хусусиятларини кўзда тутиш, шоирнинг жанр қонуниятларини қанчалик тўғри тушунгани ва бунга амал қилганини аниқлашга алоҳида эътибор бериш даркор. Жомий қарашча, лирика, хусусан унинг ғазал, рубоий, қасида, қитъа каби турлари давр талабига тўла жавоб берган. Шунинг учун Жомий бу жанрларда ҳеч иккинчидан қалам тебратган. Масалан, Жомий: «Хунардлардан шеър фанидан энг яхшиси ғазалдир...» («Аз фунини шеърӣ фан беҳтарин омад ғазал...») деб ёзар экан, бу билан ғазалнинг шу даврда кишилар қалбига энг яқин шеър тури эканини тўғри кўрсатган. У бир қасидасида шундай дейди:

Мунташир аз насири ман ҳазор саҳифа,
Мунтазам аз назири ман ҳазор жарида.
Зодаи таъби ман асту сазои килкам
Фарду ғазал, қитъа, маснавию қасида.
Силки рубоӣ зи ман низоом ғирифта,
Фанни муаммо зи ман ба ном расида¹,

Мазмуни:

Менинг насрларим минглаб саҳифаларда ёйилди.
Назмларим минглаб тўпламларда тартибга
келтирилди.

Мазмуни:

Мен тилимни ҳар қандай беҳуда нарсаларга
теккизиб бўлгавдиганлардан эмасман,
Ярамас одамларни мақтаб, қаламим учини
уриштирадиганлардан эмасман.
Пасткашлар ҳақидаги гаплар сопол синигидир,
сўз эса гавҳар шодасидир.
Унисини буниси билан араштириб юборсам,
бу нодонлик бўлур эди.
...Шеъримдаги олдин пайдо бўлган туқларни
буғун
Кўзёшларим ва жигар қонларим билан
тозалаялман.
Сўз мамлакатининг фазоси Қоф тоғидан Қоф
тоғигача кенг бўлса ҳам,
Лекин қофия ҳақида йўлаганимда доим танг
аҳволда қоламан.
... Сўзга санъаткорлик табиатиждан ранж
чекканим чеккан, руҳсат бер,
Бошимни хомушлик қўйнига яшириб, ором олай.
Бу гапимга жавоб келди: — Эй Жомий, сен
сирлилик ҳазинасидан-ку!
Бу ҳазинанинг қулфини очоламаслики сен бизга
раво кўрма.

Бу ғазалнинг ҳар байтида бир олам маъно бор. Уни Жомийнинг ижодхонасига кириш учун қалит деб қараш ҳам мумкин. Шоир, демек, ниҳоятда гапга чечан, буюк сўз санъаткори бўлса ҳам, лекин ҳар бир сўзини ўйлаб ишлатган, ҳар бир ғазалини, ҳар бир шеърини ўз фарзандларидек («зодаи таъям») кўриб, унинг ҳар томонлама мукамал бўлишини, муаллифга ҳурматсизлик келтирмаслигини ўйлаган. Бу ўринда унинг дунёда сўз кўп бўлса ҳам, лекин керакли сўз, яхши қофия бўладиган сўзини топиш қийин! — деган фикрини ҳам шу маънода тушуниш керак, деб ҳисоблайман.

Жомий шеърятининг биринчи қиммати, албатта, унинг мазмунида. Жомий лирикасидаги, хусусан, ғазалиёт оламидаги бош ғоя муҳаббат, инсонни севишга, ардоқлашга қаққирли, ҳаётнинг мазмунини севишга, сadoқатда деб билиш.

Дини мо ишқ аст, эй зоҳид, мағу беҳуда панд,
Мо ба тарки дини худ гуфтан нахоҳем юз
газоф. —

деб ёзади улуғ шоир ўз ғазалларининг бирида (Абдурахмон Чомӣ. Осор, чилди дуюм, с. 55). Мазмуни: Бизнинг динимиз ишқдан иборат; эй зоҳид, беҳудадан насиҳат қилаверма; биз ўз динимизни асоссиз равишда тарк этиш ҳақида гапиришни ҳам истамаймиз.

Шу мавзу, шу гоёлар туфайли Жомий лирикаси ҳар томонлама инсонийлик касб этган. Бу мавзу ва гоёлар бошқа шоирлар томонидан ҳам қуйланган. Шунинг учун Жо-

Мазмуни:

Жомий у ғўзалнинг лабидан сўз очиш билан
Унинг лақаби «тўғийи ширинмақол» бўлиб
қолди.

Шарқ адабиётшунослигида чиндан ҳам Жомий шеърӣ услубининг «ширин»лиги тан олинган ҳодиса. Бунӣ ўз даври адабиётшунослари болалигида Жомийнинг машҳур мутасаввуф Муҳаммад Порсо қўлидан новов олиб еганида, деб изоҳлашлари ҳам бежиз эмас.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг хабар беришча, кунларнинг бирида ўз даврининг таниқли шоирларидан бири бўлган Шайхон Сухайлий ўзининг:

«Шабӣ гам гирд-боди оҳам аз жо бурд гардунро,
Фуру бурд аждаҳойи сайли ашкам рубӯи
маскунро»

Мазмуни:

Ғамли кечаларда оҳимнинг қўни осмонни ўр-
нидан қўзғотиб юборди.
Кўз ёшим селининг аждаҳоси эса ер юзини ютиб
юборди, —

деган байтини баланд овоз билан ўқиганда Жомий унга: «Мирзо, шеър айтасизми ё одам кўрқитасизми?» дегани характерлидир. Яъни, Жомийнинг фикрича, лирик шеър одамини беҳузур қиладиган услубда ёзилмаслиги ва ўқилмаслиги керак. Жомийнинг бу гапи бизнинг баъзи замонавий шоирларимизга, классик шеъримизни бўзиб, бақириб ўқийдиган шеърхонларга ҳам тааллуқли, дейиш мумкин. Лирик шеърға хос хусусият унинг дилбарлиги, ёқимлилигида. Ҳар қандай маъно бадийлик либосининг ташида эмас, ақида бўлиши керак.

Албатта, Жомийнинг ҳам ишқ ва муҳаббатни қуйлашда учрайдиган иккинчи маъно-мазмун, ишораларни ҳам назардан қочирмаслигимиз керак. Масалан, Жомий бир ғазалининг матлаида куйидагиларни ёзади:

Ба азми Каъба сафар ғўфтан ихтиёр кунам,
Бад ин баҳона гузар бар диёрни ёр кунам.³

Мазмуни:

Дедимки, Каъбани зиёрат қилиш учун бир са-
фарга чиқсам,
Шу баҳона билан севгили ёримнинг диёрини
ҳам кўрсам.

Бунда Жомий оддий инсоний муҳаббат ҳақида ёзаётган бўлиши ҳам мумкин. Шу

ротаба аввал лотин, кейн рус илосига ўзгартирилган сабабли эндиликда ўлкамизнинг минг йилликлар тарихидан беҳабар қолдик.

Маданиятимизнинг жавоҳири — мана шу нодир ёзувимиз яна ўз жамолини кўрсата бошлади. Хусусан, бу ёзувда билим олиш учун жойларда курслар очилиб, у ўз самарасини кўрсатаяптир. Бундан ташқари сўнгги йилларда бир қанча эски ўзбек ёзуви дарсликлари — қўлланмалари ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилгани ҳам қувончли ҳодиса бўлди.

1989 йил «Ўқитувчи» нашриётида эллик минг нусхада чоп этилган, истеъдодли олим ва хатот Раҳимбой Жуманиёзовнинг жами 386 саҳифадан иборат «Ўзбек ёзуви» китоби билан танишиш чикдим.

Бу китоб аввал нашр этилган қўлланмалардан тубдан фарқ қилади. Унда дарсликлар алоҳида боб ва қисмларга бўлинган. Сабқ машқлар асосида олиб борилади. Хаттотлик санъатига, яъни хуснихатга ҳам эътибор берилган. Чунки, хуснихатиз араб ёзувини мутлола қилиш мушкулдир. Муаллиф ҳам ўз қўлланмасида бутун диққатини ана шу нозик жараёнга қаратади.

Бундан ташқари эски ўзбек ёзувининг шикаста, насталиқ, девони жалий, рикъоъ, райхоний, таълиқ, суле, насх, гуллиқ қуфий, қуфий қаторли каби турлари ҳам борки, дастлаб сабоқ чиқараёт-

ганлар мана шу нозик ва мураккаб жиҳатларни эътибордан қочирмасликлари зарурдир.

Қўлланмада ўқувчиларнинг сабоқ олишлари учун энг содда ва қулай йўллари танланган. Бу албатта таҳсинга сазовордир.

Китобда инсонни юксак фазилатларга ундовчи чуқур фалсафий шеър, қисса, хикоялар ҳам мисол тариқасида келтирилади: «Беодоб», «Нодонлик», «Иттифоқ», «Қаноат», «Юсуфбек, Аҳмадбек қисса»си, «Маликаи Дилнавоз», «Хурилик» «Китоб Ғариб ва Шоҳсанамдан» кабилар шулар жумласидандир. Ибратли мисоллардан бири шуки, Ўзбекистон ССР Фанлар байтулҳикмаси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик олийгоҳи кўлёмалари таҳламида — бебаҳо маънавиятимиз жавоҳирлари хазинасида сақланиб келинаётган меросимиздан суратлар кўчирилиб берилган. Албатта буларнинг ҳам ўз навбатида фойдаси тегади.

Энг муҳими мазкур дарслик ўқувчилар қўлдан қўймай мутлола қиладиган китоб бўлибди. Қўлланманинг қадрини оширадиган яна бир жиҳати ҳижрий-қамарий ва ҳижрий-шамсий йил саналарининг эски ўзбекча ёзуви ҳозирги ёзув билан ёнма-ён берилганлигидандир. Ҳижрий йиллар, йилларнинг туркум сираси, григорий тақвими муддатлари ва ҳафтанинг муҳаррамга тўғри келадиган кун, арабча, қадимги туркийча, русча, уларнинг ҳо-

зириги замон йил маънолари, форсийларда қўланиб келинаётган куёш тақвими ойларига мослиги тартиботлари ва туркийча мучаллар ҳам тўлиқ ҳолда шу дарслик қўлланмасидан жой олганлиги китобнинг мукамаллигини оширган.

Хуллас, том маънода айтганда, мазкур «Ўзбек ёзуви» қўлланма дарслиги илмий сабоқ бериш жиҳатида ҳам юксак кўтаринки бир руҳда амалга оширилгандирки, бу муҳтарам иштиёқмандларнинг барча талаб-истақларига тўла жавоб бера олади.

Ҳабибулла ЗАИНИДДИН

ЭСКИ ЕЗУВНИНГ ЯНГИЧА УМРИ

Маълумки, эски ўзбек (араб) ёзуви асосида аждодларимиз асрлар мобайнида илму ижод этиб келганлар. Бу ёзув меъморий обидаларимизга, қудолчиликдан тортиб санъатнинг барча соҳаларига ҳам кўчган. Афсуски, бизнинг давримизга келиб, мазкур ёзувдаги имлонинг бир неча ма-

билан бирга шоир Каъбани кўришдан мақсад худони эслаш, демоқчи десак ҳам бўлади. Одатда, ҳар бир масжид худонинг уйи ҳисобланади. Жомий Каъбани ҳам худонинг уйи, ватани деб қараётган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Демак, бу хил ғааллардан бир неча маънони уқиш хато эмас.

Жомийнинг лирик шеъриятига хос муҳим хусусиятлардан бири ундаги эркин фикрлик, журъаткорлик, шоирона истеъжод, ҳажвийётга мойилликдир. Шу билан бирга эркин фикрлилик шоирни жамият масалалари ҳақида жиддий ўйлашга, бу ҳақдаги ўз фикрларини лирик шеърларида ифодалашга, лирик шеъриятнинг ижтимоий мазмундор бўлишига олиб келган. Айрим шеърларида Жомий, А. Афсаҳзод ёзганидек: «У дунёдаги мавжуд тартиб-қоидаларни ўзгартиришни, ошқ ўз кўнглидаги истақларига осонлик билан эришадиган жамиятини оруз қилади. Жомийнинг илғор сиёсий, фалсафий ва эстетик қарашлари умуман унинг ғазалларидаги лирик қаҳрамон ва унинг романстик дostonларида қаҳрамонлари тилидан айтилган» (Абдурахмон Чомй. Осор, чилди шашум, с. 93).

Жомийнинг лирик мероси ҳақида айрим ҳозирги замон Эрон олимлари айтган салбий фикрларга асло қўшилиб бўлмайди. Масалан, катта шоир ва олим Маликушшуаро Ваҳор Жомий девонларидаги шеърлар юзасидан бир ўринда шундай деган: «Қисқача қилиб айтганда, Жомий ғазалиёти ҳажман жуда катта бўлишига қарамай, у бўйича ўша даврнинг ижтимоий-сиёсий ҳаёти қиёфасини ҳам, унинг шахсий фалсафий ва сўфиёна қарашларини ҳам тиклаш кийин; чунки унинг шеърларини шеърй тўқималар шунчалик эгаллаган ва турли таъсирларга берилган ҳамда ҳаёлларга кўмилганки, натижада ўз фикрларини, фикрлар тиниқлигини ва адабий журъаткорлиқни ифодалашга ўрин қолмаган».

Совет олими А. Афсаҳзод зикр этилган ўз китобида бу хил янглиш қарашларни тўғри танкид қилган ва уларга тўғри муносабат билдирган. Жомий ғазалларининг бирида шундай бир байт бор:

*Дил на хуррам, сабау гул дар назар хуррам,
Дар даруни чон чароҳат, бар бирун малҳам,
чи суд?*

Мазмун:

*Дил хафа бўлалар, саба ва гуллар очилиб
турганидан нима фойда?
Жон ичи жароҳат бўлсаю ташқаридан малҳам
қўйишдан нима фойда?*

Мазкур ғазалнинг бошқа байтлари ҳам шу мазмун ва шу услубда ёзилган. Бунда кўзга ташланаётган хусусият шундаки, Жомий воқеа ва ҳодисаларнинг ташқи томонига эмас, ички томонига, моҳиятига эътибор бермоқда.

Абдурахмон Жомийнинг ижоди форс-тожик шеъриятининг энг яхши гоёяйи ва бадий анъаналари асосида шаклланган. Улуг шоир ўз шеърларида Шайх Саъдий, Амир Хусрав Дехлавий, Ҳофиз Шерозий, Камол Хўҷандий кабиларнинг тажрибаларига суянади. Масалан, у бир ғазали мақтаида ўз ижодида Камол Хўҷандий қандай ижобий таъсир кўрсатгани ҳақида шундай деган эди:

*Ефт камолё суҳанат то гирифт —
Чошние аз суҳанони Камол.*

Мазмун:

*Камол сўзларининг мазасини тоғиб,
Менинг сўзларим камол топти, ривожланди.*

Бу гапни Жомий ўзидан олдин ўтган бошқа форс шоирлари ҳақида ҳам айтиши мумкин эди. Жомийнинг лирик шоир сифатидаги камолотида фақат салафлари эмас, замондошлари ҳам муҳим роль ўйнаган эдилар. Уларнинг аввало Жомий шеъриятини тўла қабул қилганлари, ҳар бир асарини маъқуллаганлари, унинг асарларига юзларча татабулар битганлари таҳсинга сазовордир. Қолавверса, Жомий ҳам улардан узилиб ижод қилмаган. Масалан, шу даврда ижод қилган шоирлардан бири Сайфий Вухорий бўлиб, у ўзининг турли касб эгаларини улуглаган,

шу каби хусусиятларини ҳурмат билан тасвирлаган ғазаллари билан машҳур. Унинг ногорачи, хонанда ва бошқалар ҳақида ёзган шеърлари маълум. Унинг услубида Жомий эса ғижжакчи тўғрисида махсус ғазал ёзган.

Жомий таниқли ўзбек шоири Мавлоно Лутфийнинг:

*Гар кори дили ошқ бо кофири Чин афтад,
Бех э-он ки ба бадхуйи бемеҳри чунун афтад,*

деган матлаб билан бошланган, лекин тугалланмаган ғазалини, унинг васиятига кўра тугаллаб, ўз девонига киритган эди. Бу ҳодиса эса, ўзбек-тожик адабий алоқалари тарихидаги муҳим белгилардан биридир.

Жомийга замондош шоирлар орасида Алишер Навоий алоҳида ўрин тутади. Навоий Жомий шеъриятини, шу жумладан, унинг лирик ижодини ниҳоятда севган, бир умр ундан лирик ижод сирларини ўрганган эди. Навоий Жомийни Амир Хусрав Дехлавий, Ҳофиз Шерозий билан бир қаторга қўйиб, унга шогирд, дўст, ҳамма соҳада ҳаммаслақ бўлгани билан чекисиз фахрланар, «Хазойин-ул-маоний», «Девони Фоний» девонларидаги бир қанча ғазалларини унинг ғазаллари таъсирида ёки уларга татабул шаклида ёзган эди. Навоий Жомийнинг айниқса орифона ғазалларини юксак баҳолаб эди. Шу билан бирга Жомий ҳам уни барча соҳаларда қўлаб-қувватлаган эди.

Жомий лирикаси фақат форсий халқларнинг эмас, барча халқларнинг ҳам маънавий бойлигидир. XV асрдан кейин яшаб ижод этган Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Муҳаммад Солих, Шермуҳаммад Мунис, Муҳаммадризо Оғахий, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий, Нодира, Увайсий, Зокиржон Фурак каби ўнлаб ўзбек шоирларининг Жомийга чуқур ихлоси ва муҳаббати шундан.

¹ Абдурахмон Чомй. Осор. Чилди шашум, Душанбе, 1988, с. 16.

² Абдурахмон Чомй. Осор, чилди дуюм, с. 143.

³ Абдурахмон Чомй. Осор, чилди шашум, с. 382.

Феодални ривожланишга юқалиш даври ҳисобланган IX—XV асрларда Ғарбда Испаниядан, Шарқда Шимолий Ҳиндистон ва Қошғаргача ўзаро маълум ички муштаракликка эга маданий-ғоявий олам ташкил топди. Арабий, форсий, туркий тилларда яратилган Шарқ классик адабиёти ана шу маънавий оламнинг узвий қисми сифатида майдонга келди. Алишер Навоий ижоди ҳам кенг маънода ушбу олам тақомилдан далолатдир.

Биз тилга олмоқчи бўлган мавзунинг туб моҳияти Навоийнинг: Ишқ аро душвордур бўлмоқ киши ҳамдарди шох,

Чун де олмас дардини юз йил югурса доддох, — матлаъли машхур ғазалида жуда ихчам ва ёрқин ифода этилган.

Фирдавсий «Шоҳнома»си ва илк туркий эпоепа — «Қутадғу билик» учун ҳам одил шох ғояси асосий мавзудир. Бутун феодал жамияти учун долзарб бу ғоя — умумбашарий маънода хур фикрли инсонлар жамияти қандай асосда тузилмоғи ва қандай усулда бошқарилмоғи лозим, деган саволга феодал маданий-ғоявий тарбиянинг тақлиф этган жавобидирки, унинг меҳнаткаш халқ манфаатларига қанчалик мос келиши ва уни қандай усуллар билан тақомиллаштириш масаласи ҳақида ўз даври мутафаккирлари ва ижодкорларининг диққат марказида бўлди.

Агар «Қутадғу билик» муаллифи доно маслаҳатчилар кўмагида илм-фанга ҳомииликни тақомиллаштирмоқчи бўлса, Низомий меҳр-муҳаббат туйғусини адолатли шохни тарбиялаш воситаси сифатида олға сурди ҳамда тож ва меҳр мавзунини бошлаб берди. Илоҳий ишқ билан дунёвий ишқ ихтилофи ёнига тож ва меҳр зиддияти қўшилди.

Низомий оддий кишилар ичида яшади, сарой шоири бўлишдан қатъиян бош тортиди. Ахйлар жамоасига яқинлик шоир ишончини янада мустаҳкамлар эди. У яратган сийрат — шахзода Хусрав жуда ўзбошимча, эрка-тантқи, Аммо унинг ҳассос қалби бор, у чинакамга севиб қолади. Ширин — хурфикр сийрат. У — Низомийнинг эзгу орузси. Асли у малика ҳам эмас, қипчоқ қизи Офок сингари пок ва маъсумадир. У ўз муҳаббати таъсири остида Хусравни одил ва доно ҳукмдор қилиб тарбиялашга аҳд қилади. Хусрав ўз қиёфасида тож ва меҳр зиддиятини кескин бир таразда намоен этади. Бундай руҳ кейинги дostonларда Баҳром ва Искандар

ХАМСАЧИЛИКДА ТОЖ ВА МЕҲР ЗИДДИЯТИ

тасвирларида ҳам мустаҳкамланди.

Буюк ҳинд сеҳргари деб таърифланадиган шоир Амир Хусрав Деҳлавий дostonчилиги гуллаган даври XIV аср бошларига тўғри келади. У илк бор Низомийга жавоб ёзиб, ҳамсачилик анъанасига асос солган шоир. Унинг даври чуқур ижтимоий силкиншилар даврига тўғри келди, мўғуллар босқини, ички урушлар, ҳинд-мусулмон нифоклари авж олди, суфий сулуқларининг саройга қучли ақилгуруҳи шоир ижодида жиддий таъсир кўрсатарди. Бунинг устига, Амир Хусрав расман сарой шоири саналиб, умрининг кўп қисмини катта ва кичик ҳукмдорларга у ё бу даражада боғлиқ ҳолда ўтказди, саройнинг бутун ички фасодининг, фитна ва разолатининг гувоҳи бўлди. Шу сабабданми, Деҳлавий ҳукмрон табақа вакилларининг асл моҳиятини теран ҳис қилди ва уларни «хайли гўрг» — «бўри галаси» деб атади. Аммо у оддий инсонлар орасидаги энг одил ва табаруқ туйғу саналиш меҳр кудратини ҳам қалбдан ҳис қилди.

Деҳлавий ўз салафининг тож ва меҳр ҳақидаги ҳулосасини тарихий-ижтимоий воқеликка мос равишда — янгича ҳал қилди. Унинг қаҳрамони Хусрав тилик ҳукмдор сифатида иш тутади. Масалан, исён кўтарган Баҳром Чўбинга қарши курашиш учун мадад сўраб, Рум қайсари ёнига боради. Ширинни севади, бироқ шароит тақозосига кўра, Марямга уйланади. Ҳокимиятини мустаҳкамлаб олгач, қайнотаси ва ҳалоскорининг беҳисоб хазиналарини ўзлаштиришдан тап тортмайди.

Бундай мулоҳаза инсоний меҳр туйғуси билан мутлақо сингишга олмайдди. Хусравнинг ортқ қарама-қарши Ширин ишқига берилиши туфайли Ширин исён кўтаради, ўзи тож-тахтдан ажралиб ҳалок бўлади. Шунинг ҳам айтиш керакки, шоир ҳақиқий меҳрни шох ва маликаларга унчалик раво кўравермайди.

Шоир «Хамса» эпоепасида тожни Хусравга ва меҳрни Маж-

нунга муносиб кўради. «Ширин ва Хусрав»да асосий ғоя тож-тахт интилишлари билан асл инсоний меҳр интилишлари бир-бирига моҳиятан зид эканлигини, уларни асло келиштириш мумкин эмаслигини таъкидлаш эди. Ошиқ Фарҳод тож-тахтдан буткул воз кечиб, тошкесарлик ҳунарини танлаганлиги туфайлигина чин инсоний меҳрга қобилдир. Аммо Амир Хусравнинг барча чин ошиқлари, ҳаётда ижтимоий жиҳатдан анчагина суствашоир меҳрни деярли доим маиший йўналишда тасвирлайди.

Навоий ўз салафлари ижодини чуқур ўрганди, 25-26 ёшли чоғларидаёқ улар тажрибасини тўлиқ ўзлаштирди. Низомий Деҳлавийга аризулик жавоб айтиш даражасига етди, бироқ бу ишга фақат ўн олти йил ўтгач киришди. Назаримизда, бу давр унинг учун ўз ижтимоий фаразларини ҳаёт синовидан ўтказиб улгуриш учун керак бўлди.

Навоийни биз романтик деймиз. Бу ҳулоса, назаримизда етарли эмас. Фарҳод, — бироз эркин ташбеҳ этсак, — шоирнинг ўзи. Аниқроғи — эзгу орузси. Фақат унинг Ширинга ишқи — мажоз. Чунки Навоий «Хамса»да меҳрни маиший йўналишда эмас, аввало ижтимоий аснода талқин этади.

Феодализм жамияти учун у — ҳаёлот, биз учун — тўғрисуз, яъни унинг ғоялари келажакка қаратилган эди. Фарҳод — меҳр йўлида тож-тахтдан кечган шахзода. Аммо бу ишқ зоҳидона суствашоир ҳақиқий» эмас. «Ҳайратул абдор»да бунга ҳам муқофоса мавжуд. Маълумки, дostonнинг 2-мақолати сўнггида машхур суфий Иброҳим Адҳам ҳақида ривоят берилади. Бу суфийнинг машхурулиги шундаки, у шоҳлик тахтидан кечиб, тақво йўлини танлаган, яъни шу ҳаракати билан ташқи жиҳатдан Фарҳодга ўхшаб кетади. Лекин Навоий ҳиқоятда унинг ажиб ҳолатини тасвирлайди. Бу улуг шайх ўн тўрт йил азоб чекиб, чўлу сахро кезиб, тоат-ибодат билан Қазбани тафовқилишга етиб борса, Қазба ўз ўрнида йўқ. Маълум бўлишича,

ТАДҚИҚОТ,
КАШФИЁТ, АХБОРОТ

Қазба ўзи Робияни Адвияни тафовқилишга кетган экан. Робия эса тасаввуфга ишқни олиб кирганлиги билан машхурдир.

Фарҳод — феодал табақа нуқтаи назаридан эмас, меҳнаткаш нуқтаи назаридан ижтимоий фаол шахс. Отаси унинг кўнглини ёзиш учун қаср қурдиради, у эса бундан ҳунаро ўрганиш учун фойдаланади, шунда ҳам ишни Боний ва Монийларнинг нозик санъатларини эмас, Қоранинг тошкесарлигини, яъни пухта иш қуроли яшани ўрганишдан бошлайди. Сўнг дунёвий илмлар ўчоғи ҳисобланган юрт сари йўл олади. Энг аҳамиятлиси шундаки, Фарҳод ўрганган касб ва ўзлаштирган барча билимларини халқ манфаати йўлига сафарбар этади. Навоий Фарҳоди — енгилмас қаҳрамон. Фақат уни ёлғизлик забун этади, фириб ва ёлғрон ҳалок қилади. Фарҳод оддий меҳнаткаш каби бардошли, жасоратли, меҳрли, шу билан бирга ишонувчан шахс. Баъзан Ширин сийратининг бироз суствашоир эканлигини айтилади. Бу — ушбу образ моҳиятидан келиб чиқувчи табиий ҳол. Чунки Фарҳод — ҳаётий қаҳрамон, Ширин эса — бахт ҳақидаги оруз.

Шундай қилиб, Низомий шохни ҳам оддий инсон каби меҳрга қобил деб билса, Деҳлавий тож ва меҳр зиддиятини юзага чиқарди. Навоий ушбу тажриба асосида ўзгача ечим қидирди: уни тахту тожни рад этиш ва меҳр йўлида ижтимоий фаоллик кўрсатиш зарурати сифатида ҳал қилиб берди. Навоий меҳр тушунчасини ижтимоий туйғу даражасига кўтарди.

Дoston фожиявий яқунланади. Бу ҳам улуг шоирнинг бадиий ҳақиқатга содиқлигидан намуна эди. Албатта, ўша давр учун Фарҳод сингари хурфикрли қаҳрамоннинг голиб чиқишига имкон йўқ эди. Аммо бундай табаруқ сиймолар қуёш янглиғ ҳар тоғ яна қарчи даврон узра бош кўтараверадики, бу ҳам ҳақиқатдир.

Муҳаммаджон ИМОМНАЗАРОВ,
филология фанлари номзоди,

ТУТҚИЧ БЕРМАС... ЁВВОЙИ МУШУК

Эксмур йиртқичи... Англиянинг жанубий-ғарбий қисмидаги Девоншир қироллигида яшайдиган ҳайвон ана шундай ном билан юритилади. Сакланиб қолган маъмурий ҳужжатларда бу номаълум йиртқичнинг ўй ҳайвонларига қирон келтирётгани ва ниҳоятда эпчиллигидан ов-

чиларга сира тутқич бемаътағлиги ҳақида анчагина шикоятлар бизнинг давримизгача етиб келган. Унинг нималигини аниқлашга қадар ҳайвонот бонидан қочган йўлбарс, тулки, ниҳоятда катта бўйсик ва ҳатто... туяқушлардан ҳам гумон қилиб юришди. Фермерларнинг қучликчули қоровулларини ҳатто қиролликка қарашли денгизчи ҳарбий мерганлар ҳам уни тутишда ожиз қолдилар. Улар ҳар ҳафтада ўрта ҳисобда битта кўйни ўмариб кетаётган

«ўғрини» топиб жазолашга бир неча марта ҳаракат қилишди. Ва ниҳоят узок йиллардан бери ҳаммани тахликага солиб келётган бу йиртқични қўриш ҳозирча ёлғиз биолог Тревор Бирга насиб этади. У ўша номаълум йиртқич ёввойи мушук эканлигини аниқлади ва суратини чиқишга ҳам улгурди. Уддабурон Тревор Бир уни учратиб, шов-шув кўтариш ва шу йўл билан бойиб олишни кўзлаб Эксмур йиртқичи ов қиладиган жойга 4 кун давомида мут-

тасил сەҳнат уюштирди. Фермерларнинг фикрига қараганда, бу қучилган сиринг очилиши муваффақият гарови эмас. Шундай бўлса-да ҳали улар бу йиртқични тутиб ўзларини халос этиш учун 120 фунт стерлинг тикишганини баён қилишган. Биолог Тревор Бир эса хотиржам: чунки бу ҳайвоннинг сайёҳларга ҳеч қандай зиён етказмаслиги, улар қачонки мушкул аҳволга тушиб қолгандагина қутулиш учун ҳамла қилиши унга ахши маълум.

ИСТИЛОҲЛАР ТИКЛАНИШИ ШАРТ

Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ҳақидаги Қонуни эски ўзбек ёзувини ўқиб, ўрганиш учун кенг йўл очиб берди. Бугунги кунда газета-журнал материалларида, радио ва телекўрсатув орқали қилинаётган чиқишларда, эски ўзбек тилини ўқиб-ўрганиш ва ўргатиш ҳақида турли хил фикрлар билдириляпти. Шу йил 9 февралда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигида В. И. Ленин номли Тошкент Давлат дорилфунунининг доценти Малик Абдусаматовнинг эски ўзбек тилини ўрганишга бағишланган «Сув остидаги гавхарлар» номли мақоласи босилиб чиқди. Мақола қунончақлик билан ёзилган, унда биз учун фойдали томонлар билан бирга баҳсталаб ўринлар ҳам йўқ эмас.

Маълумки, кейинги пайтларда тилимизга четдан кириб қақиртиканакдек ёпишган барча истилоҳларни луғатимиздан чиқариб ташлаш эҳтиёжи тобора аниқ сезилаётди. «Университет», «интернационал», «республика», «область», «район», «монокультура» каби сўзлар «дорилфунун», «байналмилал», «виллоят», «ноҳия», «якказироатчилик» каби сўзлар билан алмаштириляпти. Ўзбек зиёлилари учун тез ўзлашиб кетадиган бу атамалар бир қарашда бугунги кенг халқ оммаси учун бироз ўтиришмайроқ тургандай. Шунданми кўча-кўйларда, йиғилишларда, ўзаро суҳбатларда: «Форс-тожик истилоҳларни қўлладик нимаю рус тили орқали кирган сўзларни қўлладик нима», деган гаплар қулоққа чалиниб қоляпти.

Малик Абдусаматов ҳам мақоласида ана шу фикрларни маълумлайди. Бунга қўшилиш қийин. Тўғри, кўп йиллар давомида ўзбек тилига ўзлашиб кетган сўзлардан воз кечиб, бугунги кунимиз учун гўё янги бўлиб кўринаётган атамаларни қабул қилиш ва уни кўпчиликка манзур қилдириш қийин. Аммо тилни тириштириш учун фидойилик кўрсатилмаса, у самара бермайди. Муаллиф таъкидлаганидек: «Тил жамият билан бирга тараққий этади ва ўзгариб боради».

Аммо шу нарса ҳам аёнки, бизнинг тилимизнинг бунчалар чигаллашиб кетиши қонуният асосида эмас, йиллар давомидаги махсус сайи-ҳаракатлар, топшириқлар асосида шу аҳволга келди. Энди эски ўзбек тилини бутунлай тириштириш учун ҳамма ишни бошидан бошлашимизга тўғри келади. Агар биз шунчаки, араб имлосидаги ёзувининга ўрганишга ружў қўйсак, келажакда ўз-ўзимизни алдаган бўлиб чиқамиз. Қайта бошлаш учун эса, ҳар қанча моддий қийинчиликлар дуч келишига қарамай, эски ўзбек тили ва унинг узвий қисми бўлган классик адабиётимизни ўрганишни мактабларда, олий ўқув юртиларида йўлга қўйишимиз зарур. Тарихда нафакат тилимизнинг мусоф-фолғи учун, умуман шу тилимиз мавжудлигини исбот қилолган Алишер Навоийнинг хизматлари барчага аён. У, ўзбек тили камбағал ва дағал, унда нафис назм яратиш қийин, деган асосиз даъволарга қарши рад қилиб бўлмайдиган далилларни келтирди. «Муҳокаматул-луғатайн»да туркча маъносига тенг келадиган маънони форсча ифода қилмайдиغان истилоҳлардан юзта сўзни келтириб ўтади.

Тарихий текширишлар, Ўрта Осиёнинг асосий аҳолиси қадимги даврларданок туркий ва форс-тожик тилида сўзлашувчи қабилалардан ташкил топганлигини тасдиқлайди. Улар ҳатто, VII — IX асрларда араб босқинчилирига қарши бирликлда курашганлар. Шунингдек, узоқ давом этган иқтисодий-маданий ва ҳарбий-сиёсий алоқалар ўз-

бек ва форс-тожик тилларининг бир-бирига таъсирини кучайтирди. Баъзан бугунги айрим сўзларни ўзбекчами, форс-тожикчами эканлигини ажратиб олиш қийин. Ўрта Осиёдаги давлатларнинг расмий тили ҳам асрлар оша гоҳ форс-тожик тилида, гоҳ туркий тилда идора этилган. Айниқса, Сомонийлар ҳукмронлиги даврида давлат тили ҳисобланган форс-тожик тилининг мавқеи ниҳоятда юксалди.

Юзага келган аҳолининг икки тиллиги Ўрта Осиёнинг айрим жойларида қадимги даврдан бошлаб, ҳозирги вақтгача сақланиб қолди ёки тиллардан бирининг ғалабаси билан тугади. Ҳар икки вазиятда ҳам ўзаро бойиш давом этабери. Масалан, Махмуд Қошғарий XI асрда суғд тилида, ҳам туркий тилда сўзлашган Тараз (Жамбул), Сайрам аҳолисини мисол қилиб кўрсатади. Албатта бу халқлар бир-бирларининг тилларини унуттирмаган. Еки XII-XVI асрларда Хоразм аҳолиси туркий ва қадимги хоразм тилида сўзлашган (А. А. Фрейман. Хорезмский язык. М — Л, 1951, с. 32). Мўғуллар ҳужуми муносабати билан XII — XIII асрларда туркий аҳолининг кўпайиб кетиши, у ерда туркий тилни устун ҳолатга олиб келган. Бунинг таъсирида қадимги хоразм тили XIV асрлардаёқ ўзбек тили таркибига сингиб кетди.

Навоий замонасида ва ундан кейин ҳам, адабиётда форс-тожик ва туркийўйлик анъанаси давом этди. Навоий бу ҳақда шундай ёзади: «Туркнинг улугидан кичигига дегинча ва навақидан бегига дегинча сарт тилдан баҳраманддурлар. Турк шуаросиким, форсий тил била рангин ашъор ва ширин гуфтор зоҳир қилурлар» («Муҳокаматул-луғатайн», 177-бет).

Марғилон шаҳар аҳолиси XV асрлардан то кейинги даврларгача форс-тожик тилида сўзлашган бўлса ҳам ҳозир у ерда ўзбек тили барқарордир. Ҳали ҳам Самарқанд, Бухоро, Чуст шаҳарларининг аҳолиси, Наманган вилоятидаги айрим ноҳиялар (масалан, Косоний аҳолиси), Тошкент вилоятининг тоғлиқ ноҳияларидаги айрим қишлоқларнинг аҳолиси икки тилда сўзлашадилар.

Адабиётдаги икки тиллилик XIX асрда ҳам кучли давом этган. Масалан, Махмуд, Гулҳаний, Фазлий, Нодира, Ўвайсий ўз асарларини ўзбек ва тожик тилида ёзганлар. Муқимий ва Завкий асарларида ҳам тожикча мисра, иборалар кўп қўлланилган. Бу анъана Абдулла Қодирий, Чўлпон ва Фитратлар ижодида ҳам кўзга ташланади. Гарчанд Қодирий ва Чўлпон соф форс-тожик тилида асарлар яратмаган бўлсалар ҳам, уларнинг истилоҳларини кўп ишлатганлар. Ана шу ўзига хос тарихий шароит натижасида ҳозирги ўзбек тилининг луғат таркиби форс-тожик сўзларига бойлиги билан Ўрта Осиёдаги туркий тилларнинг луғат бойлигидан бирмунча фарқ қилади.

Ўзбек тилининг луғат таркиби билан форс-тожик тилининг луғат таркиби доираси ўзаро бир-бирига туташиб кетган. Шу жиҳатдан ҳам бугунги ўзбек тили форс-тожик истилоҳларидан воз кечиши мумкин эмас, деб қатъий айтиш керак. Шу фикрларни хулоса қиладиган бўлсак, ўзбек тилига кириб сингиб кетган форс-тожик сўзларининг ўзлашиши қуйидаги тарихий шароитлар билан ҳам боғлиқдир. Эрамининг бошларидаёқ кўни-қўшничликда ҳаёт кечириш натижасида мавжуд иқтисодий, ҳўжалик соҳасидаги алоқа ўзаро сўз истеъмолидаги яқинлашув учун қулай замин ҳозирлаган. Шунинг учун форс-тожик сўзларининг ўзбек ти-

лига кириш сабабларини ҳам шундай изоҳлаш мумкин. Она тилимизда мавжуд сўзлар кўп маъноли бўлганлигидан, ўша маънолардан бирини доим алоҳида, аниқ ифодалаш эҳтиёжи тугилади. Форс-тожик тилидаги сўзлар шу эҳтиёжни қоплаган.

Масалан, туркча «ёғоч» сўзи XV асрда ўсимлик маъносига ҳам ишлатилган. Алишер Навоий ижодида «ёғоч»нинг дарахт, қалтак ва ҳода маъноларида ишлатилганлигини учратамиз: «Афросиёб... чун Навдарни ўлдирди, Эрон мулкини андоқ буздики, оз ерда маъмурлик қолди, йиғочларни кесди, иморатни йикти». Кейинчалик форс-тожик тилидан «дарахт» сўзи қабул қилингандан кейин «ёғоч» сўзи ўсимлик маъносига қўлланилмайган бўлди.

Ўзбек тилида форс-тожик сўзларининг кўп ишлатилиши бу тилни кучсизлантирмади, балки уни бойитишга хизмат қилди. Бугун эса, ана шу бойлиқдан ажраб, ўзбек тили луғат таркибининг бузилиши даражасига етиб келдик. Шу сабабли масаланинг илдинини чуқурроқ ўйлаб: авлодларга эски ёзувини шунчаки ўргатишни режалаштирмай, классик меросимизга бемалол тиши ўтадиган даражага кўтаришга ҳаракат қилмоғимиз керак. Акс ҳолда, бугун ишлатётган «дорилфунун», «жумҳурият», «ноҳия», «виллоят», «талаба» каби сўзлар маъносига ҳам келгуси авлод луғатга қараб тушунадиган бўлиб қолади. Агар ўрта мактабда эски ўзбек тили билан бирга классик адабиётимиз чуқур ўрганилмас экан, натижа «ёғоч» бўлиб қолаверди. Чунки, Навоий эслатиб ўтган ўзбекча истилоҳларни бугунги зиёлиларимиз бирдангина қўллаб, уни тез фурсатда тилимиз таркибига олиб қиролмайдилар. Бунга ўрта мактаб партасида ўтириб, эски ўзбек

Қўйтош руда бойитиш фабрикасининг ишчиси Бахтиёр Эргашев иш устида.

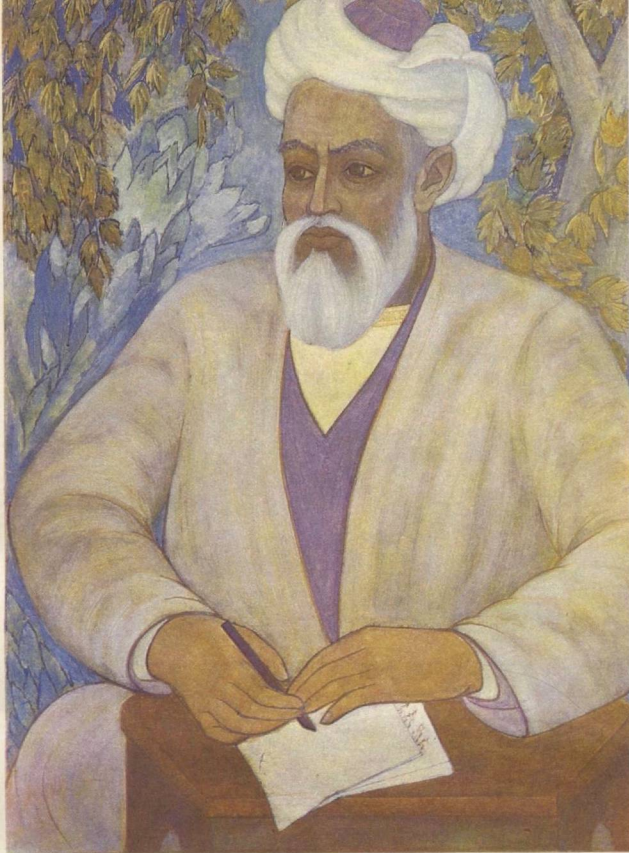
Р. Нуримбоев сурати.

Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси, СССР халқ депутаты,
ОДИЛ ЕҚУБОВ невараси билан.

Тошкентдаги Кўкалдош мадрасаси.

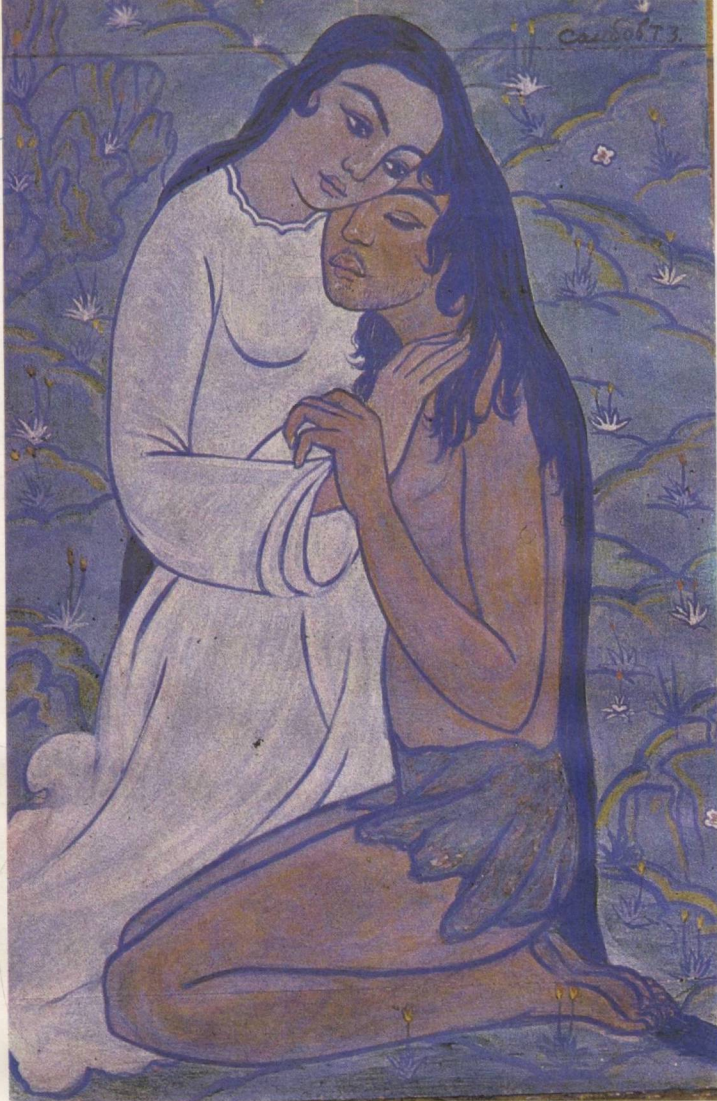

Умар Хайём.

РАССОМ
ТЎХТАБЕК СОЙИБОВ
ИЖОДИДАН
НАМУНАЛАР

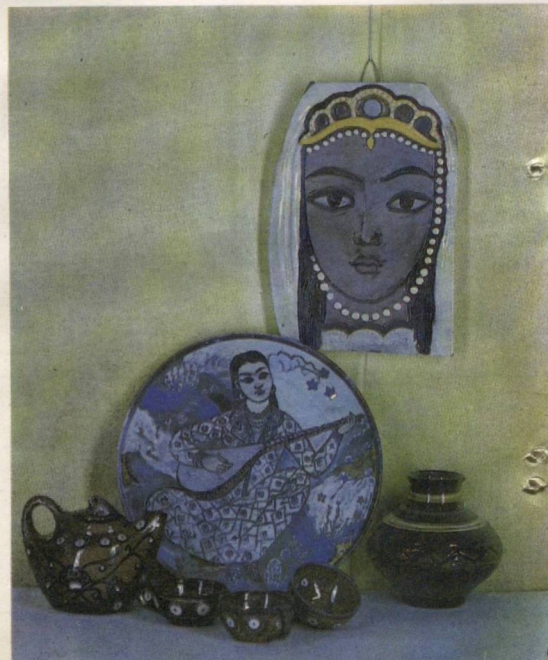

Ип йигирувчилар.

Лайли ва Мажнун.

Сополдаги жозиба

ЕЗУВЧИЛАР УЮШМАСИГА КЕЛГАН БИР ХАТ...

**ЎЗБЕКИСТОН ССР
ХАЛҚ ЕЗУВЧИСИ
МИРМУҲСИНГА**

Ушбу мактубни ниҳоятда ташвишланиб ёзаяпман. Шаҳар ҳар ҳолда бедарвоза бўлиб қолмагандир, деган ўй қўлга қалам олишга ундади. Тезда олдини олишимиз керак!

Ҳеч кимга сир эмас, ҳозирги кунда фақат иттифокда эмас, балки жумҳуриятимизда ҳам жиноятлар — талончилик, зўрлаш, фоҳишабозлик кўпайиб кетаяпти. Нима сабабдан шундай бўлаяпти? Бу ҳақда куйиниб ёзаётганларнинг овозини ҳеч ким эшитмаяпти.

Мен яқинда «Однажды в Америке» деган филмини кўрганимдан кейин томошахонага борганимга минг бор қушаймон бўлиб, кўп ўртоқларимнинг илтимосига кўра шу хатни ёзаяпман. Бу филм тўғрисида бир ойдан бери газета, радио ва зангори экран орқали кўп салбий фикрлар билдирилаяпти. Лекин ҳамон томошахоналар тирбанд. Давлатнинг ҳаменига жарақ-жарақ пуллар тушаяпти, лекин маънавий бузилиш эвазига иқтисодий ўнглаб олиш келажакка нисбатан қилинган хиёнат эмасми? Эҳтимол ана шу сингари филмларни кўргандирсизлар. Ҳозир ойнаи жаҳонда ҳам шундай кинолар қўйиладиган бўлди.

Ешимиз 50 га бориб буюқна ифлос, оммавий ҳирса берилишни шаҳар томошахонасида кўрмаган эдик. Бундай киноларни бошқа ўлкаларда кўрсатиш завқ бағишлар, лекин бизнинг диёримиз — Шарқ-ку! Ўзбек аёлларининг иффати, назокати оёқости қилинмаяптими? Филмда хотин-қизларни ҳар куйга солишиб, ҳирсага берилиш ҳолатларини ошқора намойиш этишади. Хатто томошахонада ўтирган бошқа миллат вакиллари ҳам шундай филмларни ишлаб чиққанларга ва Ўзбекистон томошахоналарига олиб чиқишга рухсат берганларнинг падарига минг лаънат айтишиб чиқиб кетишди. Кўпгина кўзи қонга тўлган ёшлар кинодаги каби аҳмоқона қилиқлар қилишаяпти...

Бошқа бирлари эса бундай филмларни кўришгач, уйланишга ҳам ҳафсалалари қолмаяпти.

Яқин орада ана шу филмнинг 2-қисми ишлаб чиқиладиган эмиш. Бир вақтлар «Маленькая Вера», «Интерқиз» филмлари ҳақида ҳам кўп ёмон гаплар айтилди, лекин орадан бир мард чиқиб, уларни томошахонадан олиб ташламади.

Бемаъни филмларни кўриб маънавий бузилган одамнинг жиноят йўлига кириб кетиши осон бўлади. Шундай экан давлатга тушаётган минг сўм, охир-оқибатда ўн минг сўм бўлиб чиқиб кетмаяптими?

Истар эдикки, жумҳурият зиёллари томонидан нуфузли тафтишчилар гуруҳи ташкил этилиб, томошага чиқариладиган филмлар танлансин. Акс ҳолда ўзбек киночиларига ишонч қолмади. Кўплар, бу санъатни тушуниш керак, дейди. Биз кимларнингдир говлаб кетган маданиятини «тушуниб» етгунимизча халқнинг бўладигани бўлади.

Хатимизни матбуотда эълон қилишингиз мумкин. Ҳамма ўз фикрини тўлароқ айтиш. Хулоса шуки, кинохоналарга катта план белгилаб, улардан бозори чаққон филмларни қўйишга мажбур

қилишни тўхтатиш керак.

Бир гуруҳ ҳамфикрларим номидан ҳурмат билан,
Т. ЖАФАРОВ,
ишчи

«Тоштермос» ходими Дилором Қосимованинг термослари макташга аргизулик.

Р. Нуриддинов сурати (ЎЗТАГ)

тили ва классик адабиётини ўн йил ўқиб чиққан бўлгуси зиёлилар эришиши мумкин. Бу ҳазилакам иш эмас, аммо уни ҳал қилиш мумкин. Дунё тажрибасида бундай ишлар кўп учрайди.

Фикримизни турли даврларда Оврупо мамлакатларида содир бўлган воқеалар тасдиқлайди: XIII асргача грек-лотин тили италян тилини таназулуга учратиб келди. Шу давргача бу ерда лотин тили давлатнинг расмий тили эди. Худди Навоийдек Данте ҳам лотин тилидан воз кечиб, италян тилида «Илоҳий комедия»сини яратди. Бу билан ҳам кўнгли тўлмаган шоир «Халқ тили ҳақида рисола» деган махсус асар ҳам ёзди. Мана унда Данте нималар дейди: «Ерли, туб халқнинг тили мураккабдиган бошлаб кўрак сути билан қалбга муҳрланадиган, ҳеч қандай мажбуриятларсиз табиий равишда қонга сингадиган тилдир. Махсус талаблар, китоблар, машғулотлар, ўқитувчилар ёллаш билан ўргатиладиган юнон тили минг уринсин италян кишисининг қонига сингмайди. Бу икки тилдан биринчиси — италян тили халқники бўлиб, у лотинга қараганда олижаноброқдир. Лотин тили биз учун суғуш, ўз тилимиз эса табиийдир». Ўз мамлакатидида тили бузилиб кетган халқлар сирасига фаранглар ҳам кирган. Энди италян тили француз тилини забт этган. Бу тил Фарангистонда XIV асрдаёқ давлат тили даражасига кўтарилган. Бундай фожеани кўпдан кузатиб юрган Андре Этьен бошлик бир гуруҳ фаранг ёзувчилари қаттиқ кураш олиб бордилар, халқни жунбушга келтирадилар. Андре Этьен «Италянлаш-

ган фаранг тили ҳақида бир-икки диалог» номли памфлет ёзиб, фаранг тилининг мусалфоллигини тарғиб қилади. Шундан анча йиллар ўтгандан кейин «Фаранг тилини ҳимоя қилиш ва ўстириш» номли дастур тайёрланиб давлатга тақдим этилади. Шу йўл билан фаранг тилининг мусалфоллиги сақланиб қолади.

Келтирилган далилларга эътибор қилинса, Данте ҳам, Навоий ҳам, Этьен ҳам ўз миллий тилларини ҳимоя қилишда маҳаллий халқ яратган беҳисоб тил бойликларига суянишган. Улар ҳатто ўз халқи шеваларидаги сўзларни ҳам адабий тил таркибига қўшиб олишган. Шу йўл билан фаранг тили лугатини бойитишга қўмаклашган. Мана шундай тил соҳасидаги қаттиқ ҳаракатлар фаранг тили ва унинг маданиятини жаҳон бўйлаб ёйилишига туртки берди. Энди бу тил аста-секин Оврупо давлатларининг тиллари га таъсир қила бошлади.

Лев Толстой, Достоевский, Тургенев ва Шеддринлар яшаган даврга келиб, фаранг тили бутун Россияни забт этди. Энди рус халқи ўз тилларини фаранг тили таъсиридан сақлашга ўтганлар. Жумладан, Н. М. Карамзин аслозодалар доирасига пичинг отиб: «Бизда ўз тилини дурустроқ ўрганмай, фарангчага ружў қилувчилар сон-саноксиздир. Бугун кўкларга кўтариб макталаётган Россиямизда фарангчини билмаган киши ўзини кар ва соқов ҳис қилади. Бу рус халқи учун қайғули ва уят эмасми?» деган эди. Улус сиймоларнинг миллий тил ҳақидаги айтган фикрлари бир-бирларини тўлдиради. Чиндан ҳам ўз халқи сарзаминидан ажралиб, ўз-

га тил домига тушган, кўрсатмалар, китоблар, мажбуриятлар билан қабул этиладиган ҳар қандай сўз ва иборалар томири қуриб бораётган дарахтга ўхшайди.

Бугунги ўзбек тили лугатига кириб жойлашиб олган русча истилоҳлар ҳам бизнинг тилимизга ҳеч қачон пайвандланмайди. Егмиш йилдан ортқ вақт давомида ўзбек халқи ўзининг тарихига, урф-одатларига, руҳиятига, турмуш шароитларига, динига жипс боғланолмасдан келди. Ана шу боғланиш иллари узилганлиги учун бизнинг ҳозирги тилимиз табиий кучини, гўзаллигини, тароватини маълум маънода йўқотди. Эндикда уларни яна халқимизга қайтариб беришимиз учун йиллар давомида оқилона иш юритишимиз зарур. Акс ҳолда ана бирмунча йил ўз истилоҳларимиз туриб ўзга тилдан кирган атамаларга ёппишиб олаверамиз. Бу масалада ёзувчи ва шоирларимиз ҳам ўз ижодлари билан жонбозлик кўрсатишлари, ўз устиларида жиддий иш олиш бормоқлари даркор. Бугунги ижодкор куруқ гапларни йиғиштириб, халқнинг жонли сўзлашув тилига чуқурроқ кириб боришни истардик. Халқ ўз дарди, орзу-армонларини бевосита ана шу жонли сўзлашув билан ифода этади.

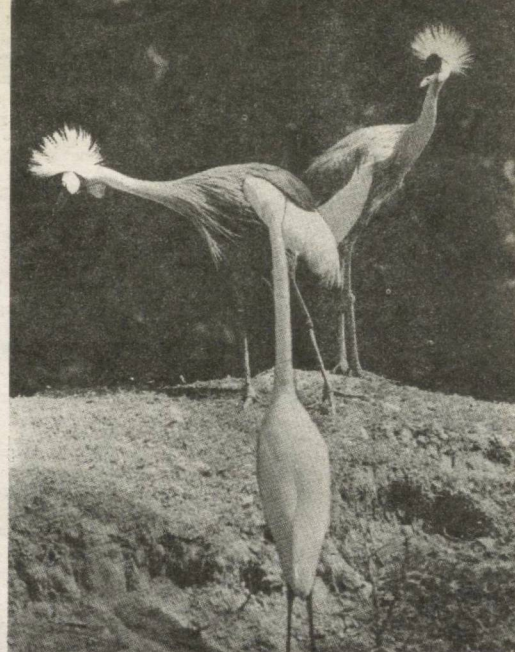
Умуман, шуни таъкидлашни истардимки, халқимизнинг каттасидан кичигигача бу хайрли ишда қатнашиб, эски ўзбек тилини мулоқот тили даражасига кўтаришда ўз ҳиссаларини қўшиши керак.

Маҳмуд НАЗАРОВ,
филология фанлари номзоди

— Дикқат, кулиб тулинг, су-
ратга олаяпман.

А. Екубов, Ф. Қурбонбоев
суратлари

АЙИҚДАН ҲАМ ЗҮР

Айиқни бўрилар галаси
ўраб олди...

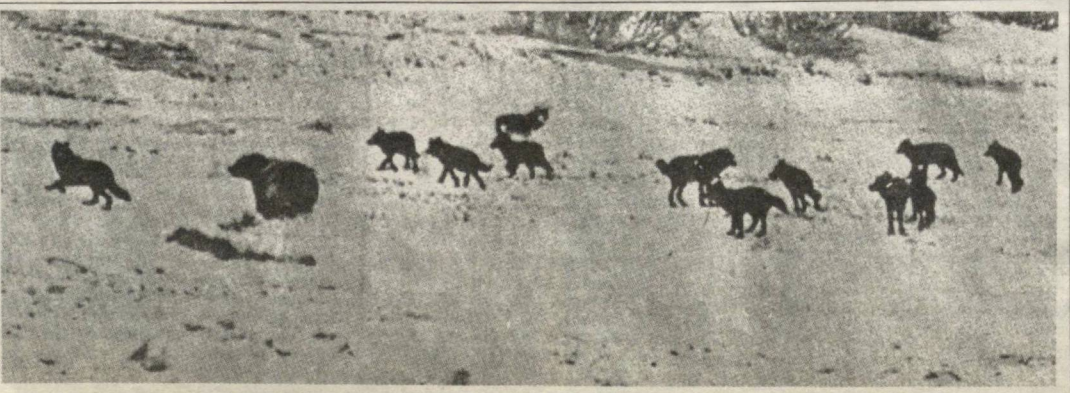
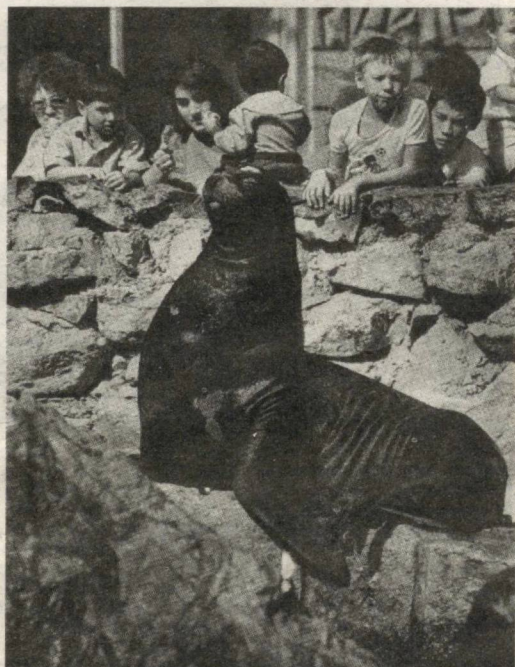
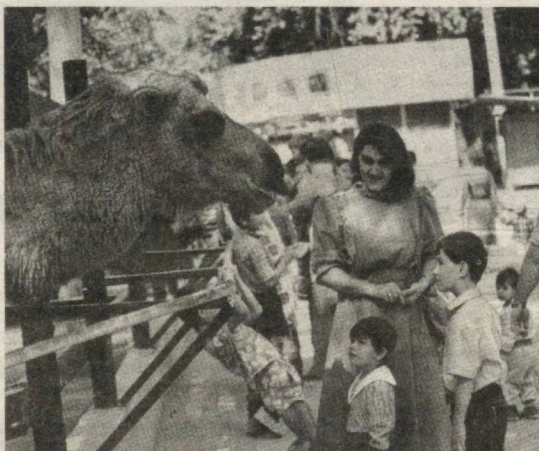
Бу воқеанинг шохиди
бўлган сайёҳлар Аляска-
нинг Декали миллий бо-
ғида ҳикоя қилиб бериш-
ди.

Декали боғи — Аляска-
нинг марказий қисмидаги
биёбонларда жойлашган.
Бу ерда кийиклар, буғу-
лар, айиқ ва бўрилар бе-
малол кун кечиришади.
Уларни ҳеч ким таъқиб
қилмайди. Дайдиб-юрган
кўкёллардан бирини ўша
ерда, шундай йўлнинг ёқа-
сида кўриб қолдик. У чақ-
моқдай кўзларини биз
тушган автомобилга, су-
раткашлар тўдасига узоқ
вақт ҳайрат билан қадаб
турди-да, сўнг ув тортиб
ўн қадамча наридан йўли-
мизни кесиб ўтиб кетди.

Суратда акс эттирилган
воқеа эндигина қор қопла-
ган дарада юз берди.
Айиқ кийикни ўлжа қилиб
олди. Ўша заҳоти «дастур-
хон»га чақирилмаган меҳ-
монлар — оч бўрилар га-
ласи ёпирилди. Улар ўн
беш нафар эди. Ҳаётда
кучлилар ҳамisha ожиз-
ларни насибасидан маҳ-
рум қилишган. Агар бў-
рилар айиқ билан яккама-
якка дуч келганида эҳти-
мол бундай қилмасдилар.
Галалашганда уларни ен-
гиш қийин.

Шундай қилиб бўрилар
айиқнинг шўрини қури-
тишди: улар лақма паҳ-
моқни ўраб олиб, кўр-
қита бошлашди, ора-сира
ҳужум ҳам қилиб турди-
лар. Айиқ эса, ўз ўлжа-
сидан ажралиб қолгиси
келмасди, ўкириб бўри-
ларни қувиб солмоқчи
бўлди. Шу тариқа қамал
ҳолати чамаси бир соатча
давом этди. Ниҳоят, айиқ
тақдирига тан беришга
мажбур бўлди, оғзидаги-
ни олдириб тоғ томонга
қочиб кетди.

Сайёҳлар эса, бу текин
томошани бемалол сурат-
га олиб улгурдилар.

СОҒИНИШ

ХИКОЯ

Тангриберген қувончидан «э-ҳей»лаб юборди: байрам арафасида кенжаси Оролбой бутун оиласи билан эшикдан кириб келарди. Қария невараларини бағрига босиб ўпди, илиқ сўзлар билан эркалади. Чолиннинг қувончини кўриб Ойшаби жилмайди: «Бу қурма-гурнинг қовоғидан қор ёишининг сабаби невараларини соғинганидан экан-да».

Аммо, кечга бориб чолнинг чех-расига қайтадан соя тушди, яна ғамгин бўлиб қолди. Тун оғиб, ўлайдиган вақт бўлди. Орол шамол-ли гупириб уриб турибди. Баликчилар шаҳрининг осойишта тун. Орол секин шивирлайди. Бироқ, бурунги авжи йўқ. У қундан-қунга қирғоқларидан чекинади. Хар йили янги қирғоқ, тўлкини эса бурун-сига етмай йўлда қолади... Балиқ овининг ҳам бурунги гаши йўқ. Нега энди овлари барор олмаяпти, нега Ороллари ҳадеб чекинаёпти? Баъзи кунлари эртадан кечгача сан-қишиб, уч-тўрт центнер балиқ билан қайтишади. Тангриберген оға бригадир бўлганидан ҳам хижолатда. Ҳай, кечгаги ой якунига бағишланган мажлисда фирқаком котиби Бойниёзов: «Сизга не бўлди, Тангриберген оға, ишларингизнинг мазаси йўқ-ку», деб жилмайиб қўйди. Бу гап унинг суяк-суягидан ўтиб кетди. Ахир, бунақа танбехни илгари сира эшитмаган эди-да!

Тангриберген оға бий теккандай бикинидан бикинига айлана бошлади, чуқур тин олди.

— Оролга не бўлди, Оролга? — тўсатдан гапириб юборди Тангриберген оға.

— Оролининг ташвиши фақат сенга қолдими, — Ойшаби ётган жойидан танбех оҳангда деди. — Дунё ташишларини зиммаларига олган улуглар Орол ҳақида ҳам ўйлашаётган чиқар.

Тангриберген оға аллақандай ички оғрикдан озорланаётган бир ҳолатда ингранди:

— Орол кун сайин ботаётган ойдай сўниб бораёпти. Бу аҳволда охири не бўлади, охири?!

— Охири не бўлади дейсанми? — пичирлабгина деди кампир. — Мен сенга айтсам, Оролинг ўлади. Кўрмай турибсанми, бемор чолдай мункиллаб қолганини, — «ўзингга ўхшаб» деб юборишдан зўрға тилини тийди.

— Жўқ, Орол ўлмайди. Бу мумкин эмас! — чол қўл силтади...

Тангриберген оға гоҳо ўтмиш хотирага берилади. Бундай онларда юзлари ёришиб, бағрига баҳор шуъласи мўралаётгандай яйраб кетади. Эсида, раҳматли Ажиниёз бобосининг кичиккина кемаси бўларди. У кезлари Орол уфққа туташиб, чайқалиб, пишқириб ётарди.

Дадаси билан илк овга чиққанида у ўн ёшда эди. Ёзининг ажойиб кунларидан бири эди. Э-ҳей, ўшанда қанча-қанча балиқ тутушиб, кемаларини тўлдириб қайтишган. Олдин шунчаки отаси ёнида ёрдамчи, кема дарғаси ёнида хизматчи, моторист ёрдамчиси бўлди... Ҳа, Ороллари нақ қоплондай наъра тортди, кемаларини қопток қилиб ўйнарди. Шу қадар улкан, шу қадар бепоён, аини чоғда шу қадар дахшатли эдики...

Охириг вақтларда Тангриберген оға ғалати бир қилиқ чиқарди — тонгда ўрнидан туриб апил-тапил кийиниб нонушта қилади-да, Оролга шошилади ва қирғоққа бориб соатлаб ўтириб-ўтириб, кейин маъносиз изига қайтади. Бунинг устига Орол Мўйноқдан шунчалик узоқлашдики, энди қирғоғига яё бориб қайтиш ҳам енгил эмас. Бу гал ҳам қўш қорайғанда қовоғидан қор ёғиб қайтди ва эшагини тушовлаб, уйга кирди. Тангриберген оға унсиз чой ичди, изидан муздайгина шиват симириди. Фотиҳа ўқиб, энди болашга ёнбошлаганида эшик очилиб, кенжаси Оролбой кириб келди. (Оролга меҳри туфайли кенжасининг номини ҳам Оролбой деб атаган).

Оролбой Нукусда туради. Тошкент қишлоқ ҳўжалиги институтини битирган. Ҳа, кенжасини кўриб, Тангриберген оға сакраб ўрнидан турди ва ўғлини кучиб ўпди. Юзлари ёришиб, бирдан ашариб кетди. Оролбой дадасининг гуручи сув кўтармаслигини сезиб турибди. Бир томони ўзининг ҳам димогои куйиб, Нукусдан жаҳл устида жўнаб қолган.

...Саратоннинг жазирама кунлари эди ўшанда. Ғўзаларга қўсақ қурти тушгани ҳақида районлардан бирин-кетин ташишли хабарлар кела бошлади. Хизмат бурчи юза-

сидан Оролбой бу ишга маъсул кишилардан бири эди. Министрликдан келган бир амалдор самолётда қўсақ қуртига қарши заҳарли кимёвий дори солишни буюрди.

— Самолётларни хозмоча қўйиб турайлик, — деди у синиқ оҳангда. — Фақат ҳашаротлар тушган далаларни тракторлар билан ишлайлик.

— Э, э, манглайи қора, — ўдағайлади вакил, — пахта турганида наларни ўйлаб юрибсан! Эртадан бошлаб самолётларни ёппасига ишга соласан. Узимиздагилари камлик қилса, Тошкентдан ҳам сўрайсан.

— Тушунаман, — Оролбой бош силкиди. — Лекин, дори сепиш учун мен жавоб берадиган бўлсам, ёппасига самолётларни ишга солишга рухсат етолмайман.

— Чикиб кет! — Столга келиб тушган мушт зарбидан хонада нимадир портлагандек бўлди. — Қайтиб башарангни кўрмайин!

Агроном бирдан изига бурилиб, шиддатли одимлар билан хонадан чиқди ва уйига бир кириб, кейин тўғри Мўйноққа йўл олди. Шундай хуноб бўлиб келганида дадасини бу аҳволда учратиш...

...Тонг отди. Оролбой ётган жойидан назар солди — дадаси тушагида йўқ эди. Аллақачон эшагини миниб, Орол сари йўл олган эди.

— Отанг қартаёпти, қартайгани сайин ақли озаяпти, — Ойшаби ўғлига ари қилди. — Эртадан кечгача кун Оролда ўтади, — онаси ўли олдига муздай бир товоқ шиват қўйди. — Иниларинг неча-неча марта изидан кузатиб бориб келишди, — Ойшаби чолиннинг қилмишлари ҳақида давом этди. — Тонг-эзондан кетиб қирғоғидан Оролга тикилганича ўтириб-ўтириб қайтармиш.

Оролбой шиватни ичиб, дадаси изидан кетди. У кум кечиб Орол сари одимлар, бироқ жазирама ҳавода кум кечиб юриш енгил эмасди. Икки соатлар юргач, рўпарасидан қорайиб нималардир кўринди. Қаршида бир қанча ов кемалари кумга тўш бериб ётарди. Қайси бир кема ёнида эса кифтлари сўппайиб чиққан киши ўтирибди. Оролбой секин яқинлашди ва ҳайратдан жойида туриб қолди. Бу унинг дадаси эди. «Бурунги қоплондай елкаси қани? Не бўлди...»

Оролбой ўрнидан жилмай кузатарди. Дадаси эса ҳадеб жилмаярди, назари бир нуқтада эди. У «Куранина» кемаси ёнида ўтирарди. Умрининг талай бир қисми шу кемада ўтган. Ешлик чоғлари у шу кемада механик ёрдамчиси ҳам бўлиб ишлаган. Баъзан эса рулда ўтириб кема бошқарган.

— Не қилиб офтобда куйиб ўтирибсиз? — Оролбой дадасига сўз қотди.

Тангриберген оға теран энтикиб, ўрнидан турди ва кема соясига турган эшаги томон юрди...

Ота-бола иккиси қўш қорайганида уйга қайтишди. Эртаниси эрта-лаб Оролбой Нукусга жўнаб кетди. Шу кетганича онасидан хабар ололмади... Август ойи ўрталарида ота-онасини кўриш учун Мўйноққа келди. Бу гал дадаси уйда йўқ эди. Қаерда деб сўрамади ҳам, дадасининг кун Оролда ўтишини биларди.

— Отангни Нукусга олиб кетсанг-чи, — онаси секин деди. — Неваралари билан овуниб Оролни унутармиди...

Онасининг фикри маъқул тушди ва дадасини ўз ҳолига қўймай Нукусга олиб қайтди. Бироқ учинчи кун дадаси «кетаман»га тушди. Оролсиз яшай олмаслигини, аллақачон Оролни соғиниб қолганлигини сир сақлади. Хуллас бўлмади, Оролбой дадасини совғалар билан кузатиб қўйди.

...Тангриберген оға нималар деб пичирлаб туядан тушди ва уни тушовлаб қўйиб юбориб, Орол қирғоғига чўкди. Ун дақиқалар ўтгач қаддини ростлаб сўзлай кетди:

— Оролим, боврим, сенга не бўлди? Сенга келган бало нега менга келмади? Баликчиларинг қаерларда санғиб юришибди. Мўйноқ, менинг Мўйноғим хувиллаб сағир бўтадай бўзлаб қолди. Тупроғимизни кум, туз босаяпти. Сен жойингда турмасанг, элинг жойида қолармиди. Сен пишқириб, ўкириб турмасанг, элинг қилиб яйрармиди. Орол тақдирини тантана билан орден топширганлар ҳал этишмаганимди? Қандай қилиб бутун бир денгиз йўқ бўлиб кетаяпти? Бунга қандай чидаш мумкин, қандай?! — чинқириб юбориб яна жим қолди чол, сўнгра гапида яна давом этди. — Туз, қумлар шамол билан фақат бостириб бораверса, фақат бир қоракалпоқ эмас, ўзбек, қозок, туркман жигарларимнинг аҳволи не кечад? Эҳ, Оролим, сен улкансан, сеннинг эл бошига солаётган кулфатларинг ҳам улкан. Гуноҳинг нима сенинг?

Чирсиллаган аёз кунлари эди. Оролбой Оролга етиб борганида қўш қорайган, денгиз соҳили бўйлаб осойишта ва аини чоғда аллақандай кўрқинчли ваҳима гирд-атрофини қуршаб келаётгандек эди. Денгизга яқин қолганида қирғоқ лабиганасида ғужанак тушиб ётган гавада кўринди ва жисмига ток урилгандай бўлиб кетди. Бу унинг дадаси эди.

— Ота, отажоним... — Оролбой (Давоми 21-бетда)

Ўзбек тилини давлат тили мақомини олди. Энди уни фан тилига айлантириш устида ўйлашимиз керакки, тилимиз фан-техниканинг барча соҳаларига оид сон-саноксиз истилоҳ (термин)ларни ўз лисонини воситалари ёрдамида бемалол ифодалай олсин. Бу эса мураккаб вазифа бўлиб, вақт ва катта куч-маблаг талаб қилади. Бунинг учун норматив лугатлар, турли фан соҳаларига доир истилоҳий лугатлар яратилиши керак. Бу борада Ўзбекистон ССР Нозирлар кенгаши ҳузурида тузилган Истилоҳшунослик қўмитасидан, ЎзССР Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтидagi Истилоҳшунослик ва лугатлар бўлимидан умидимиз катта. Ҳозир шу институтда ўзбек тилининг кўп жилдли изоҳли лугати тузилаёпти.

Тилшунослар, адиблар, журналистлар умуман ўз тилини қадрлайдиган, унинг келажаги ҳақида жон куйдирадиган ҳар бир фидойи ўзбек тилининг ички имкониятларини чуқур ўрганишга, шевадарда ишлатиладиган бехисоб дурдоналарни йиғиб, адабий тил мулкига айлантиришга ҳаракат қилмоғи керак.

Шунингдек, шаҳар ичи истилоҳларини ҳам тилимизда тўғри ифода этишни узил-кесил ҳал қиладиган вақт келди. Масалан, аллея ҳам, булвар ва сквер ҳам кўпинча хиёбон дейилади. Ҳолбуки уларнинг фарқи бор: аллея икки томонига дарахт ҳамда буталар ўтказилган йўл ёки богдаги йўлак; булвар эса — одатда шаҳар кўчасининг ўртасидаги кенг хиёбон; сквер бўлса — шаҳардаги кичик жамоат боғи; ё парк билан боғ ҳам бошқа-бошқа — парк кўпинча табиий ўрмондан ёки унинг бир қисмидан фойдаланиб, барпо этилади ва унинг ҳовузлари, йўлаклари, гулхоналари, жамоат дам олиши учун мўлжалланган бошқа жиҳозлари бўлади.

Қўйида шаҳар истилоҳлари ҳақида сўз юритиб, баъзи бир аталарни адабий тилга киритишнинг таклифи атамиз.

БЕКАТ. Ҳозир станция ҳам, остановка ҳам, стоянка ҳам кўпинча бекат дейилаёпти. Ҳолбуки буларнинг ҳар бири бошқаларидан вазифаси, хизмати билан фарқ қилади; масалан, станция жумладан, метро станциялари жиҳозланиши жиҳатидан остановкадан фарқ қилади. Бекатни «станция» маъносида ишлатиш мумкин; остановка, шунингдек стоянка учун эса бошқа сўз топиш керак.

КЕНТ. Бу сўз «шаҳар» маъносини англатишини бундан минг йил олдин Махмуд Қошғарий ҳам айтган эди. Ўрта Осиё, Қозғистон, Кавказ, Шарқий Туркистон, Ўрта Шарк, Кичик Осиёда кент деганда ҳозир ҳам «шаҳар», «аҳоли истиқоматгоҳи» тушунилади. Асли сўғдийча бўлган бу атама қадимдан икки шаклда ишлатилган, яъни кат, кас (охирги товущ тишлар орасидан чиқадиган с) «уй» ва «қишлоқ» маъноларини англатган. Катак, каталак сўзлари ана шундан келиб чиққан. Кент, кенд ҳам, кас ҳам ҳозир кўплаб шаҳар ва қишлоқ номлари таркибидан учрайди. Ўзбекистонда Шўро ҳокимиятининг

дастлабки йилларига кент «шаҳарча», «посёлка», Туркияда кент «шаҳар», Озарбайжонда «қишлоқ» маъносини англатган. Ўзбекистонда бу сўзни олдинги маъносидан тиклаш мумкин: посёлкани кент, шаҳар типидagi посёлка ёки шаҳар посёлкасини шаҳрий кент деса бўлади. Бундан ташқари посёлка ўрнига қасаба

эга бўлган маъмурий-территориал бирлик» (ЎзСЭ, 11 том, 333-бет). Ҳазора ёки минглик ҳам маъмурий-территориал майдон маъносидан ишлатилган (масалан, Бухорода 50 минг таноб ер ҳазора дейилган); Шўра ҳокимияти йилларида Ўзбекистонда депара сўзи «район» маъносидан ишлатилган. Тошкент шаҳри инқилобдан ол-

манистондаги тарихий Марв (ҳозирги Мари) шаҳри тарихига оид мақоласида чорсу ҳақида бундай дейди: «Илгарилари бозорлар аксари шахристонлар деворидан ташқарида, работда бўлар эди; энди бўлса дарвозалардан шаҳар марказига қараб борадиган бош кўчалар кесишган жойда бозорларнинг марказий

ШАҲАР ИЧИ АТАМАЛАРИ

сўзини қабул қилиш ҳам мумкин. Бу сўз, жумладан, Навоийда, Бобурда «шаҳарча», «посёлка» маъносидан учрайди. Турклар (қасаба), озарбойжонларда (қасаба) уни айнан шу маънода ишлатаёттилар-ку!

МОЗОР. Бу сўз арабча бўлиб, «зиёрат қилмоқ», «қадам ранжида қилмоқ», «ташриф буюрмоқ», «йўқлаб бормоқ» маъносидagi зора феълига-ма кўшимчаси қўшилиб, маконни, жойни билдиради. Мозор асли, «зиёратгоҳ», «авлиё қабри» демакдир. Қишлоқ жойларда ҳар қандай муқаддас жойни мозор ёки авлиё дейишади. «Мозор босиб келган», «Туянинг мозор билан нима иши бор» иборалари сўзнинг ўша маъноси билан боғлиқ бўлса керак. Кейинчалик ҳар қандай қабристон ҳам мозор дейла бошланган. «Болали уй бозор, боласиз уй мозор» иборасидаги мозор ана шу маънони англатади. Қабристонни мозорот ёки мазористон дейиш тўғрироқдир, гўристон ҳам шу маънода; ташландиқ қабристон қўйинди ҳам дейилади.

МАВЗЕ (кўплиги мавози). Бу сўз арабча бўлиб, асл маъноси «ер», «макон», «шаҳардан узоқдаги жой» демакдир; русча урочище сўзига тўғри келади. Қўқон хонлиги архивларида «қишлоқ», «аҳоли пункти» ҳам мавзе деб аталган. Тошкент шаҳрида мавзе деганда шаҳар чеккасидаги хусусий боғлар, дала ҳовли тушунилган.

НОҲИЯ, ноҳият, кўплиги навохий. Арабча бу сўз «теварак-атроф», «вилоят», «мамлакат» маъноларини англатган. Масалан, Сирдарёнинг Ўрта оқимини араб жуғрофияшуносларидан Ибн Хавқал ноҳия деса, Муқаддасий русток, Еқут Ҳамавий эса вилоят деган (булар маънодош сўзлар). Яна ўша Еқут Панжакент атрофларини «навохий» деган. Классик форс-тожик адабиёти намоёндalари ҳам ноҳия, ноҳият сўзини «мамлакат», «ўлка», «теварак-атроф» маъносидан ишлатганлар: ноҳия Навоийда, Бобурда ҳам (кўплик шаклида) «мамлакат», «тупроқ», «ер», тушунчасини билдиради. Туркияда наҳия «волост», «маъмурий бирлик», «тегара», Эронда «округ», «теварак-атроф». Ўрта Осиёда туман сўзи ҳам район маъносига бир оз мос келади: «Ўн минг ва ундан ортқ аскар етказиб бериш имкониятига

дин тўрт даҳага бўлинган; шу маънода даҳа сўзи ҳам район сўзига яқин келиши мумкин; лекин қишлоқ жойларда, масалан, Самарқанд, Жиззах вилоятларида даҳа 40-йилларгача «қишлоқ совети» тушунчаси ўрнида ишлатилган.

ЧОРСУ: 1. Ўрта Осиё шаҳарларида бош кўчалар чоррахаси; 2. Шаҳарнинг бош кўчалари кесишган жой устига қурилган гумбаз, тим. Тарихчи О. И. Смирнова сўзларига қараганда, чорсу зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»да човрусук «бозор» маъносидан учрайди (айнан маъноси «тўрт томонли»). Човрусук тожик тилига, кейинчалик ўзбек тилига чорсу, чорси шаклида кирган. Араб тилида суқ «бозор»; у ҳолда чорсуқ «тўрт бозор» бўлади; форсча матиларда «чорбозор» сўзи ҳам учрайди. Академик В. В. Бартольд Турк-

гумбаз — чорсу турибди» (Бартольд, Асарлар, IV том, 192-бет). Кейинги пайтларда чорсу «бозор жой», «марказий бозор» деган маънони англатган.

ЧОШТЕПА, шаштепа. Тожикча чаш «уюм» (чошдан «тўқмоқ», «уймоқ» феълидан), қўргонтепа, қоровултепа, тепакўргон, тупроққўргон, ўйгантепа, Зарафшон — водийсида тол — тупроқ уюб қилинган тепалик; табиий тепаликлардан ҳам фойдаланилган ва устига яна тупроқ уюлган. Кўпроқ муҳофаа мақсадларида қурилган. Бир тепалик иккинчи тепаликдан, иккинчи тепалик учинчи тепаликдан кўриниб турган ва ҳарбий хавф туғилганда бир-бирига турли йўللар (олов ёқиш, тутун чиқариш) билан хабар берганлар.

ШАҲРИСТОН — ўрта асрларда шаҳарнинг давлат ҳокими яшайдиган марказий қисми, ички

Хоразмлик ўймакор, «Усто» ижодий бирлашмаси аъзоси

Болтабий Рўзиев

(ЎзТАГ)

шаҳар, кремль, Санскрита бу сўз «шаҳар давлат ҳокими турадиган жой», «резиденция» маъносини билдирган. Шахристон атрофи баланд девор — шахрибанд билан ўралган. Шахристонни араблар мадина дейишган. Ташки шаҳар рабоб, баъзан эса чақар ҳам дейилган. Масалан, Бобур тош шаҳарни, яъни ташки шаҳарни чақар деб атаган. Шу билан бирга ички шаҳарни шаҳри дарун, ташки шаҳарни шаҳри берун деб аташган. Шаҳар билан бирга қала-қалъа сўзи ҳам ишлатилган. Масалан, Хоразмда ички шаҳар — ичан қала, ташки шаҳар — дишан қала дейилган. Шунингдек, кўн қовушдан фарқли ўлароқ резина галаш қалаковуш, яъни шаҳарковуш деб аталгани ҳам шуни кўрсатади.

Бир-бирига яқин жойлашган бир тўда шаҳар ҳам шахристон дейилган. Шу маънода бир қанча аҳоли истиқоматгоҳлари ва шаҳарларнинг бир-бирларига қўшилиб кетишдан ҳосил бўлган улкан шаҳар — мегаполисни шахристон деса бўлар экан.

ШОҚУЧА. Шаҳарнинг кенг тўғри кўчасини проспект деб келамиз, бир замонлар хиёбон ҳам дейишган. Тошкент шаҳар топонимия комиссиясидан Ёзувчилар уюшмасига боришганда кимдир, проспектни шоққўча дейиш керак, дебди. Таклиф ўринли. Чунки Маворауннахрнинг бош шаҳарлари ҳисобланган Бухоро билан Самарқанд орасидаги катта йўлни буюк тарихчи Наршахий «шоҳ роҳ» деб атаган (бу сўз тожик тилида ҳамон «магистраль» «тракт» маъносига ишлатилади). Таклифимиз шоққўча эмас, шоқўча деб ёзган маъқул. Чунки ўзбек тилида сўзнинг иккинчи таркибий қисми ундош товуш билан бошланса, шоҳ сўзидаги ҳ харфи (товуш ҳам) тушиб қолаверди: шоқоса, шосупа, шотут (тожикчада шоққоса, шотут ва б.).

Умуман шаҳар ичи истилоқлари ўзбек тилида яхши ишланмаган; хали айтганимиздек аллея ҳам, сквер ҳам, булвар ҳам «хиёбон» дейилади; проезд, тулик каби сўзларнинг ҳам дурустроқ ўриндоши йўқ; тулик «боши берк

қўча» ёки халтакўча деб келинган. Профессор Ортиқ Мўминов маҳалласида проездни «ёнкўча» дейишибди. Торқўча, жинқўча деган сўзларимиз ҳам бор.

ҚИШЛОҚ. Ҳар қандай шаҳар дастлаб қишлоқ бўлган. Бу сўзни ким билмайди дейсиз. Лекин бу сўзнинг келиб чиқиши ҳақида ҳамма ҳам ўйлаб кўрган деб бўлмайди. Қишлоқ «қишланадиган, қиш ўтказиладиган жой» дегани. Қўпгина халқлар илгарилари кўчманчи ҳаёт кечирганлар. Масалан, кўчманчи ўзбеклар. Бунда қишлар ёзда яйловга қўчиб боришган. Яйлов, жайлов «ёзлок», «ёзда туриладиган жой» дегани — қадимий туркий тилда яй, ёй, жой «ёз» демакдир. Масалан, қирғизлар ҳозир ҳам ёзни жой, баҳорни эса жаз дейишади. Халқ қиш келиши билан қишлоқга — қишлоққа қўчиб келишган. Қишлоқда том уйда, яъни гиштин уйда туришган. Яйловда эса ўтов — бўа уй тиқишган. Ўрта Осиёда тожикча деҳ сўзи ҳам ишлатилган: Бухоронинг XIV — XV асрларга оид вақф ҳужжатларида бу иккала истилоҳ ҳам ишлатилган. Деҳ турғун аҳоли истиқоматгоҳи бўлиб, унда қишлар қиштин-ёзин яшашган. Уларнинг фарқини «фалон деҳнинг қишлоқлари» — «қишлоқот ёки қишлоқҳо деҳи...» каби жумлалардан билса ҳам бўлади — демак, деҳнинг бир неча қишлоғи — қишлови бўлган.

Заҳрирддин Муҳаммад Бобур тоғма-тоғ кезиб юрганда «Фалон жойга қишлоқ солдук», яъни «қишлаш учун тўхтадик» дейди.

Ҳозир қишлоқ деганда ўтрок аҳоли истиқоматгоҳи тушунилади. Бу сўз Тожикистонда ҳам деҳ сўзини суриб чикарди, Шарқий Туркистон, Афғонистон, Эронда ҳам кенг ишлатилади.

Бироқ Ўзбекистонда бу сўзга сунъий равишда қўшимча маъно юклатилди — Олий Совет президиумининг фармонида кўра қишлоқ Совети ҳам «Қишлоқ» дейиладиган бўлди. Бу хато мумкин қадар тезроқ тузатилиши керак.

Суюн ҚОРАЕВ,
филология фанлари номзоди

Душанбе

сўзлги

Алгебра — алжабр.
Астролог — мунажжим.
Геометрия — ҳандаса.
Звено — ҳалқа.
Нефть — нафт.
Парфюмерия — атриёт.
Питомник — парваришхона.
Порт — бандаргоҳ.
Океан — уқёнос, баҳри муҳит.
Матрос — маллоҳ.
Конкрет — муайян.
Керамика — сопол.
Транспорт — нақлиёт, улов.
Слесарь — чилангар.
Суд — муурофия.
Фармокология — доришунослик.
Этномология — ҳашаротшунослик.
Юстиция — адлия.

Нодир РАҲМОНОВ

Адмирал — амирулбаҳр.
Альманах — баёз.
Виставка — намойишгоҳ, кўргазма.
Зоология — ҳайвонотшунослик.
Обсерватория — расадхона.
Прокат — кирахона.
Папка — жузгир.
Кредит — насия.
Миллион — лак-лак.
Лимон — лиму.
Самогон — бўза.
Стадион — машқгоҳ.
Таблетка — ҳандор.
Тарелка — лиқопча.

Тоҳир ИҶЛДОШЕВ

Аналогик — ўхшаш, монанд.

Анархист — тартибсиз, ўзбошимча.

Аргумент — далил.
Адаптация — мослашув, кўникув.

Банкет — зиёфат.
Бирка — ёрмоқ.
Галантерея — атторлик.
Декларация — расмий ахборот.
Делегат — вакил.
Деспот — золим, эзувчи.
Дефис — чизиқча.
Дефект — нуқсон, камчилик.
Конгресс — кенгаш.
Конкурс — мусобақа.
Контроль — кузатиш, назорат.
Лавр — дафна.
Лента — тасма.

Лимит — чеклаш, охириги миқдор.
Майнка — даласайр, даласайл.
Мемуар — эсдаликлар, ёднома.
Примитив — жўн, ибтидоий, содда.

Проспект — шоҳқўча, кенг қўча.
Рационал — оқилона, асосланган.
Реформа — ислоҳот, ўзгариш.
Сетка — тўрхалта.
Травма — шикаст, лат.
Фиктив — ёлгон, сохта.
Фон — тус, тағранг.
Фон — муҳит, шароит.
Циркуль — паргар.
Шеф — бошлиқ, хўжайин.
Экстра — олий, аъло.
Эмпония — ҳис, туйғу, ҳаяжон.
Эпизод — ҳодиса, кўриниш, ҳаётий воқеа.

Юридик — ҳуқуқий.

Абдуманноп МАМАЖОНОВ

[Боши 19-бетда]

забт билан эшакдан тушди ва апила-тапил дадаси ёнига етиб бориб бағрига кучди, — менинг отагинам...

Дадаси зурга кўзини очди — чўғ бўлиб ёниб ётарди. Кўзларидан ёш томчилари пайдо бўлди.

Минг бир азоблар билан отасини уйга олиб келди. Ойшаби чолининг аҳолини кўриб, яна йиғига зўр берди. Эрталабдан Тангриберген онанинг бола-чақалари ҳозир бўлишди. Кўшин қишлоққа келин бўлиб тушган қизлари Ширин ҳам эри, болалари билан етиб келишди... Тангриберген оға ҳеч нарса емасди, фақат сув ичарди.

Врач қақиршиди.

— Отанг ўлим талвасасида — хозирликларингиз кўраверинглар, — деди кузатишга чиққан Орол-

бойга врач. — Кечга бориб тугайди.

Йўқ, Тангриберген оға кечга бориб тугамасди. Тун бўйи алаҳсираб чиқди. Иккинчи куни шом чоғи тўшакдан турди. Қўл-оёқлари қалт-қалт титради, кўзлари эса ўт бўлиб қақарди. Иситмасининг баландлигидан ҳансираб-энтикарди, қўлтиғидан суяшиб, атрофида гирди-капалак бўлаётган болаларини силтаб ташлар эди. Кекса балиқчи жисмида ҳамон қаерлардадир яшириниб ётган куч бор эди.

— Этигимни! — Тангриберген деди.

Ойшаби, болалари бири қўйиб, бири ялиниб-ёлвориб тўшакка ётишга ундашар, Тангриберген оға эса, ҳамон қўл силтаб гапга кўнмас эди.

— Ота, ота... кўз ёшлари билан Оролбой яна дадасининг би-

лагидан ушлади. — Чарчаб қоласиз.

Тангриберген оға ўғлини яна силтаб ташлади. Ҳозир у яраланган шерга ўхшарди. Шаҳд билан ўрнидан турмоқчи бўлиб мункиб кетди, лекин уни сўз оёққа тургазиб қўйишди. У тебраниб, ирганиб эшикка қараб юрди.

— Отагинам... — йиғлаб хуноб бўлаётган Ширин ўзини дадасининг оёбига ташлади.

— Қўй мени! — Тангриберген оға зорланган титроқ овозда деди ва оёғини юлқиб олди.

Шу он Оролбой дадасини кучиб олиш учун қўл чўзди ва иниси Тотлибойнинг: «Қўй, тегма!» деган секин, аммо кескин гапидан жойида туриб қолди.

Тангриберген оға эса тебраниб, чайқалиб уйдан чиқди ва тўғри Орол сари йўл олди.

Болалари, Ойшаби, қўёви, келинлари ҳаммаси кўз ёшлари билан унинг изидан тикилганича оёқда тик туришарди. Оролбой ўнг томонига сал эғилиб, бир қўли билан биқинини ушлаганича турарди. Унинг ҳам кўзларида ёш эди...

Бир вақтлари шер келбатли, барваста, энди эса аллақандай чўкиб, шилвирабгина қолган нимжонгина тана Орол сари талпинаркан, мункиб кетиб тиззалаб қолди.

Тангриберген оға яна аллақандай куч топиб, қайтадан оёққа турди ва тебраниб, чайқалиб йўлида давом этди. У қандай бўлмасин жонажон Оролга етиб бориши керак...

Тун қоронғулиги атрофини қуршаб келарди, уйдан узоклашаётгани сайин майдалашиб кетаётган тана сўнаётган нимжон шамдек тун қаърига сингиб борарди...

Топган гул келтирди, топпаган — бир бог пиёз... Ота-боболаримизнинг ҳазил-мутойибага мойил бу матали замирида теран фалсафий моҳият яшириниб ётибди ҳамаси. Бундоқ ўйлаб қарайлиг-а, гул қаёқдаю пиёз қаёқда... Гул — муҳаббат рамзи, шодлик ва қувонч, байрам ва тантаналар белгиси, файзи. Пиёз эса, мутлақо унинг тескариси, аччиқ нарсаси. Қадимий шарқона удулларга кўра, пиёзни, туз-ни, қалампиру мурч-ни, яъни жамини аччиқ ва шўр нарсаларни одамлар бир-бирларининг қўлларига узатмайдилар, демек бир-бирларига аччиқликни — ёмонликни раво кўрмайдилар. Бу ҳам ўзига хос одоб, назо-

— Шанба, якшанба қўнлари ҳам ҳовлида баъзи ишларни бажариб қўйса бўлади-ку, — дедим мен.

— Ҳа, энди... — деди мезбон ва бир муддат жимликдан сўнг қўшиб қўйди. — Шанба, якшанба ғарша ишлар ҳам чиқиб туради-да...

Аслида мен Сотволдини ҳам яхши танийман. Қирқ ёшларга борган ногул, забардаст йигит, тоғни урса, талқон қиладиган келбати бор. Шаҳарда — қасаба жамияти идорасида ишлайди... Кунни кеча эрталаб кўрувдим уни... Барвақт туриб кўчага чиқдим-у, йўлакда югуриб келаятган бир неча кишига кўзим тушди. Улар зум ўтмай етиб келишди: олдиндагиси Сотволди эди, орқада унинг

кашнич билан жаъфари (петрушка) қулф уриб ўсиб турибди. Яшиқларнинг остига биттадан эски елим патнус қўйилган. Мезбоннинг айтишига кўра, мабодо, пастанда сув йиғилиб қолса, ҳар икки-уч кунда яшиқлар қўтарилиб, патнуслар тозаланад экан...

Бу гап баъзи одамлар учун жуда кичик, ҳатто баъзанга туялиши мумкин. «Вир бог пиёз ўн беш тийин турса, бир бог қўкат йигирма тийин турса, шунинг учун ҳам ташвиш қилиб юриш керакми?» дейдиганлар оз эмас. Аслини олганда, хонадон ёки ҳовли юзасида қўкат ўстиришнинг ўзгача гашти ҳам бор — буни ҳамма ҳам тушунавермайди. Уйинида ёки ҳовлинингизда ўстирганингиз ям-яшил қўкатларнинг билина-билимас

Бир бог пиёз

кат, яхлит қилиб айтганда, маданиятликлик аломати. Бироқ шуни ҳам борки, инсонлар ҳаётининг тирикчилик деб аталмиш қиррасини аччиқ ва шўр нарсаларсиз, яъни пиёзсиз, тузсиз, қалампиру мурчсиз тасаввур этиб бўлмайди. Ҳа, рост, шулар иштирок этмаса, ҳар қанақа дастурхон ҳам тўқини ва тўқис бўлмайди. Шу аччиқ ва шўр неъматлар йўқ бўлган жойда ҳар қандай фаровонлик ҳам кемтик бўлади. Қисқаси, бу ҳаётда бизга фақатгина ширин ва хушбўй нарсалар эмас, аччиқ ва тузли нарсалар ҳам зарур экан.

Бир бог пиёз... Жиззах ноҳиясидаги хонадонлардан бирида кичиккина воқеага шохид бўлмаганимда, эҳтимол, маъзур мақолага ҳам қўл урмасмидим. Кечга яқин топ сўрис остидаги жойда гурунглашиб ўтирдик. Узун гиламининг бир чеккасида шу оиланинг ёш болалари китоб-дафтар арақлашиб, ўзларича чуғурашарди. Бир маҳал дарвоза тарафда саккиз-тўққиз ёшлар ҳамасидаги қизалоқ кўринди. Бурчакда китоб арақлаб ўтирган болалардан бири ўша заҳоти:

— Дада, ана қаранг, Сарви яна келди, — деди. — Яна пиёз сўраб келди.

Уй эгаси ўз ўғилчасига нўпсаси қилди: — Жим!.. Ҳудай дама, уят бўлади. Бунақа майда-чуйда нарсаларга қизгонманглар, демабмидим, — сўнгра бизга юзланиб гапида давом этди. — Ерда ўсиб ётган нарсаси-ку ахир, кўни-қўшнилари ҳам баҳраманд бўлишсин-да...

Шу пайт уй бекаси ошхонадан чиқиб, ҳалиги қизалоққа рўпара бўлди:

— Пиёзга келдингми, қизим?

— Пиёздан ҳам, иннайкейин анави... кўк ўтлардан ҳам бераркансиз? — деди қизалоқ. Уй бекаси унинг айтганига кўра, қўлида пичоқ билан топ сўрисининг орқа тарафига тушиб, кўк пиёз ва қўкатлардан бир даста ўриб чиқди-да, қизалоқнинг қўлига тутказиб, ошхонага кириб кетди.

— Сотволдининг қизчаси, — деди уй эгаси мамнун ҳолда чиқиб кетаётган қизалоқни кўрсатиб. — Булар ҳам жўжа бирдек жон: олти фарзанди бор Сотволдининг... — Уларнинг ўзи қўкат екишмаган экан-да, — дедим. — Мана, сизларникида тўрт-беш хил қўкат барқ уриб ётибди...

— Сотволди бунақа ишларга ҳафсала-сизроқ, — деди мезбон. Мен уй эгасининг одатини яхши биламан: ўз қўшнилари ҳақида ҳам, таниш-билишлари ҳақида ҳам ҳеч қачон салбий гаплар айтмайди, ҳаммаша ёмонликни яширишга, яхшиликни оширишга ҳаракат қилади. Шу боисдан бўлса керак, қўшнисе Сотволдига ҳам гард юқтиргиси келмасди. — У бечорига ҳам осонмас — шаҳарда ишлайди. Аллақанча йўлга бориб келишнинг ўзи бўладими, толиқтириб қўяди одамни.

икки нафар ўсмир ўғли югуриб келишарди. Йўл устида зудлик билан сўрашиб ўтди Сотволди.

— Югуришни машқ қилаяпман, ака, — деди у сўрашиш асносида ҳарсиллаб, — шундай қилмасам кундан кунга семириб кетаяпман...

Кеча кечга яқин чойхона олдида яна Сотволдига дуч келдим. Эрталаб югуриб кетаётгани эсимга тушди-да, кўнгил учун гап қотдим:

— Югуришни машқ қилиб анча чиниқиб қолибсиз, Сотволди.

— Шу нарсаси жонимга оро қираяпти, — деди у яйраб. — Вир ҳафтача бўлди шудгорда югуришни машқ қилаяпман, ака.

— Шудгорда? — дедим ҳайрон бўлиб. — Нега шудгорда? Текис ер ёки йўлак камлик қилаётганини сизга?

— Шудгорнинг ҳосияти бўлакча экан-да, ака, — деди Сотволди. — Одамни яхши қаратади, шу ишонсангиз, қўйлақларим ҳам шилта ҳў бўлиб кетади тердан. Ҳузур қилаяпман.

Мен нима даяримни билмай:

— Саломатликка аҳамият бериб юрганга не етсин, — дедим. — Ҳар ким ўзига ўзи табиб бўлиши керак-да.

...Мана ҳозир Сотволдининг жажжи қизалоғи Сарвинисонинг қўшниларикидан қўкат олиб кетаётганини кузатган онларимда миямга бир гап урилди: «Бориди Сотволди билан унинг ўсмир ўғиллари шудгорда-шудгор сарф этилган кучларининг тўртдан бири-ни томорқага сарф этсалар, уларникида ҳам қўкат етиштириб бўлмасмиди? Албатта бўларди! Ушанда жажжи Сарвинисо бир бог пиёз сўраб қўшниларикига чиқиб юрмасди... Сотволди деганимиз ўз фарзандларини ёнига олиб, озгина-озгинадан меҳнат қилса (албатта асосий ишидан бўш вақтларини кўзда тутиб айтаямман бу гапларни), томорқасида фақат қўкат эмас, бодринг, помидор, картошка ёки қовун-тарвуз ҳам етиштириш мумкин эди. Ваҳоланки ҳозир унинг салкам ўн сотихли томорқасида тўрт туп дарахтдан бўлак ҳеч вақо йўқ...»

Бир бог пиёз... Агар кишида ҳафсалаю иштиёқ бўлса, бундай қўкатни фақат томорқаси бор хонадонларда эмас, кўп қаватли уйларда ҳам етиштира бўлар экан. Тўққизинчи қаватда яшайдиган бир дўстимиз дастурхонга қўйилган қўкатларни шу ерда — хонадоннинг ўзида ўстиргани билан мақтаниб қолди. Утирганлардан кимдир унинг гапига ишонинқирамади. Шунда мезбон ҳаммаамизни ойнаванди айвонга таклиф қилди... Чиқиб кўрсак... ичига серунум туپроқ тўлдирилган иккита яшиқнинг бирида барра пиёз, иккинчисид

шабадада солланиб, атрофга бўй таратиб, турганига не етсин!.. Қолаверса, бу ишнинг ўзига хос иқтисодий жиҳати ҳам йўқ эмас. Баъзан биз сўмларнинг тийинлардан пайдо бўлишини ёддан чиқариб қўямиз. Бизда кўпинча «Тошкент суви»ни ичиб бўлиб, шишасини кўчага итқитиб юбориш гўё одамлилик гурури, бадавлатлик нишонаси, фаровонлик аломати ҳисобланади! Қўлбуки, ўша шишани дўконга обориб, йигирма тийини қайтариб олиш мумкин! Йигирма тийин — битта обинон дегани! Мантиқан олиб қараганда, битта шишани итқитиб юбориш битта обинонни ташлаб юбориш билан баробар эмасми? Увол эмасми бу?! Ҳа, биз ўзини билмаган, ўзлигини танимаган шундай исрофгар халқка айланиб қолганмиз!

Мана ҳозир инқилобий жамиятимизнинг иккинчи — ошқоралик, эмин-эркинлик, инсоний ҳуқуқларга эга бўлиш даврида яшаяпмиз. Вир тарафи қайта қуриш шарофати билан, иккинчи тарафи жумҳуриятимиз раҳбарларининг халқ овозига қўлоқ тутаётгани боисдан қишлоқ аҳолисига кенг мекёсида томорқа бериш йўлга қўйилди. Мўътабар маъруза ва нутқларда айтилишича, ҳозиргача жумҳуриятимиз бўйича қишлоқ аҳолисининг томорқаларида етиштирилган маҳсулот умумий миқдорининг 40 фоизини ташкил этаётган экан. Томорқалар миқдорининг кўпайиши билан уларда етиштириладиган маҳсулотни яна ҳам ошириш, бозорлардаги нарх-навои арзонлаштириш — жумҳуриятимиз халқларининг катта ваазифаларидан биридир. Бу эса, осонликча, ўз-ўзидан бўлмайди.

Нега? Нега бўлмас экан?.. Бунинг сабаби шундаки, сўнгги бир неча ўн йилликлар давомида фақатгина шаҳарликлар эмас, ҳатто қишлоқ кишилари ҳам чинакам дехқончиликдан, чорва молларини боқишдан анча узоклашиб кетдилар. Дехқонлар ерга егалик ҳуқуқидан маҳрум бўлдилар, ер эса, меҳр-шафқатга зор бўлиб қолди. Дехқончиликнинг майда-майда тармоқ шохобчалари эсдан чиқиб кетди, айрим екилларнинг эса, ҳатто номи ҳам унутилиб борапти. Мисол учун, зиғир, қунжут, тарик, махсар сингари екилларнинг қасрда екилишини ўн нафар одамдан сўрасангиз, бирови ҳам жавоб беролмаслиги аниқ!

Нега шундай бўлди? Қай тариқа шу даражагача «ривожланиб» кетдик? Сўнгги олтимиш-етмиш йил давомида мамлакатимиз ўжалоғининг нотўғри ўзанларда одимлагани эндиликда ҳеч кимга сир эмас. Олдиёроқ қилиб айтганда, қайси раҳбар мамлакат тепасига келса, халқни ўз оҳангига солиб бошқарди. Одамлар эса, қатагонлару ур-йиқитлар, адолатсизликлар дасидан қарахт ҳолга келиб қолдилар. Юқоридан берилган топшириқнинг тўғри ёки нотўғрили-

БҮРГУТ БИЛАН
ТУЛКИШЕР ВА
ЧУМОЛИЛАР

Бошпана қаваси Шерга бўлиб ёр,
Қазувга киришди тоғ бағридан гор.
Воҳ-воҳ, не ҳолдирки, йўқолиб тинчлик,
Интилди ҳар бир жон қолғали тирик.
Сочибиб тушроғу тошлар ҳар ёна,
Чумоли инлари бўлди вайрона.
Ҳар бир чумолида дарёланиб дард,
Шафқатсиз Шерга, денг, ўт олди нафрат.
Чумолилар Бийи қавмин кўриб хор,
Инсофга қақирди Шерни неча бор.
Аммо Шер мутлақ осмади қулоқ,
Кўз ёшлар бамисли бўлса-да булоқ.
Шундан сўнг Бий чиқиб дарахтга чаққон.
Берди жанг этгали элига фармон.
Ҳар бир чумолининг зил бўлиб зарби,
Епирилди ҳар ёндан тошқин сел каби.
Кириб кўзларю қулоқларига,
Ниш урдилар ўхшаб қоқоқарига.
Бурун катакларин босишиб чунон,
Нафас йўллариға бўлдилар тўгон.
Эриган мойдайин сизиб қаро тер,
Тутканок тутгандек питраб қолди Шер.
Уч ўти бир нафас сўнмади лекин,
Сўнмади, ғалвирак этдилар этин.

* * *

Тушдайн ўтадир қунар оғири,
Озори жонларнинг войдир охири.

гини ўйлаб кўролмайдиган, ўша ишнинг
оқибатини тасаввур ҳам қилолмайдиган бў-
либ қолдилар. Агар ўйлаш, мулоҳазаю му-
шоҳада юритиб қобилияти бўлганида ички-
нибозликка қарши курашиш баҳонасида
мамлакатимиз бўйича салкам 100 минг ге-
ктар, жумҳурият бўйича тахминан 15 минг
гектар тоқзорлар қўпориб ташланармиди?
Ҳа, рост, бу воқеа турғунлик йилларида эмас,
бор-йўғи уч-тўрт йил аввал юз берди-ку!
Хўш, ичкилибозликка қарши курашилар
экан, бунинг учун ҳосил бериб турган тоқзо-
рларда нима айб?! Вино қилинадиган узум
навларидан оддий шарбат ҳам олиш мумкин
эмасмиди? Майиз тайёрлаш технологияси
бўйича қуришиб олиш мумкин эмасмиди?..
Бозорларда майизнинг нархи икки баробар
ошиб, ўн икки-ўн беш сўмга чиқиб кетиши
шундан келиб чиқмадими?! Буни қарангки,
винобоп узум навларини қўпориб ташлаш
иши фақатгина Грузияда амалга оширил-
мабди, улар юқорининг қарорига онг билан,
ақл-заковат билан ёндашибдилар. Раҳмат
ўша грузин ўртоқларга!

Дехқон ерга эғалик ҳуқуқини қўлга ки-
ритмоқда, деяпмиз. Пахта якказироатчили-

Айлана-айлана фалакда Бургут,
Солди, денг, баногоҳ Тулкига човут.
Тулки аламидан кўтарди фарё:
«Уҳ, ўғри, қароқчи, бераҳм жаллод!!!»
«Ҳа, сен фариштасан, оппоқсан, оппоқ!»
Дея кўзлари нақ бўлиб чўғ сиёқ,
Тулкини мижғиди уриб чангалин,
Бургут чангалида топди ажалин.

* * *

Билки, эл нақли ҳеч ҳавойи эмас,
Ҳаёт чин ҳакамдир, анойи эмас.

ДАРЗ

Чайқалди хоналар зилзила чоғи
денгизда елгандек телбавор довул.
Дарз кетди тоқадан отилиб, ҳайҳот,
деворга урилган сайроқи Рубоб.
Рубобки,
кўнгиллар даштининг айқин дарёси.
Неча бор кунт ила таъмирланди у
берилиб мумиё асила, поки.
Аммо сасларига кўринмади ҳеч
аввалги оташу аввалги ёғду;
аввалги жозиба, аввалги жоду.

* * *

Қалб, англаңг, нозикдир, нозик ҳар нафас,
Аслига қайтмағай кетса агар дарз.

ҚАШЛОҒИЧ ВА
КАНАЛАР

Еса-да озигин меъёрдан ортик,
Эдилар ферманинг моллари ориқ,
Бу ҳолга Раиснинг тушгач назари,
Бўлди денг, чаққандек нақ қоқоқари.
Синчковлик ила у кўздан кеңиргач,
Дўл мисоли ёғилди юрагига ранж.
Ахир, танларига Каналар виж-виж!
Келтирди шошилинч темир Қашлоғич.
Бирма-бир қашлангач унда ҳар бир мол,
Каналар чатнашди кўришди завол:
«Вай-бай-бай, бўлди-е не балога дуч,
Бизларга, ахир, бу ноўрин хуруж!»

гининг занжирлари ҳам хиёл бўшашаётган-
га ўхшайпти. Уй қуришга, томорқа олиш-
га зор одамлар ерлик бўлаптилар. Одам-
ларнинг, айниқса, кишлоқларимиз аҳолиси-
нинг ерга бўлган, деҳқончилик-резаворчи-
ликка бўлган меҳр муҳаббатини яна ҳам
ошириш даври келаяпти. Бу жараённинг қай
даражада кечиши одамларнинг ўзларига
ҳам, жамоа ҳўжалик раҳбарларининг ишби-
лармонликлариға, халқ ғамини ўйлаб, кўп-
чилик манфаатини кўлаб иш юритишлари-
ға ҳам боғлиқ. Ҳар ҳолда, халқ оддий кўкат
етиштиришдан тортиб, сердаромад ҳосил
олишгача бўлган даражага чиқиб олиши
лозим.

Бир боғ пиёз. Бу дегани — ерга му-
ҳаббат, она табиятга муҳаббат.
Бу дегани — ҳафсалаю иштиёқ,
камтарона меҳнат. Бу дегани та-
биятнинг кўркию дастурхондаги
ноз-неъмат. Қолаверса, тупроқ-
да бир боғ пиёз ётсириш ҳам ўзига
хос юксак санъат.

Дарвоқе, сўзимизни гул ва пиёздан бош-

ЖАРИМА

«Ў-ў, Жамшид, нима гап, чеҳрангда булут?
Эдинг-ку бамисли чақнаган бургут!
Во, ҳатто гижирлаб кетаяпти тишинг!!
Ўлдимми ё бирон ардоқчи кишинг?
Гапир, эҳ, мунча ҳам бўлмасанг-е без,
Ерилиб кетаман, гапиралоқ тез!!»
«Сўрама, жигарим, сўрама асло,
Ишларим расво».

«Сабабин айтсанг-чи, қилвординг-ку қон,
Товонга бесабаб кирарми тикон!»
«Биласан, қурилиш аҳлига бошман,
Бирига пахтаман, бирига тошман.
Негаки, биридир ҳалолу йўртоқ,
Биридир ишларни қилувчи чўлтоқ.
Хуллас, биз кўл урган иморат борки,
Йил ўтмай тоб ташлар сўкилиб чоки.
Улардан бири, о, бўлса-да янги,
Бир ёнга мункиди, бўш экан таги.
Ҳакамлар бу ҳолни қилишиб ғалвир,
Илон чаққандайн бердилар таъбир.
Охири бўйинимга тушди кетган харж,
Пашшадек ёприлди дилгинамга ранж!
Ахир, бу харж эса — бўй баробар пул!!
Қамоқ кўз ўнгимга келмоқда нуқул...»
«А-ҳа, химм, кўраяпман, руҳингда тўлғоқ.
Бошингда тушириш хом ишинг тўқмоқ».

ҚОШ ҚҰЯМАН ДЕБ

Офтобдек чарақлаб қалбида ихлос,
Ўтказди Шоюнус эртаги Гилос.
Авж олди қунба-қун топиб парварिश,
Бўйланиб новдалар мисоли қамиш.
Бодроқдек гуллади учинчи йили,
Ҳар шохда баайни гуллар сайили.
Бу гуллар кун оша гўраландилар,
Кун оша лолавор ранг ўрандилар.
Майдароқ кўришиб доналар аммо,
Исталди жилғалар ўрнида дарё.
Теграси чопилиб, тортилиб жўяк,
Тахтланди бергали бақувват хўрак.
Терлабми, иткитиб четга тўнини,
Шоюнус солди хўб товўқ гўнгини,
Сўнгра сув бостирди қўллатиб роса,
Қўлламас бу қадар ҳатто сел ёғса.
Тағига шимилгач шарбатни, кучи,
Сўйилбошлади, денг, шохларин учи!
Ортиб кетдимми-е меъёрдан ўта,
Бўлди қўйилгандек мисли кислота.
Кўп ўтмай уникди Гилоснинг ранги,
Устидан қайноқ сув пуркалган каби.
Тўлғонди Шоюнус теккандайин тош:
«Кўзни чиқардим, эҳ, қўйғум дебон қош!!»

лаган эдик. Пиёз ҳақида гапирибмизу гул-
нинг деярли таъриф-тавсифини келтирмаб-
миз. Майли, бу вазифани ҳамишагидек
шоирларимизга қўйиб берайлик. Пиёз ху-
су-сида кўпроқ тўхталсак тўхталибмиз-да. Зеро,
иктисодий танглик деб аталаётган бир пайт-
да дастурхон тўкичилигини, бозорнинг мўл-
қўлчилигини орзу қилишининг айби йўқ.
Халқимизнинг мана бу мақоли ҳам сўзи-
мизни тасдиқлайди: «Авалл — таом, сўнг-
ра — калом».

Оқилжон ҲУСАН

ТИЛ ВА ЭЛ УЛИ

ёхуд қақраган тилга тириклик суви

Нақл қилишларича, асримиз бошларида бизнинг Қорачиқ қишлоғимизда тили чучук одам бўлган экан («с»ни айтолмас экан). Уша одамнинг болаларини мактабдошлари «Сенинг отанг соқов», дея масхараляверганларидан кейин, кунлардан бир кун улар отасининг қошига келиб хархаша қилишибди: «Нега соқовсиз, бизга тенгдошларимиз кун бермаяпти». Ушанда бу бедодликдан аччиғи чиқкан тажандрок ота ўз болаларига «қозоқнинг тўққиз пулидек» тушунарли, лўндагина «бир сўз» дебди: «Дод дешангам отанг бўламан, вайдод дешангам отанг бўламан».

Бу гап учун тили чучук отани айблаб бўлмади, албатта. Ҳар қалай, шундай дейишга маънавий ҳаққи бор унинг! Бироқ шахсга сиғиниш ва турғунлик йилларида аслида тўтидек тилсиз, ҳаққадек кўнимсиз не-не шахсиятпарасту шуҳратпарастлар, биз дод десак ҳам, вайдод десак ҳам: «Мен халқнинг отасиман!» дея оёқ туриб туриб олишди. Отабекни яратган Жулкунбой ва Ота шоир — Чўлпон сингари бундай «кип-қизил майнавозчилик»ка қарши дадил исён кўтарганларнинг тили кесилди. Омон қолганларнинг Ойбекдек тили тутилди. Уша йилларда: «Тил югуриги — бошга», деган мақол шунақанги кенг тарқалдики, асти кўяверасиз. Хайрият, кўз тегмасин, охири бахайр бўлсин, мана, замоннинг шарофати билан тагин тилимиз чиқиб келаяпти. Давлат тили хусусидаги қонун бунинг энг ёрқин далили бўлди.

Мазкур қонуннинг қабул қилиниши халқимиз ҳаётида ўчмас из қолдирувчи муҳим тарихий воқеа, албатта. Лекин: «Мана, ахйир тилимизга давлат тили мақоми берилди — орзумиз ушалди-ку», дея хотир-жамлиқка берилишга ҳаққимиз йўқ. Чунки вақтида не-не эгзу қонунларимиз қозғода қолиб кетгани барчага аён. Очиги, биз бири иккинчисидан ажойиброк қонун ва режаларни хўжа кўрсинга қалаштириб ташлаб, амалда уларнинг батамом ақсини қилиш ботида устаси фаранг бўлиб кетганмиз! Ўзингиздан қолар қан йўқ, «Озик-овқат программаси» озик-овқатнинг баттар барақасини ўчирди. Демократикани, қонунни қабул қилиш билан иш битмайди, балки бошланади.

Хўш, тил хусусидаги қонунни қандай амалга ошириш керак? Уни кундалик ҳаётимизнинг барча жабҳаларида тезроқ ва кўнглидагидек тўқси-туғал жорий этмоқ учун нималар қилиш керак? Бу гоят мураккаб ва серкирра ишда даставвал қай бир ўзак масалаларга эътиборни қаратмоқ керак?.. Мен бир қаламқаш сифатида ўзимни ўйлантириб юрган бу муаммоларга доир айрим шахсий мулоҳазаларим ва аниқ таклифларимни айтишга ўтишдан аввал тарихга — муаммонинг илдишларига қисқа бир назар ташлашни истардим.

Маълумки, қадимий юртимизда Расул Ҳамазтов «Догистоним»да тилга олган қарғиш устасига устозликка ярайидан энг шаллақи хотин ашаддий душманини ҳам «тилинг кесилгур» дея қарғайди. Чунки қадим-қадимдан тил кесий ўшакетган ваҳшийлик, энг мудҳиш жазо, бош олишдан ҳам шафқатсизроқ ёвузлик ҳисобланган.

Бир пайтлар Қутайба бошчилигидаги араб босқинчилари бизни жоҳилликда айблаб туриб, ўзлари ишни айни шундай ваҳшийларча ёвузликдан бошлаганлари тарихдан маълум. Ўзоқ давом этган жисмоний таъқиқ, ғоявий таъқиқ ва руҳий таҳқирлар нихоясида қадим ва бой турк тили хонаки тилга айланиб, ҳалокат бўсағасига келиб қолди. Унинг худди санскрит ва ё лотиндек ўлик тилга айланиши хавфи тутилди. Ана шунда бир даҳо тилшуносимиз — Маҳмуд Қошғарий ўзининг «Девони лугатит турк» асари билан, уч даҳо шоиримиз — Юсуф Болсоғуний «Қутадғу билик», Аҳмад Югнакий «Ҳиббат ул ҳақойиқ» дostonлари-ю Аҳмад Яссавий «Ҳикматлари» билан она тилимизни, айтиш мумкинки, ажал қангалидан соғомон олиб чиқдилар. Шундан кейин ўтган минг йиллик тарих тилимизнинг тозаллиги ва яшовчанлиги учун муттасил курашу сиволарда ўтди. Форобий, Хоразмий, Фарғоний, Беруний, Ибн Сино, Улуғбекдек алломаларимиз, азбаройи уни фан тилига айлантиролмаганлари боис, ўз асарларини Шарқдаги фан тили — арабчада яратдилар. Жалолдин Румий, Фаридиддин Аттор, Пахлавон Маҳмуд, Низомий Ганжавий, Амир Хисрав Деҳлавий, Мирзо Абдуқодир Бедиллар эса, уни адабиёт тилига айлантира олмаганлари боис, Шарқдаги шеърят тили — форсчада ижод қилдилар. Хоразмий, Отоғи, Дурбек, Саққокий, Лутфийларнинг тил мустақиллиги, адабий тилимизнинг равақи йўлда олиб борган кўп асрлик курашлари ҳазрат Навоий ижодида оламшумул ғалаба билан якунланди.

Бу ёқда энг буюқ даҳолардан буюкроқ даҳо — халқнинг ўзи ҳам қараб турмади, албатта. Биргина Гўрғули туркумча кирган олтимшдан ортиқ дostonнинг ўзиёқ туркий тилини гўр оғзидан нақ осмони-фалакка олиб чиқиб қўйгандек бўлди. Нима десангиз деңгу, лекин жаҳон адабиётида бу бадий-эстетик ҳодисага тараф йўқ. Сирасини айтганда, Гўрғули туркуми билан на «Илида» ва «Одиссея», на «Рамаяна» ва «Махабхара-та», на «Шохнома» ва «Илоҳий комедия», на Балзак ва Жүржи Зайдоннинг туркум романлари беллаша олади... Хуллас, натижа араб босқинчилари кутганининг батамом ақси бўлиб чиқди: турк тили Энасойдан Шарқий Рим, яъни, Румга қадар, Мочиндан Аштархонга қадар, Оллоҳободдан Догистонга қадар Машриқ-у Мағрибда кенг қулоқ ёзди. Лекин аввалгига — араб, кейинчалик — мўғул босқинчилари «моҳирона» экиб кетган ички низо уруғлари вақти келиб ўз ишини қилди. Амир Темирнинг марказлашган давлат — ягона Эл бирлиги, Алишер Навоийнинг давлат мақомидаги ягона Тил бирлигини қарор топтириш йўлида амалга оширган оламшумул ишларидан қатъи назар, қадимий Турон ва буюқ турк халқи асрлар ўтган сари, худди хозирги араб мамлакатларидек, тобора парчаланиб кетаверди. Асримиз бошларига келиб, бир бутун турк халқидан, худди ўзаро ноаҳил уч хонлик (Хева, Қўқон, Вухоро) «уч оғанини ботирлар»дек ворис қолдилар: Шарқий Туркистон, яъни, Синзиян, Ғарбий Туркистон, яъни, Туркия ва, нихоят, Россия империяси таркибидagi мустамлака ўлка — Туркистон мухтор жумҳурияти. Сталинча миллий сиёсат эса, «пан-

туркизм» деган ваҳимали ёрлиқ остида мухтор жумҳуриянинг ўзини ҳам тагин беш-олти бўлакка парчалаб ташлади. Шундай қилиб, айниқса сталинча миллий сиёсат «бўлингани бўри ер» деган мақолнинг нечоғли тўғрилигини араб ва мўғул босқинчиларидан ҳам яққолроқ кўрсатди-қўйди.

Тилимизнинг бугунги ҳаёт-мамотини ижобий ҳал қилишда, ўйлайманки, тарихга бундай бирров назар эмас, ўзоқ муддатли сафар-саҳатлар керак бўлади. Ҳар қалай, бугун шу ҳол ойдек равшанки, умуман, маданиятимиз каби, тилимизни ҳам тарихий илдишлардан узиб ташлаш, уни беҳад қашшоқлаштириб қўйиши муқаррар экан. Ахир «язык туземца», сарт тили, ўзбек қавми, чигатоий улуси қабилидаги ўта шартли ва таҳқиромуз атамалардан (маълумки, дастлабки иккитаси — Россия империяси малайларининг бизга «тортиғи» бўлса, кейинги икки атама аслида халқ номи эмас, мўғул босқинчиларининг вакили бўлмиш икки ҳукмдорнинг исми, холос. Бу жиҳатдан қирғиз, қозоқ, туркман, қалмиқ ва бошқа биродарларимизнинг аҳволи бизникидан тузувроқ, ҳар қалай, қадим туркий қабила ва уруғ номларини сақлаб қолганлар, босқинчи номи бешдаги дўшпидек азиз бўлиб, у билан фахрланиб юрганлари йўқ! (Ҳа, шулар каби халқ шаънини оёқости қилувчи атамалардан қадди дол қадим ва бой турку тилимиз бугунги кунда Оролдек куруққаб қолгани, санскрит ва ё лотиндек ўлик бўлмаса-да, ўта ҳолсизланиб, чалажон бўлиб ётгани кўрар кўзга аён ҳақиқат. Башарти исбот керак бўлса, уни, айтилик, ҳозирги тилимизнинг икки жилдлик изоҳли лугатидан истаганча топса бўлади. Зотан, мазкур лугат тилимизда тарихан мавжуд сўз бойлигининг ўндан бирини ҳам кўрсатолмайди. Винобарин, бугун ишни аввало кенг микёслардаги лугатлардан бошламоқ керак бўлади. Шу маънода филология фанлари номзоиди Ҳ. Исмаилов «Тилимиз ўзгараётими? Қандай?» мақола-сида («Совет Ўзбекистон» газетаси, 1989 йил, 3 декабрь) хабер берганидек, Тил ва адабиёт институти олимлари ўн жилдлик «Ўзбек тилининг изоҳли лугати» устида иш бошлаганлари таҳсинга лойиқ, албатта. Лекин энди шахсга сиғиниш ва турғунлик йилларида йўл қўйилган хатолар такрорланмаслиги ва ё янгича шамоийлда «ривожлантирилмаслиги» зарур. Аввало халқнинг «отини бошқа қўйиш», тўғрироғи, уни аслига қайтариш, ўз номи билан аташ масаласи ўйлаб қўрилиш экан. Қолаверса, бу лугат икки жилдлик лугатининг «айрим жузъий кам-қўстларини тўлдириш» ва жилдлар ҳажмини кичирайтириш ҳисобига шоша-пиша, пала-партиш яратилмаслиги, минг йиллик адабий тилимизнинг мавжуд сўз бойлигини тўла қамраб олмоғи лозим. Бироқ адабий тилининг изоҳли лугати билан ҳам иш битмайди. Унинг манбаъларига ҳам теранроқ назар ташлаш керак бўлади.

Маълумки, ҳар қандай адабий тилининг уч манбаи бор: оғзаки адабиёт, ёзма адабиёт ва жонли халқ тили, яъни жамаи лаҳжа ва шева-лар (чунончи, тилимизнинг қардош жумҳуриялар, Афғонистон, Хитой, Туркия, АКШ ва ҒФРда мавжуд лаҳжа ва шевалари). Шу уч боситимиз, шу уч чексиз уммонимизни яққолроқ тасаввур этмоғимиз учун ўн

жилдани лугат қиёда (билмади, ҳар бири неча жиддлик бўларкин?) тагин учта изоҳли лугат ҳам яратилиши керак бўлади: ҳозирги адабий тилимизга сингишмаган «Оғзаки адабиёт сўзлиги», «Езма адабиёт сўзлиги», «Лаҳжа ва шеваларга хос сўзлар». Бир пайтлар чоп этилган «Навойи асарлари лугати» бундай изоҳли лугатлардан бирига ҳамир-туришликка ярайди, холос. Дейлик, халқ дostonларидаги Чамбил, Сусамбил, Ваянган, Қўнғирот, Қалмоқ, Кўҳи Қоф каби минглаб жой номлари, Алломши, Кўкалдош, Гўрўғли, Ултонтоз, Жайноқ ва ҳоказо беҳисоб атамалар ҳамда атоқли отлар атрофида изоҳланса эди, бир томондан — маданий тарихимиз хусусидаги тасаввуримиз, иккинчи томондан — адабий тилини замонга мослаб ривожлантириш имкониятимиз сезиларли даражада бойиган бўлур эди. Ёхшуд, дейлик, жонли тилда ёнма-ён қўлланувчи учта сўз («лўли», «анди», «жўғи»)нинг маъно жиҳатидан муштарак ва фарқли томонлари етарли изоҳланса, тилимиз ва тарихимизнинг бугунги кунда қоронғу нуқталари ажабтовур ойдинлашган бўлур эди. Ўзтибор беринг: нима учун одатда «лўлилик қилма», «жўғимисан дейман?», «андига ўхшайсан-а?» дейилмайди. Дейилганда эса, бу иборалар асл фойз-таровати, жозибаси, «либоси мавзун» ини йўқотиб қўяди. Нега шундай?..

Ҳа, одатда ҳар қандай тилининг қудрати унда мавжуд сўзлар ва ё синонимик қаторлар миқдори билангина ўлчанмайди, балки ҳар бир сўзнинг нақадар пурмаъно ва бўёқдорлигига, шуларга боғлиқ ҳолда тилининг ибораю мақол-маталларга нечоғли бойлигига ҳам жуда-жуда боғлиқ. Айниқса, шу икки жиҳатдан тилимиз жаҳондаги энг қудратли тиллардан бири эканлиги шак-шубҳасиздир. Дейлик, унинг синонимик қаторларга нечоғли бойлигини бобокалонимиз Алишер Навоий «Муҳокамаи лугатайн»да етарлича исботлаб кўрсатган. Хўш, халқ оғзаки ижодидаги (жаҳонда ягона!) аския жанри ва ё ёзма адабиётимиздаги туюқ жанрига асос бўлган омоним (маънодош) сўзлар-чи? Иборалар-чи? Мақол-маталлар-чи? Улар тилимизда нечта экан? Санаб адоғига етиб бўлармикин? Бу борада ҳам изоҳли лугатшуносларимиз учун қиладиган ишлар беҳисоб. Ҳурматли тилшунос олимларимиздан Азим Ҳожиёвнинг синоним сўзлар, Шавкат Раҳматуллаевнинг иборалар хусусидаги қимматли илмий тадқиқотлари, ака-ука Шораҳмедовларнинг «Кенг уйнинг келинчаги» оммабоп китобидек хайрли ишлар бугунги кунда янгича суръат билан давом эттирилмоғи, муҳими — узилиб қолган тарихий илдизлар қайта уланмоғи керак.

Мулоҳазаларим қуруқ бўлмаслиги учун шу ўринда биргина мисолга тўхталиб ўтишни истардим. Мана, қадим туркий мақолнинг икки — замонавий ва тарихий шаклини муқояса қилиб кўринг (булардан биринчиси бугунги кунда фаол муомалада, иккинчиси қарийб унутилган): «Қизим — сенга айтаман, келиним — сен эшит». «Ўвзим — сенга айтаман, улим — сен эшит, Керагам — сенга айтаман, келиним — сен эшит». Тўғри, мақолнинг замонавий шаклида ҳам муайян имошора, коса тагида нимкоса, яъни, бадияят бор. Лекин бу бадияят қадимий шаклдагига нисбатан бағоят жўн ва нурсиз. Ўзтибор беринг: аввалги шаклда мақол айтилажақ гапнинг муқаддимасига ўхшаб турибди. Қолаверса, унда қизни яқин тутиб, келинни четлатиш, келинга бегонасираб қараш сезилади. Бунинг устига, «қизим» ва «келиним» тусунчаларида жинс маъносидан бошқа, мустақкамроқ мантикий боғланиш йўқ. Кейинги, яъни, қадимий шаклда-чи? Мақол ҳавас қилса арзигулик юксак бадияят касб этиб, тугал бир образга айланган. Яъни, унда «айтаман» дейилган гап, аслини олганда, айтиб бўлинган: оила ўтовга ўхшайди, эр — увиз бўлса, хотин — керага. Шу икковининг мустақкам бирлигисиз ўтов ҳам йўқ, оила ҳам!.. («Ўвиз» ва «керага» — ўтовнинг ўзаро боғланган пастки ва устки синчлари демакдир).

Ниҳоят, тилимизнинг лугат бойлиги ва ифода қудратини яққолроқ тасаввур этиш

билан боғлиқ учинчи тақлиф: модомики икки дарё (Аму ва Сир) оралиғи қадим турк халқининг туб-киндигини, «Ўзбек тили» деб юритилувчи тил эса, туркий тилининг ўзагини ташкил этар экан, демак, ўзингники ўзагини ўймаслиги керак! Қани энди бир қияда — Ленинградда эмас, жумҳуриятимиз Нозирлар кенгаши қиёда Туркшунослик маркази ташкил этилсаю, бу марказда уйғур, қирғиз, турк, озарбойжон, туркман, қозоқ, татар, бошқирд ва бошқа биродарларимиз билан ҳамкорликда шу тилларнинг қиёсий лугати яратилса. Ана ўшанда наинки она тилимизнинг лугат бойлиги, аини чоғда санаб ўтилган тилларнинг нечоғли қон-қардошлиғи, бошқа тил оилаларига нисбатан ўзаро гоят яқинлиги, аслида битта тиллиги, туркий тилининг нақадар сержилолиги рўй-рост кўринарди-қоларди. Муҳими — бу қон-қардош тиллар бугунги кунда расмий идора тилини, саноат ва маданият тилини, айниқса, фан ва техника тилини замон талаблари даражасига кўтаришда бир-бирларига биродарларча ёрдам қўлларини қўзардилар, қўлни қўлга бериб, қўллашиб-қўмаклашиб иш кўрардилар. Бу эса, ўз навбатида, сталинизмнинг халқларни парчалаб-тўзатиб, ўзаро зимдан ёвлаштиришдек маккорона сиёсати илдиэига болта урар эди.

Ана шу уч ишни кўнгилдагидек уддалай олсалар, аминманки, лугатшуносларимиз ўз устозлари (Қошғарий)га муносиб ворис бўла олардилар. Муносиб ворис бўлиш мақсад эмас, мақсадга эришиш йўлидаги восита, албатта. Муҳими — тил хусусидаги қонунни ҳаётга жорий этиш ишига амалий ҳисса қўшган бўлардилар.

Хўш, шоир-ёзувчиларимиз-чи? Езма адабиётимизнинг бошида турган уч оғанинч ботирлар: Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий ва Аҳмад Ясавийларга муносиб ворис бўлишлари, яъни, тилимизнинг замонга муносиб раўнақини таъминлашлари учун шоир-ёзувчиларимиз — сўз санъаткорлари-

миз нима қилмоқлари керак? Очиги, «Гап билгунча иш бил» мақоласидан сўнг («Совет Ўзбекистони», 1989 йил, 25 февраль) бу хусусда ёзиш тугул гапиришдан ҳам қўрқиброқ қолганман. Шу боис қаламкашларимизга «ақл ўргатиш»дан тийилиб, ниҳоятги тилак билдирмоқчиман: модомики бирламчи иш қулолимиз — тил экан, аввало ҳеч бири-мизнинг тилимиз кесилмасин, қолаверса, қизиги адабий тилимиз ҳар уч манбаъдан қувват олиб, жонлансин, Тилимиз айри эмас, бир бўлсин, Тилимизга маҳкам бўлайлик. Бунинг учун эса... Чўпон ота, Занги ота, Нур ота, Чўлпон ота, Қуркут ота, қўйинг-чи, тарихимизда муносиб из қолдирган қирқ отанин, қолаверса, не-не отахонлар-у отабойларнинг катта отаси, пири қомилимиз Аҳмад Ясавий айтади:

Ҳақ зикрини мағзи жондан чиқармасанг,
Уч юз олтиш томирларинг тебратмасанг,
Тўрт юз қирқ тўрт сўнақларинг қул қилмасанг,
Ёлғончисан, ҳаққа ошно бўлғонинг айғ.

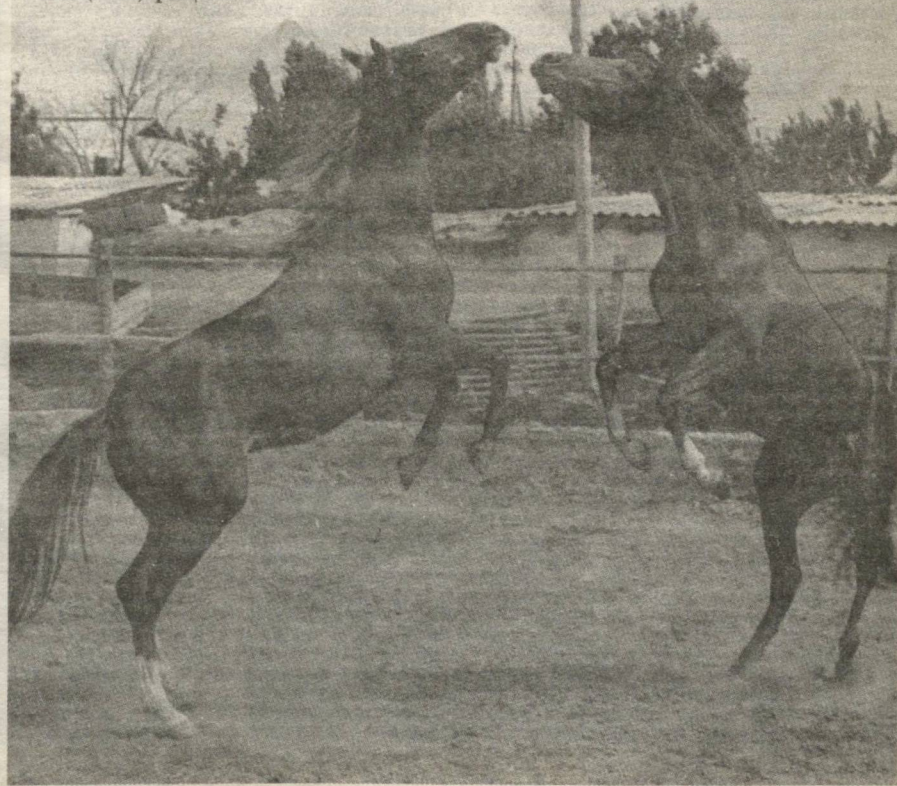
Агар ҳазрати султони орифиннинг шу гаплари рост бўлса, биз ҳали... қип-қизил ёлғончимиз!

Халқ айтади: «Гап келганда отангнияма».

Агар биз чинакамига «ҳаққа ошно» — ҳаққўй бўлсак, рост гапни рўй-рост айтиш ботида сохта оталар тугул чин оталарни ҳам аяб ўтирмасак (барибир, ўша мақоланинг мағзини тагин такрорлашга тўғри келади): агар биз қуруқ гап билан алаҳсиб қолмай, ҳар биримиз аниқ ишни сидқидил бажаришга ўтсак, агар бизга тўғри гап ёқса (йўқ, нумид шайтон, «туянинг думи ерга тегса» демайман), ҳар қалай, Насриддин Афандимиз айтганидек, «насиб қилса», она тилимиз қоғозда эмас, амалда давлат тили бўлади.

Модомики ўша мақоланинг мағзини эслатган эканман, «берди»сини ҳам айтишга тўғри келади: агар ҳар бир ижодкор оғзаки ва ёзма адабиёт ҳамда жонли халқ тилининг

Баҳсми, рақсми?

чексиз имкониётларидан амалда яхши фойдалана олганида эди, эҳтимолки она тилимиз ўзи хусусидаги махсус қонуннинг кун тартибига қўйилишига ҳеч бир эҳтиёж сезмаган бўлур эди.

Минг афсуски, тилимизнинг бугунги аҳволи Оролимизнинг аҳволидан яхши эмас. Нимага асосланиб шундай дейман?

Албатта, дугатлар яратиб бобида узок асрлик тарихий тажрибаларга эгамиз — яна қўллаб лугатлар яратса бўлади. Она тилимизда яратилган бой оғзаки ва ёзма адабиётимиз бор, у бугун ҳам баҳоли қудрат яшаб турибди ва бундан кейин ҳам яшайверади. Қатор адабий асарларимиз ва, айниқса, матбуотимиз тилига хос «ғайрат камарини боғлаб», «жавлон урди» қабилдаги сийка ва жонсиз иборалардану сўз қаҳатчилигидан қутулиб, адабий тилимизни бойитиш ҳам мушкул иш эмас. Уни расмий ёзишмалару халқаро муносабатлар тилига айлантириш ҳам уддаласа бўлади. Назаримда, энг мушкул иш — она тилимизни замонавий фан ва техника тилига айлантиришдир. Жиддийроқ ўйлаб қарайлик: машина-трактор станцияси (МТС)дан тортиб то реле, ион, синхронизаторгача, эҳ-ҳе, озмунча сўзлар, аксарият ҳолларда ўз сўзларимиз ҳисобига тилимизнинг нақ тўрига кириб, ястаниб олмаётими? Худди бир пайтлар арабларнинг фан, маориф, мактаб каби сўзларидек. Ё Афросиёбу Турк ҳоқонлиги бўлган халкда «фан» йўқмиди?! Хўп, бугун-чи? «СССР», «КПСС» — қай тилда бу қисқартма отлар?! Шу сингари сўзларнинг муқобилини ўз тилимизда яратиш ва борларини қидириб топишдек ижод-изланишни йиғштириб қўйиб, фақат сўз қабул қилиш билан машғул бўлаперсак, бунақада тилимиз қачон киройи фан тилига айланади? Илмий-техник инқилоб ғалабаларини тарғиб-ташвиқ этиш билангина машғул изохловчи, кўмакчи тил ҳолида қолиб кетавермайдими? Ҳолбуки ана ўша тарғиб-ташвиқ бобида ҳам аҳвол афсусланарли. Аниқ фанлар ва замонавий техниканинг исталган соҳасига доир исталган рисола таржимасини, ҳатто «ўз» тилимизда ёзилган китобни олиб барақланг! Баайни русча-байналмилал сўзларнинг йиғиндиси дейсиз. Илмий атамаларни айнан олганимиз олган, жумлалар қурилишида ҳам рус тилидан пала-партиш нусха кўчирмоқдамиз. На-тижада бу китобларнинг тили шунақанги «чийралган», услуби шунақанги миждов ва мужмағилки, нима дейилмоқчи — мутахассислар ҳам тушунолмаб бошлари қотади. Шу боис улар аслиятда — рус ёхуд инглиз тилининг ўзида ўқишни маъқул кўрадилар. Лоақал ақиндагина чоп этилган «Политехника лугати»ни олиб қаранг! Унда русча-байналмилал атамаларнинг тилимиздаги муқобили йўқ ҳисоб: айрим ярим-ёрти тар-

жималарни айтмасангиз, аксарият рус тилидаги сўзларнинг она тилимиздаги ўта мужмал ва тушунарсиз изохларини тушунтиришлари! Бас, шундай экан, бунинг нима-си «лугат», қай тилдаги «лугат»?! Наҳотки тилимизни мужмал изохлар тилига эмас, замонавий фан ва техника тилига айлантириб бўлмаса? Ундан зарур муқобил атамалар топиб ва ё янги сўзлар ясаб бўлмаса?! Ҳар қалай, тилишунослару аниқ фан соҳалари бўйича малакали мутахассисларимиз ҳамкорликда шу мушкулоти хал қилсалар, она тилимизнинг киройи фан тилига айлантириш оқсала халқимизнинг асрий орузи, Форобий, Ибн Сино, Берунийдек не-не алломаларимизнинг кўнгил армонлари бизнинг инқилобий қайта қуришлар даврида ушлаган бўлур эди. Айниқса, шу ишда бугунги жаҳоннинг тараққий тошган пешқадам мамлакатларидан бири бўлмиш Туркия тажрибалари биз учун бир мактаб вазифасини ўтаса, эҳтимол. Туркшунослик маркази ҳам, худди Атамалар марказидек, аини шу энг мушкул ишни амалга оширишда жуда-жуда қўл келиши аниқ.

Менимча, энг мушкул муаммолардан яна бири — ҳар қандай тилининг тарих ҳазина-си бўлиши жонли сўзлашув тилининг софли-ги масаласидир. Бундан йигирма йил аввал биз талабаларга дарс берарканлар, Шавкат Раҳматуллаев домла шундай бир ҳаётий хангомани ҳикоя қилгандилар. У киши кўна-ка (трамвай)да кетаётиб етмиш яшар бир чол-га грам қотибдилар:

— Ҳойнаҳой бозорга тушарсиз, отахон, кейинги бекат — Паркент бозори...

Жавоб шундай бўлибди:

— Йўқ, мен доконсасигача бораман.

Йигирма йил муқаддам етмиш яшар чолнинг нутқи шундай бўлгач, бугунги кундаги талаба ўсмирлару аниқ фан бўйича мутахассисларнинг жонли мулоқот тили русча ва ўзбекча сўзлар аралаш-қуралаш қўлланувчи ўзига хос «эсперанто», тўғрироғи, бўтқа ҳолига келиб қолганига ажабланмасак ҳам бўлади!

Ҳолбуки, ҳар қандай тилининг тириклик мезони, бош манбаи, сарчашмаси — жонли халқ тили. Айрим илгор вакиллар қанча кўп тили билса, шунча яхши, лекин ҳар бир Эл, токи Эл экан, унинг она тили иккита ёхуд икки тилининг қотишмаси эмас, битта бўлиши керак. Шуниси билан у Эл! Акс ҳолда у Кумуш билан Зайнаб ўртасида сарсон Отабекдан бешбаттар аҳволга тушиши мумкин. Демокчимизки, ҳар бир тил чашмадек тиник, Кумушдек гўзал ва сеvimли бўлмоғи керак. Иккинчи тил эса, Кумушни заҳарлаб ўлдирган Зайнабдек, Отабекни «уч талоқ» дейишга мажбур этмаслиги керак...

Тил. Эл. Ул. Қадим турк тилимизнинг, айтиш мумкинки, ўзагини ташкил этувчи бу

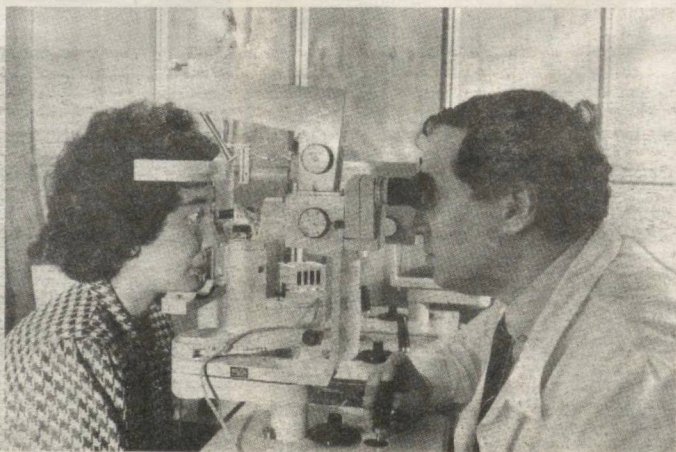
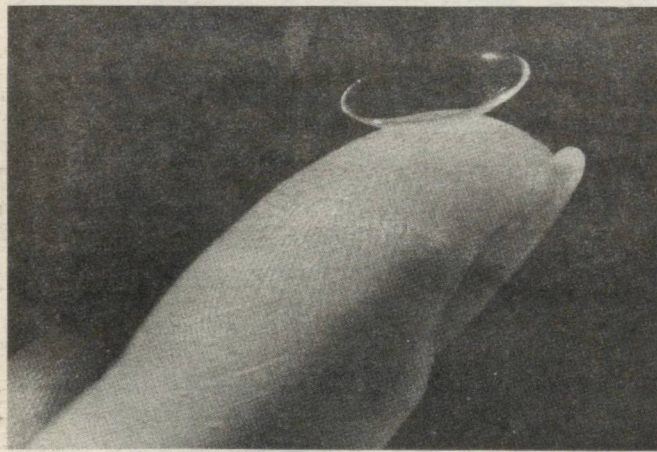
уч сўз ўзаро яқин тушунарчанлиги инфолайди. Аини чоғда, уларнинг ҳар бири бир нечта маънони англатади. Дейлик, тил — «нутқ аъъоси» ва «ижтимоий онг шакли», эл — «халқ» ва «ватан» маъноларини ўзида бирлаштиргандек, «ул» сўзи уч маънода барабар ишлатилади: ўғил, пойдевор ва ўкча. (Пойафзал, яъни, оёқ кийимдаги ўкча устига ёзилдиган пой-патакнинг қадим турк тилида «улто» дейилиши ҳам бежиз эмас! Ҳа, Тил (она тил) ва Эл (ота юрт, ота макон)нинг Ули — Сўз! «Сўз парваришида оналардан ибрат олайлик, сўз — одам», дейди Мурод Хидир ўз «Иншолар»идан бирида, «Сўз — фарзанд, сўз — пойдевор, сўз — ўкча, керак бўлса, сўз — базис, яъни ўзак», деймиз биз. Тилимиз ва Элимизнинг тарихий тақдири ҳар тўрт маънодаги Улимизнинг аҳволи билан боғлиқ. Демокчимизки, ота-онанинг тайини йўқ, тили ва эли мажхул тўтио ҳақкалар, ўкчасидан ажраган тепакаллар, хуллас, улардан тонган Ултонтозлар эмас, Она Тил ва Ота Маконнинг тиниқ чашмаларидан қониб сув ичган ҳакимбеклар, тил ва элнинг ор-номуси деб минг ўлиб, минг тирилган гўрўғлилар, онасини ҳалоқат чоҳидан тортиб чиқарган уч ога-ини ботиралигина Тили ҳам, Эли ҳам ўз оталиқларига олишга қодирдилар. Агар «Гап десанг қол-қол, иш десанг Кўҳи Қофдан топ» шиори остида устаси фарангларча кун кечирувчи ваъзхонлар ҳуда-беҳуда гапиривериб тили баттар қуруқшасалар, бу фидойи зотлар айтган «бир сўз», худди илохий томчи — тириклик сувидек, қуруқшаган тилга қайта жон бағишлай олади.

Хулласи қалом, Тил ва Элнинг Ули бор бўлсин! Улимиздан ажрамайлик. Қолгани, дейлик, ўша ултонтозлар, няхояти усткурма! Улар, қадимий қўшиқ сатрларида айтилганидек:

Узи келар Лайлихон,
Узи кетар Лайлихон.

Кўҳна юртимиздаги нуруний боболар ва кекса-кайвони момолар одатда ҳар бир қизалоққа «онам», болакайга эса, «отам» дея мурожаат қиладилар. Бу мурожаатда меҳр-саховатдан ташқари асрлар тасдигидан ўтган улуг бир ҳикмат ҳам бор. Зеро, боболаримиз ва момоларимиз яхши биладилар: улларимиз омон бўлса, эрта бир кун улғайиб, Она ва Ота бўладилар. Утган кунларини улдек асраб-авайлаб, Она тил ва Ота маконнинг мушкуллини осон этмоқ учун енг шимари кураш майдонига тушаверадилар.

Ҳа, Тил ва Элнинг Ули омон бўлса, давлат тили хусусидаги қонунни кўнгилдагидек амалга ошириш мушкул иш эмас. Ҳар қалай, яккама-якка курашда Қўқалдошни енгил, Ҳасанхон, Авазхон, Равшандек баҳодирларга Ота бўлиш ва ё эртақдаги қирқ қароқчини маҳв этишдан мушкул иш эмас!

Суратда: пойтахтдаги кўриш қобилиятини яхшилаш тажрибахонасининг касалликни аниқлаш хонасида янги тадқиқотлар устида иш олиб борилмоқда.

А. Горокрик сурати (ЎзТАГ).

Навбатдаги шаффоф ойнак (линза) ҳам тайёр бўлди.

ҲАРБИЙЧА ТҮЙ

Вали ГАФУРОВ

Дорулфунунда ўқиб, ётқода яшардим. Шанба кунларини қишлоғимизда ўтказардим. Қолхозимизнинг ўрикзори бўлгучи эди. Баҳорда шунакаям латофатли, файзли бўлиб кетардики, оламдаги ҳамма рангларни шу боғдан топиш мумкин эди. Ҳамқишлоқлар: «Жаннатнинг кўриниши шу боғда акс этган», деб фахрланиб ҳам юришарди. Кузда ўрикларнинг ости ҳайдалиб, арпа аралаштириб беда сепиларди. Пайхон бўлмасин деб, боққа ҳеч кимни йўлатишмасди. Ёлғиз мен бригада бошлиғи Тўлабой акадан дарс тайёрлаш баҳонасида боққа кириш учун рухсат олардим ҳолос. Уватда китоб варақлай-варақлай кунни кеч қилардим. Бир куни, қанча ўқиганим эсимда йўқ, қадам товушини эшитиб сергакландим. Угирилиб қарадим. Китобини қўлтигига қисиб бир қиз келаётган экан. Унинг шаҳарлик экани кийимидан эмас, ҳатто юзидан ҳам билиниб турарди. Қошига ўсма қўйиб олибди. Маҳлиё бўлиб термулиб қолдим. Қиз шаҳарликлар урфига кўра, атлас қўйлақда, гулдор рўмолчасини бошига ёпиб, устидан узун сочларини чамбарак қилиб олганди. Оёғида енгилгина кўҳна чувак.

— Салом, яхши қиз!
Овозим дўриллаб беўшов чикди шекилли, қиз сапчиб туриб, таққа тўхтади.
— Уэр, яхши қиз, чўчитиб юбордим, шекилли?
— Сезмай қолибман.
— Бу ерликка ўхшамасиз, шаҳарданмисиз?
Қиз эшитилар-эшитилмас жавоб берди:
— Ҳа.
— Кимникига меҳмон бўлиб келдингиз?
— Тўлабой аканикига.

— У киши кимингиз бўлади-лар?

— Амаким.
— Шошманг-шошманг, ундай бўлса, сиз тошкентлик Юнус аканинг қизларисиз, шундайми?

— Ҳа, шундай.
— Менинг исимим Нодир, танишиб қўйлик.

— Менинг исимим Озода, — деди қиз назокат билан.

Қўлидаги китобига қараб, қизгинанинг ТошМИДа ўқишини билиб олдим.

— Сиз ҳам дарс тайёрламоқчимисиз? Бунақа пайтда халақит бериш ноинсофлик бўлади, мен кета қолай...

— Йўқ, йўқ, бемалол, дарсингизни тайёрлайверинг...

Кечкурун Озодани учрашувга таклиф қилгим келди:

— Қишлоғимизнинг тунги манзарасини сизга бир томоша қилдирай. Биласизми, шаҳарда юрганимда ана шу манзарани қайта-қайта кўргим келаверади. Айбатта келинг, — дедим.

У илтифот билан:

— Раҳмат, — дедию жавоб бермади.

— Сукут, ризолик аломати, — дедим шўхлигим тутиб.

Озода хандон отиб кулиб юборди...

У келди.

Тог чўққилари орасидан кўтарилган тўлини ой тепамизга етиб келгунга қадар узок суҳбатлашдик. Суҳбатимизнинг чеки йўқдек эди. Баҳор оқшоми салқин эди. Озоданинг эти жунжикаётганини пайқадим. Хайрлашдик.

Тошкентда Озода билан тез-тез учрашиб, дам олиш кунлари биргалашиб киноларга тушадиган бўлдик. Ҳаёт — шаффоф булоқ эди назаримда. Аммо бу ширин дамлар узокқа чўзилмади. Уруш

бошланиб қолди. Қимирлаган жон борки, ҳаловатини йўқотди. Ҳамманинг юз-кўзидан нафрат ва ғазаб? Ешлар тўп-тўп бўлишиб фронтга жўнашарди, қиз-жуво-лар эса эркалар ўрнини эгаллаш учун завод ва фабрикаларга ишга жойлаштишарди. Мен ҳам сафарга отлана бошладим. Озода билан хайрлашини учун ТошМИГа бордим? У ҳар галгидек мени илиқ қарши олди.

— Келганингиз яхши бўлди. Ўзим ётоқхонангизга бормоқчи эдим.

— Нима гап, тинчликми?

— Хайрлашгани... Битирувчилариям жўнатишаяпти, ҳарбий шифохоналарга...

Озодани кузатдим, юрагим сикила бошлади: «Тезроқ мени ҳам жўнатишса-чи!» Икки ҳафтадан сўнг менга ҳам навбат келди. Озодадан хат олмай туриб, ноилж, мен ҳам фронтга жўнадим.

Севастопол мудофаасида икки марта яраланиб госпиталда ётдим. Ҳар гал госпиталда ётганимда: «Шояд, Озода шу госпиталда хизмат қилаётган бўлса», деб ҳамшираларга зимдан боқаман. Тавба, ҳаммаси Озодага ўхшаб кетишарди. Ҳаммалари у сингари меҳрибон, бирам ширин сўз-ки, асти сўраманг.

Севастополдан сўнг Сталинград жангига қатнашдим. Қирк учинчи йилнинг январия эди. Қиш ниҳоятда қаттиқ келган. Душман қахратонга дош беролмай қолди. Шундай бўлса ҳам босқинчилар сўнгги кучларини тўплаб, қуршовни ёриб ўтичга ҳаракат қилишарди — бу уларнинг бирдан-бир нажот йўллари эди.

Январнинг ўн биринчи куни тонготарда кучли жанг бошланди. Ғанимлар ўлим талвасасига тушиб, охириги имкониятларини ишга солиб, халқани ёриб ўтмоқчи бўлишди. Икки соатга чўзилган дахшатли жангдан сўнг Волга қирғоқларида душман катта талофат кўрди. Қисминизга ҳам осон бўлмади. Мен ёнгинамда ёрилган минадан оғир яраландим.

Самолётда Балашова шахрига келтиришди. Оёқ-қўлларим ўраб ташланган, ўрнимдан қўзғала олмаيمан. Ҳамширалар атрофимда парвона.

Ҳарбий шифохонанинг бош табиби ҳафтада бир-икки марта ёғоғимизни айланиб чиқади. Бир куни одатдагидек икки ҳамширани эргаштириб кириб келишди. У тўппа-тўғри менинг ёнимга келди-да, ахволимни сўраб, уёқ-бўёғимни кўрган бўлди. Сўнгра ҳамширага қандайдир дори келтиришни буюрди.

— Бизда йўқ, тугаган эди, — деди ҳамшира елка қисиб.

— Ундай бўлса, марказий таъминотчиларимиздан сўранг. Уртоқ Юнусовдан илтимос қилинг, тушунтириб айтинг...

Бош врач чиқиб кетди. Юнусова, бу ким экан? Шошма-шошма,

ахир Озоданинг фамилияси ҳам Юнусова эмасмиди? Уша бўлса-я?!

Оқшом тушгач ҳамшира қиз Олия хонамизда пайдо бўлганида, уни ёнимга имладим:

— Юнусовани сиз ҳам танийсизми?

— Ҳа, танийман?

— Исмини ҳам биласизми?

— Виз уни «лейтенант» деб чақирамиз. Исмини билмайман.

— Билиб кела олмайсизми?

— Хўп, эртага сўраб кўришим мумкин.

Эртаси куни саҳармардондан Олияни кута бошладим? Тушга яқин толиқиб, уйкуга кетибман. Тепамда кимингидир «пик-пик» йиғлаётган товуши қўлогимга чалиниб, кўзимни очдим. Не кўз билан кўрайки, тепамда ҳарбий кийимда лейтенант қиз — Озода турарди.

— Уйғондингизми, Нодир ака? тузукмисиз? Оёқ-қўлларингиз... — деганча ўзини тутат олмай йиғлаб юборди. Ох, нақадар бахтли эдим ўша дамда. Менга бошқа ҳеч нарсаси керак эмас эди. Ушанда Озодасиз умр менга татимаслигига яна бир бор ишондим...

Бир ойдан сўнг, оёқ-қўлларимдан тахтакачлар ечилган, аста-секин юришни машқ қила бошладим. Ногиронлигим боис менга бир йиллик таътил бериб, уймайга жўнатмоқчи бўлдилар. Қўнмадим. «Агар имконияти бўлса, шу ерда енгил-елпи ишларни бажариб юрсам», деб илтимос қилдим. Шу аҳволда Озодани ёлғиз қолдиргим келмади.

— Нега, борадиган ерингиз, кутиб оладиган кишингиз йўқми?

— Бор, лекин биратўла уруш тамом бўлганидан сўнг бораман...

Илтимосини қабул қилишди. Ўзим даволанган шифохонада қолдим? Езининг қоқ ярмида Озода билан никоҳ тўйимизни ҳарбийчасига нишонладик.

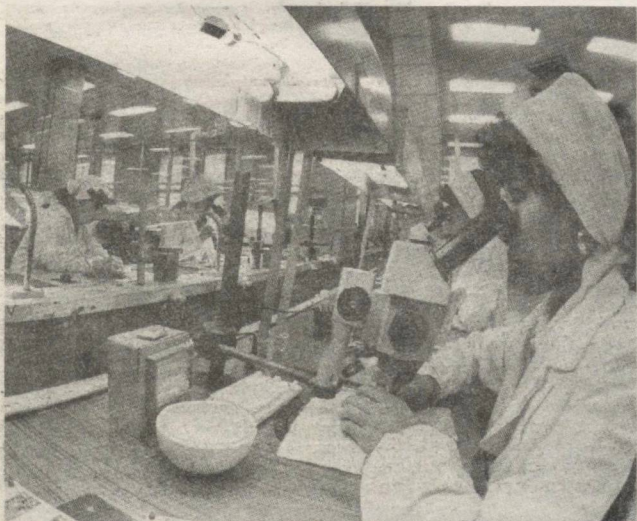
* * *

Бу ҳикояни «Ботаника» истироҳат шифохонасида бирга дам олаётган беқободлик дўстим Нодиржон Раҳматов ҳикоя қилиб берган...

Бир куни ўзаро қақчақлашиб ўтирганимизда қутилмаганда хона эшиги очилиб, юзидан кулчилари ўйнаб турган аёл кириб келди. У салом-алиқдан сўнг Нодиржоннинг ёнига ўтираётди:

— Саломатлигингиз қандай, ўртоқ солдат! — деди.

Табиийки, эру хотиннинг бундай самимий ва дангал муносабати ўзларининг тақдирларига нисбатан қизиқиш уйғотарди...

«Зенит» заводининг пешқадам заррақори (микройигувчиси) Гумеза Айтжоновна иш устида.

А. Горюхик сурати (ЎзТАГ)

Зулфинисо умрида икки марта йилгила. Ҳар икки сафар ҳам қон қақшаб йилгади. Биринчисида 1941 йил қишида турмуш ўртоғи ҳалок бўлгани ҳақида фронтдан қора хат олганида ёруғ дунёни, толейни қаргаб кўз ёши тўккан бўлса, иккинчисида мунчоқдек-мунчоқдек ўрилчаси ва қизалоғини болалар уйига топшириб, уйига танҳо кириб келганида...

Юрак-бағирни эзувчи кунлар бирин-бирин ўтиб борарди. Зулфинисо шидан чиқиб, болалар уйи томон учиб борарди-ю, оқ ювиб оқ таралган фарзандларини кўриб, дилига нур тўлиб кетарди. Халқ, мамлакат фронтни барча зарур нарсалар билан таъминлашдан ташқари болалар уйидаги етим-есирларни ҳам боқиб, кийинтириш, ўқитишни бирор дақиқа бўлсин унутмаганини ёш она дил-дилидан сезиб, кўнгли тоддек кўтариларди.

дис этиб тайинланди. Худд ўша йиллари бир тасодиф юз бердию, шу баҳона унинг ҳаётида кескин бурилиши юз берди. Воқеа бундай юз берганди:

Москвадаги мўътабар илмий-тадқиқот институтларининг бир неча олимлари водийда қурилиш ишларини ўрганиш учун келганларида Юсуфжон ҳам улар билан учрашиб, мулоқотда бўлганди. Бир сўзли, дадил, мантиқли фикрларини қатъият, ўжарлик билан исботлайдиган, ёшгина бош инженер меҳмонларга ёқиб қолди.

— Сен илмий иш қилсанг бўлар экан, — дейишди улар.

Меҳмонлар Юсуфжоннинг юрагига чўғ ташлаб кетганди. Бу чўғ кун сайин яллиғлана борди. 1973 йилда «ке, таваккал», деб Москвадаги қурилиш иқтисоди илмий-текшириш инсти-

Қайта қуриш — ҳаётиқиз мезони

бита кўлга топшириш масалалари чуқур асослаб берилган эди. Олим диссертацияни 1978 йили Москвада ёқлади. Бутуниттифқоқ илмий-тадқиқотлар маркази илмий ишда илгари сурилган ғоялар амалга оширилса, бир йилда 3,5 миллион сўмлик иқтисодий самара беришини ифодаловчи ҳужжатни мамлакат буйича тарқатди. Олимга бу ҳақда муаллифлик ҳужжати берилди.

Москвалик йирик иқтисодчи олим В. А. Лисичкин ўз шоғирдининг иқтидорини кўриб, унга шундай деганди: «Энди Юсуф, кенгроқ ва янада ҳаётийроқ режада ишла. Сезаётган бўлсанг керак, иқтисод фанининг келажаги — кибернетика ва математик усулларга асосланади. Иш-ни худди шу ўйналишда давом эттир. Дарвоқе,

КАМОЛОТ ЙЎЛЛАРИДА

Қизи Хадичахон ҳам, ўғли Юсуфжон ҳам болалар уйидаги мактабда яхши ўқишди. Айниқса, ўғли тиришқоқ чиқди. Ҳа, ўғли отасининг кўпгина аломатларини ўзига шундоқ-қина кўчириб олгандек эди: ўтли-шудли, зеҳинли, гаплари ҳам ажабтовур тасир-тусир. «Иш-қилиб умрларини берсин», деярди она фарзандларининг бошини силаб.

Юсуфжон мактабни аъло даражада тамомлаб, эллик саккизинчи йили Тошкент темирйўл транспорти институтининг талабаси бўлди... Умр оқар сув деганлари рост экан. Ҳаш-паш дегунча беш йил ўтди-кетди. Юсуфжон институтнинг саноат ва граждон қурилиши ҳоҳиш-сабогини тугатиб, Навоий шаҳрига йўлланма олди. У турмушининг ачиқ-чучуғиго паст-баландини мана шу шаҳарда кўрди. Ёш мутахассис қурилишларда ёишт ҳам терди, усталлик ҳам, прораблик ҳам қилди.

У бир неча йилдан кейин Қўқон шаҳридаги қурилиш ташкилотларидан бирига бош муҳан-

тути эшигини тақиллатиб борди. Имтиҳонларни муваффақиятли топшириб, кўриқдан ҳам ўтиб, сиртқи аспирантлар — илмжўлар рўйхатиға тиркалди.

Юсуфжон илмжў бўлган йили Бувайда ноҳиясидаги МКК — механизациялашган кўчма колоннада бош инженер бўлиб ишлаётганди. У бу ерда қурилишдаги ибтидоийлик, пала-партишликни янада аниқроқ ҳис эта бошлади. Ҳаммасидан ҳам қишлоқдаги битта қурилишнинг иккита эгаси борлиги, яъни, давлат (масалан, айтийлик, собиқ 9-қурилиш трести) ва ширкат-колхоз қурилиш трест (облколхозстрой)лари баайни кўйчовоннинг кўпчилигини эслатадиган далиллар эди.

Юсуфжон Жалоловнинг қишлоқ қурилишидаги кўрган-кечирганлари, ўй ва фикрлари диссертацияси мавзуга айланди. Илмий иши «Колхозларро қурилишнинг ташкилий шаклларини такомиллаштириш» эди. Унда қишлоқ қурилишига икки эгаликни тугатиш, бу ишни

ҳалиям қурилишда муҳандиссан-а? Энди бирор бир олий мактабда ишласанг қалай бўларкин? Илмий-тадқиқотларни муттасил олиб борардинг...

Гапнинг очиги, Юсуфжоннинг ўзи ҳам шу ҳақда бот-бот ўйлаб қоларди. Ахир, қурилишларда унча-мунча эмас, ўн уч-ўн тўрт йилдан буён ишлапти, номзодлик диссертацияси ҳам қурилишларда ёзилди ҳисоб... Москвадаги «Знание» нашриётида чоп этилган ва ҳаётийлиги билан унча-мунча шов-шувга сабаб бўлган «Техникада мақсадли жамулжам программалар» номили китоби ҳам ана шу қайноқ ва ола-тасир йилларда ёзилган эди.

Фаргона политехника институтининг Қўқондаги филиалида уни илқ кутиб олгандек бўлишди. Лекин, орадан кўп ўтмай, филиал раҳбарлари билан ораларидан оламушук ўтиб қолди. Бунга бир чеккаси ўзи ҳам «сабабчи» эди. Укув жараёнидаги тартибни ўзгартиришга уринмай, жимгина дарсини бериб, юраверса ҳам бўларди. Йўқ, янги домла ғалати экан. Талабалар илмий ижодкорлиги дейдими-е, таълим билан ишлаб чиқариш орасида жарлик пайдо бўлган дейдими-е, талабаларни мамлакат марказидаги корхоналарга амалий тажриба юборамиз, деган масалаларни ўртага қўядими-е, таъмағирликка чек қўйилсин, дейдими-е...

— Менга қаранг! — хитоб қилди филиал раҳбари кунларнинг бирида. — Е жимгина ишлаб юринг ёки ташаббус-машаббусларингиз билан даф бўлинг! Яхшиси, ариза ёзиб кетинг.

— Кетмасам-чи?

— Кетасиз! Бўлмаса, қамоққа равона бўласиз!

— Ана холос... Нега энди қамоққа?

— Чунки, порахўрсиз...

У ўшанда: «Яхши. Порахўр бўлсам, исботланглар. Жазоимни олай. Агар бу тўхмат бўлса, сизлар жазодан қочиб қўтилолмайсизлар», деди. Аммо, бошига хунук кунлар тушишини билмаган экан. Докторлик диссертациясини ёзишга киришган олим бу ишни хоҳласа-хоҳламаса тўхтатиб туришга мажбур бўлди. Сабаби, адлия ташкилотларига уни бадном қилувчи узундан узун хат тушган эди... Прокуратурадаги ўртоқлар сира эринмай олимни бир йилча сўроқ қилишди. Аммо Юсуфжон Жалолов ўзининг ҳақ эканини бор бўйи билан кўрсата билди. Буни қарангки, даъвогарнинг ўзи порахўрлиги очилиб қолиб, узоқ муддатга қамалиб кетди.

Олим бу пайтда бош институтнинг Наманган филиалида ўз фаолиятини бошлаб юборган эди. У устозининг маслаҳатларига амал қилиб, фанда қулочини кенгроқ ёзди ва қурилишни режалаштиришни катта мизтақалар бўйича тадқиқ этишга киришиб кетди. Энди унинг тадқиқот ва тажрибалари водийгагина эмас, балки, жумҳурият миқёсигача чиққан эди. Бинобарин, докторлик диссертацияси ўзаги ҳам айна шу масалага бағишланганди. Жумҳурият

Фаргона Политехника институти муҳандис-иқтисодчи ҳоҳишсабоғи декани, профессор Юсуфжон Жалолов (ўнгдан иккинчи) институтнинг бир гуруҳ олимлари билан суҳбатлашмоқда.

М. Саримсоқов сурати

Давлат план комиссияси қошида Иқтисод илмий-тектириш институти иқтидорли ёш олим кўтарган муаммоларни Ўзбекистонда қурилиш бир бутунлигини режалаштиришнинг 2000 ва 2005 йилларгача бўлган илмий-тадқиқот режасига киритгани ва муаллиф бошқаруви комиссия аъзоси этиб сайланганининг боиси ҳам шунда эди.

Юсуфжон Жалолов меҳнат таътилини Москвадаги лабораторияларда ўтказётган пайтларда «Главпроект»нинг Тула шаҳрида энг замонавий ҳисоблаш маркази борлигини эшитиб қолди. Дарҳол Тулага учди. Бошқарув лабораторияларига кириб ҳайратдан ёқа ушла қолди. Оқалик ҳамкасбларининг ҳазиллашиб айтишларича, Юсуфжон Бошқарма ҳисоблаш марказида икки йил «ётиб олиб» ишлади. Илмий изланишлар ҳақиқий электрон машиналар зиммасида бўлган бу масканда олим барча тадқиқотларини ниҳоялаб Тула ҳудудий бир бутун қурилишларида синовдан ўтказди. Бу тадқиқотлар натижаси ўлароқ бунёдга келган тавсиялар 4 та йирик Бошқарма ва трестлар томонидан ишлаб чиқаришга жорий этилиб, катта иқтисодий фойда келтирди. Шундай қилиб, докторлик диссертациясини олис рус шаҳарларидаги лабораторияларда, қурилиш майдонларидаги тажрибалар жараёнида ниҳоясига етди. Юсуфжон «Қурилишнинг энг мувофиқ режалаштиришда имитацион шакллardan фойдаланиш» мавзусидаги докторлик диссертациясини Москвадаги Плеханов номидаги ҳалқ ҳўжалиги институтинида муваффақиятли ёқлади. Яқинда профессорлик унвонига сазовор бўлган Ю. Жалолов ҳозир — Фарғона Политехника институтини муҳандис иқтисодчи хоҳишсабоғи декани, кафедра мудири. У аввало иқтисодчи олим сифатида йирик қурилиш трестлари ва майдонларида бўлиб туради. Кўпинча сафардан ҳуноби ошиб қайтади. Сабаби жойларнинг ҳусусиятига қарамай, сийқаси чиққан тавсиялар ҳамон тиқиштирилмоқда.

Шугина бўлса қоши эди. Масъул лавозимларда ишлаётган мутахассис қурувчилар орасида иқтисоднинг кўнасидан ҳам ўтмаган кишилар борлиги-чи? Улар, бизга қурилиш ашё-

ларини топиб бергани бўлиб, бу ёғини боплаймиз, дейишади. Аммо, синаб кўринг-а, ЭХМнинг тўғмасини босишини ҳам билишмайди. Ҳозирги замон қурилиши, уни режалаштириш илмий асослар заминиди ривожланишини уларга тушунтириш осон кечмаяпти. Шу боисдан ҳам у шундай тақлифини ўртага ташлади: ҳечдан кўра кеч деганларидек, жойлардаги мутахассисларни ҳисоб-китобга, ЭХМлар билан ишлашга ўргатиш керак. Дакқиюнсудан қолган услубларнинг замони ўтиб кетган.

Бу тақлиф маъқул келди. Ҳозир хоҳишсабоқда ўртача ва катта электрон машиналар ўрнатилган иккита синф фаолият кўрсатапти. Уларда эндиликда неча ўнлаб мутахассислар замонавий электрон машиналарида ишлашни ўрганишапти... Олим ўз ҳамкасблари билан шу ва шунга ўхшаш масалалар устида бош қотиради. Бундан бир неча ой муқаддам у кўнглига тугиб юрган икки-уч тақлифини институт ректори Муҳаммаджон Қорабоевга баён этди. (М. Қ. Қорабоев ҳозир жумҳурият ҳалқ таълими нозирлигининг муовини лавозиминида ишламоқда). Бу биринчидан, вилоятда иккита тармоқлараро иқтисодий лаборатория очиб, унга энг яхши ходимларни жалб этиш эди. Олимнинг фикрича, бу лабораториялар вилоят иқтисодини ривожлантириш, иқтисодий самардорлигини оширишда ўз тадқиқотлари, тавсиялари билан яхши самаралар бериши мумкин. Иккинчидан, институтда янгидан қурилиш иқтисоди ва уни бошқариш, машинасозлик иқтисоди ва уни бошқариш бўлимларини очиш фурсати келди. Ҳозир иқтисодчилар замони. Ҳалқ ҳўжалигига билимдон, малакали иқтисодчилар қўллаб керак.

Ушанда ректор олимнинг фикр-мулоҳазаларини диққат билан эшитганди. Бу тақлифлар жумҳурият нозирлиги олдиға қўйилди. Ҳозир бу масалалар ижобий ҳал этилиши арафасида. Яқинда Ю. Жалоловнинг ташаббуси билан институт қошида СССР Фанлар академиясининг «Прогностика» бирлашмасининг бўлими очилди. Бўлим ҳозир вилоятдаги йирик қурилиш ташкилотлари, корхоналари билан ҳў-

жалик шартномалари тузди. Бўлимга профессорнинг ўзи етакчилик қилаётди.

Янгиланиш, ҳаётимизни демократиялаштириш, қайта қуриш шаббодалари дилдагини тилға чиқаришга, қўлчини кенгроқ ёйишга имкон берди. Юсуфжон Жалолов ректоратга яқинда яна бир тақлиф билан кирди. «Йирик корхоналар, ташкилотлар ҳўзурида кафедра-лар филиалларини очсак қалай бўларкин! — фикрини баён этди олим. — Бу филиалларга илмий ходимларимиз, корхоналар етакчи мутахассисларини бириктиб қўйсак. Битирувчи талабалар бевосита улар раҳбарлигида қурилиш ёки бошқарма тажрибахоналарда ишла-са, фан билан ишлаб чиқариш уйғунлашиб кетарди...

Олимнинг бу тақлифи ҳам инобатга олинди. Жумҳурият олий мактаблари орасида биринчи бўлиб жойларда политехника институти кафедралари филиаллари ёш бошлади. Битирувчлар учун машғулот соатлари дадил қисқартирилиб, ишлаб чиқариш амалиёти муддатлари узайтирилди. Ҳозир битирувчи талаблар диплом ишларини бевосита ўша корхона ва муассасаларда ёқламоқдалар.

...Олим илмий изланишлар, тадқиқотларни изчил давом эттирмоқда. Москва ва Тошкент наشريётларида босилиб чиққан «Қурилишнинг ташкилий шакллари тақомиллаштириш» ҳамда «Оптимал режалаштиришда ЭХМдан фойдаланиш» каби рисоалари ана шундай тинимсиз меҳнатлари самарасидир. Айни пайтда «Фан» наشريёти олимнинг янги китобини босмага тайёрляпти.

Турғунлик йилларининг оғир юкларини кафтларидан бирин-сирин улоқтириб ташлаётган олий мактаб илмий ходимлари мана энди илмий-тадқиқот ишлари билан дадил шўғулланмоқдалар. Илмий лабораторияларда изланиш, ижод нафаси уфуриб турибди. Олимлар ҳалқ ҳўжалигини тараққий эттиришдан баҳс этувчи ҳаётий муаммолар билан шўғулланмоқдалар. Ана шу кенг қўлмалардаги тадқиқотлар доирасини кенгайтириш ва йўналтириб туриш жонкуярларидан бири истеъдодли иқтисодчи олим Юсуфжон Жалоловдир.

ЭХТИМОЛ, ЎЗГА САЙЕРАЛИК- ЛАРДИР!..

...Бу гал улар Белгия узра яна пайдо бўлдилар. Бироқ бу сафар сирли «самовий учбурчак»ни видеоасмага туширишга эришилган эди...

Бу хабарни эшитишим биланок номаълум учар жисмининг янги «мақони ўрами»га боришни дилимга тугдим. Лекин йўл-йўриқ олиш мақсадида Бельгия Коинотдаги фавқуллода ҳодисаларни ўрганиш жамиятига кўн-ғироқ қилганимдан сўнг, уйлаган режам ўзгарди. «Кўпчиликка етиб борган ахборотлардан бўлак ҳеч нарса қилолмасангиз керак,— деди жамиятининг котиби Люсиен Клербо.— Ўнлаб хатлар келди, савол-жавоб натижалари,

суратлар, расмлар, ниҳоят видеоёзувнинг ўзи ҳам бор. Марҳамат ҳаммаси билан таништириб, тушунтириб беришимиз мумкин».

Мазкур жамиятни 1971 йили Клербо тузган эди... Ҳозир биз сўз юритаётган номаълум учар жисм илк марта ўтган йилнинг 29 ноябрида пайқалган эди. Ораликдаги уч ой ичиди уч мингга яқин «ғувохлар кўрсатмаси» йиғилди, мана, барча хатларга ҳос бир тасвир. Унинг муаллифи — Лиежа яқинидаги

Анс қасабасида истиқомат қиладиган Белгия ҳарбий-ҳаво идорасининг мутахассиси Ф. Балензано. У шундай ҳикоя қилади:

«1 декабрь кечқурун қизим билан шаҳар майдонида сайр этардик. Тусатдан — бу воқеа соат 18 га яқин юз берди — қизим: «Дада, қара, қара...» деб қичқирди. Мен бошимни кўтардимку оҳиста учиб Лиежа томонга яқинлашиб бораётган ғаройиб учар аппаратга кўзим тушди. У 100—150

қулоқ баландликида, тўппатўғри бизнинг бошимиз устида айланди, кейин аввалги йўналиши бўйлаб бир зумда ғойиб бўлди. Биз бошқалар қатори ҳайратдан қотиб қолган эдик, бироқ уни яхшилаб кўриб қолишга улгурдик. У жуда улкан эди — кўндалангига 40—50 қулоқ — қора уч-бурчак бўлиб, урта проектор билан жиҳозланганди, ўртасида оқ, тўқ сариқ-қизғиш нур сочиб липиллаётган чироғи бор эди. Унинг қия айлана олд қисмидан қизил ва зан-

гори олов шўъласи қуйиларди. Кўрганимнинг расмини тақдим этаман...

Афсуски видеоёзувда номаълум учар жисмининг аниқ тасвири сезилмасди. Видеоёзув 20 февраль кунни Биерса ноҳиясида (у ҳам Лиежа яқинида) суратга олинган. Уни оддий ҳаваскор суратга олган бўлиб, воқеа тахминан бир чакиримча нарида юз берган эди. У ниҳоятда секин ва ҳаддан ташқари тез учаларди...

Хўш, шундай қилиб, бирор янгилик борми? Биз Люсиен Клербо билан суҳбатимизни ана шу савол билан бошладик.

— Ҳа, бор. Биринчидан, «учбурчак»ни бизнинг шарқий чегарамизга туташ Голландия билан ғарбий Германия ҳудудларида ҳам қуришган. Иккинчидан, уларнинг пайдо бўлишида уй ҳайвонларининг, масалан, мушукларининг безовталиги аниқланди... Учар ликопчалар уйлар устидан учиб ўтаётганларида электр тармоқларининг қуваати пасайганлиги кўп бор кузатилди. Ниҳоят, шу пайтгача учрамаган ҳодиса — номаълум учар жисмининг одамлар билан яқиндан танишишга ўриниши қайд этилди...

В. ПЕРЕСАДА.
Брюссел шаҳри.

ИСЛОМ ШОИРГА ЖЎРОВОЗ

Қалби эзгулик билан йўғрилган инсон авлодларга маънавий бойлик қолдиришни, юрагидан бир бўлак қўшиб ҳаёда этишни бахт деб билади. Халқимиз орасида ана шундай ажойиб иқтидорли кишилар жуда кўп. Улар бутун умрини, билимини, истеъдодини азалий анъаналаримизни қидириб топиш, давом эттириш, ёш авлод қалбига, шуурига синдиришга бағишлайди. Келажакка ишонч ва умид билан қаровчи бундай дилкаш, ғамхўр, бағри кенг инсонлар гурунгига, сўзига қулоқ тутсангиз, дилингиз яйрайди, роҳатланасиз. Уларнинг эзгу ният билан хайрли ишларга қўл урганини кўриб қувонасиз.

Машхур оқинлар — Ислом шоир Назар ўғлининг, Эргаш Жуманбулбул ўғлининг, Фозил шоиру Пўлкан бахшлар юрти Самарқандда ҳар йили шеърини байрамлари, Жуманбулбулхонлигу, оқинлар айтишуви анъанага айланган. Ана шундай гурунлардан бирида нарпайлик Саъдулла бахши Хушвакът ўғлининг дўмбири чертиб, дostonу термаларни сел бўлиб қўйлаганининг гувоҳи бўлдик. Ота-боболаримиз асрлар давомида қўйлаб келган, кейинги пайтларда унутила-ёзган ва санъат турига қайта жон бағишланётгани барчани хушнуд этди. Навбат Саъдулла бахшига берилганда томошабинларнинг таърифу тавсифи зиёда бўлди. Шу кунни унинг ширали овози, созининг ёқимли наво-си дилларни сел қилди. Гоҳ «Авазхон», гоҳ «Зулфизар», гоҳ «Ширин билан Шакар» дан қўйлади. Куйни-куйга, байтини-байтга улади. Айниқса, устози Ислом шоирнинг «Алпомиш» ини куйга солганида, йиғилганларни ҳам қўйдирди, ҳам қулдирди. Шу кунги айтишувда Саъдулла бахши улоқни олиб кетди.

...Нарпайнинг Қорасийроқ қишлоғида тутилган Саъдулланнинг ёшлигидан бахшлиликка ихлос қўйганлиги бежиз эмас.

— Ушанда 1948 йил эди, — дея ҳикоя қилади у. — «Иттифоқ» колхозида ҳисобчи бўлиб ишлаб юрган пайтларим. Дoston-термаларни чала билардим. Шунда денг, ҳўжалик меҳнат аҳлининг йил якунига бағишланган йиғинига оқтошлик машхур бахши Ислом шоир ва у кишининг котиби Қуддус Мухаммадий таъриф буурдилар. Мажлис тугагач, бахши дўмбирига чертиб, колхозчи-ларни қутладилар, ўз ижодларидан намуналар айтиб бердилар. Танаффусда раис улкан оқин ва унинг шоғирдини чойга таклиф қилди. Ислом ота бирга чикдилару, лекин дўмбирани сўри устида қолдирдилар. Жўрларим «Табаррук соз, олиб бир қўйла», дея қўйишмади. Одам кўп йиғилганди, анча уялиб турдим. Дўмбирани қўлга тутиш мен учун мўъжиза эди-да!

Шунда бир авжим келди денг. Куйни овозга мослай олмасам-да, «Ширин билан Шакар» дан Шакархоннинг девлар билан урушиб ётган жойини айтиб бердим: йиғилганлар қарсак чалиб: «Жуфт бўлсин», «Яна битта эшитайлик», деб туриб олишди. «Алпомиш» дostonидан иккита термани ёниб-ёниб, дўмбирани гоҳ у қўлга, гоҳ бу қўлга ушлаб қўйлайвердим. Кейин қизиқ иш бўлди. Ислом ота чойдан қайтиб залда туриб, мени анча тинглабдилар. Бу қилигимдан хафаликларини эмас, аксинча, қувонганликларини билдириб, яна битта терма айтирди-лар. Сўнгга ўзлари навбат олдилар... Кеч оқшом айтишув тугагач, Ислом шоир мени чақириб: «Шоғирдликка тобинг қалай», деб сўрадилар. «Раис жавоб берса, боравераман-

да», дедим. Орадан кўп вақт ўтмай мен у кишига шоғирд тушдим, мактабини шу ерда давом эттирдим.

Ислом отанинг хонадонидида юрган икки йилни Саъдулла ўз ҳаётидаги энг қувончли ва унутилмас давр бўлган эди, дея хотирлайди. У шоирнинг янги шеърларини қозога туширарди, дўмбири чертиш сирларини ўрганаарди, дoston-термаларни ёд оларди. Баъзан йиғинларда устоз қаватига тушиб, ўз маҳоратини синовдан ўтказарди. Шу пайтлардан у халқ орасида бахши деб ном қозонди, ўзи ҳам ижод қилиб, янги термалар яратди. Бир неча йил кишилар қалбига ошно, улар орзу-хавасларини, ғаму андуҳларини, меҳру муҳаббатларини ифодалайдиган дostonу термаларни айтиб юрди.

Лекин халқ оғзаки ижодининг бу нодир намунаси секин-секин унутила бошланди. Тўй-маъракалар, йиғинлар ва байрамларда бахшлар овози инграмай қолди. Шундан сўнг Саъдулла Хушвакът ўғли колхозга ишга кирди. Кўп йиллар ҳисобчи, бригада бошлиғи сифатида фаолият кўрсатди. Бўлмади. Ислом отанинг дoston айтиш усули, ширали овози ёдга келавериб, юрак-бағрини ўртайверди. Устоз ўшанда совга қилган дўмбирани яна қўлга тутди. Гўё қайта туғилгандай бўлди. Қалби тўлиб-тошиб юрган экан, кўп ва хўп қўйлади. Товуши очилгандан очилиб бораверди. Кексалар бош чайқаб тебрандилар, халқимизнинг шундай анъаналари йўқолмаганидан қувондилар. Ёшлар ҳам бундай ажиб бир усулда қўшиқ қўйлашга, дostonларнинг сеҳрли дунёсига қизиқиб қолдилар.

1976 йилда Самарқанд дostonчилиги мактабининг атоқли намоёндалари Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош, Ислом шоир ва Пўлкан бахши таваллудларининг 100 йиллиги бутун жумҳуриятимизда кенг нишонланди. Шу муносабат билан ҳамма жойда халқ оғзаки ижодини ўрганишга эътибор қучайди, улкан оқинлар издошларига ғамхўрлик ошди. Саъдулла бахши ҳам сеvimли ҳунарини давом эттиришга киришди. Энг муҳими, район маданият бўлимининг 1-филиали қoшiда «Дўмбiraчилар» тўғараги ташкил қилиниб, унга С. Хушвакът ўғли раҳбарликка тайинланди.

Мана, ҳозирги кунда истеъдодли оқин ўзининг ранг-баранг дostonу термалари билан халқимизни хушнуд этибгина қолмай, ёшларга бахшлилик сир-асорини ўргатиб келмокда. Шоғирдлар ҳам давраларни марокли ўтказишда жонбозлик кўрсатишаётир.

Ўғли Шавкатжон айтётган термалар, айниқса бирам ёқимли, бирам ширалики, барчани лол қолдирди. У 1982 йили бахши-шоирларнинг жумҳурият кўрик мусобақасида фаол қатнашиб, мукофот олди.

Саъдулла бахши дўстлари Хуррам бахши, Диёр бахши, Мамат бахши, Зиёдулла бахши, Умарқул бахши қабилар билан тез-тез учрашиб туради. Улар тўпланган даврада зерик-ши йўқ, бири қўйиб-бири қўйлайди. Тонггача дoston айтишиб, айтган сайин устозлардек жўшиб, жўшган сайин кишилар қалбини қўйдириб дўмбири чертадилар. Шунда Саъдулла бахши ўзи ижод қилган «Кўкчой таърифи», «Дала маликаси», «Нонни исроф айламанг» сингари термаларни дostonга улаб юборади. Эшитиб танингиз яйрайди, маза қиласиз. Кейин у ўз келажак режалари, истаги ҳақида шундай дейди:

— Ҳали орзу-умидларим катта. Устозим дек овозда қўйлашга, унингдек дўмбири соzлашга ишқибозман. Бунинг учун ҳали анча ишлашим, маҳоратимни тинимсиз такомиллаштиришим керак. Шоғирдларимга ҳар доим шундай истак билдираман. Яратаётган термаларимнинг мазмунга бой бўлишига, равон айтилишига интиламан. Қани эди, халқ оғзаки ижодига эътибор ана ошса, бахшлар ансамбллари ташкил этилса, биз ҳам бир четда туриб, ўз санъатимиз, истеъдодимиз билан кишилар қалбига роҳат бағишлайверсак...

Не топганмиз, фронтга жамладик, Бирлашдик, фашистни саранжомладик. Инсонпарвар халқлар, топтаманг нонни. Мен узоқдан қилдим сизга қироат. Ёшлар-а, сўзимда бордир синоат, Ёддан чиқарманглар бир вақт, бир соат. Юртдошлар-а, исроф қилманглар нонни, Улуғлаб, авайлаб асранглар нонни,—

дея қилган ўғитларимиз, насиҳатларимиз билан ёшлар қалбига жо бўлаверсак...

Шундай деб Саъдулла бахши «Авазхон» дostonидан ишқ-муҳаббатга тўла бир парчани қўйлай бошлади. Йигит-қизлар севгига бундай таъриф берилганидан, у қалбларни жунбушга келтиришидан, айна дил изҳоридан лол қолдилар. Қани энди, бу сўз, бу овоз янги замон билан жўровоз бўлаверса, ҳеч тинмаса.

Ҳа, Саъдулла бахши қалбларга эзгулик уруғини сочиб, жўшиб қўйламоқда. Унга юрагининг бир бўлагини қўшиб қўйламоқда. Она-Ватан, дўстлик, ишқ-муҳаббатни таран-нум этаётир, овозаси узоқ-узоқларга кетаётир.

Ҳамза ШУКУРОВ,
Абдусанд НҲРБОВ

Дўстинг учун... дарё кеч!

В. Шустов сурати.

«Тиқилинч автобусда билмасдан бегона кишининг чўнтагига қўл суққан эканман, бармоқларим сичқон тутадиган қармоққа илиниб қолди. Сичқонни чўнтакда тутасанми, ноинсоф!»

(Киссаеурнинг шикоят)

«Уйдан қувилган пияниста кувимиз неварамни боғчасидан гаровга олиб кетибди. Шартингни айт, гўрсўхта, десак: «Фалон жойга яримта келтириб қўймасаларинг, боладан умидларингни узаверинглар», деб телефон қилди».

(Кампирнинг милицияга қўнғироти)

«Тўнаш» сўзини «тунаш» деб хато ёзадиган Тонготаровни тунда йўлтўсарлар тўнаб кетибди».

(Район газетасида босилган хабардан)

«Маълумки йўқолиб кетаётган куш ва ҳайвонлар «Қизил китоб» га ёзилади. Мабодо фарзандини ташлаб қўйган номардларнинг виждони «Қизил китоб» га кири тилса, қалай бўларкин?»

(Соддадил овчининг таклифи)

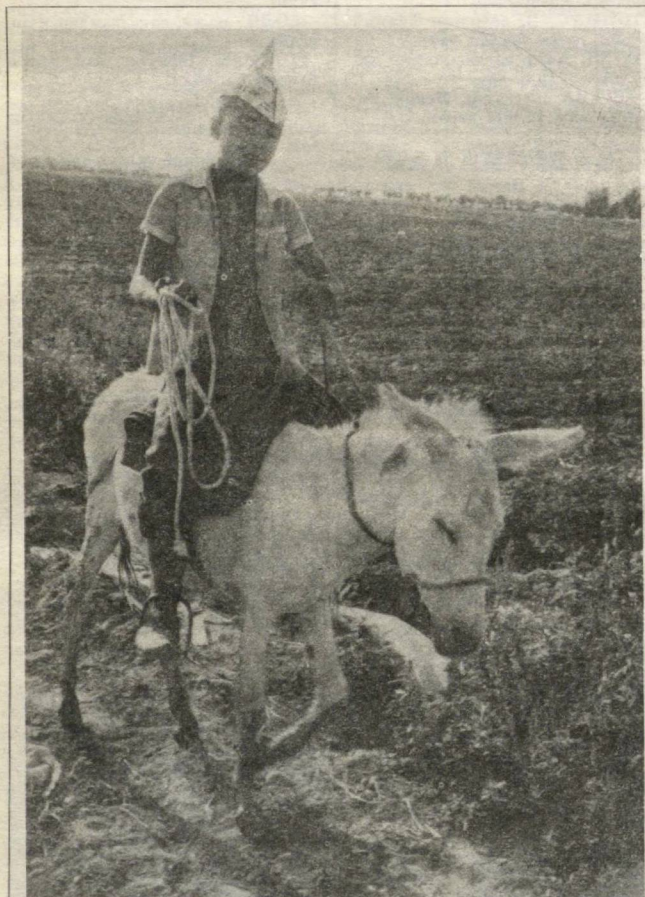
Нима учун саёқ итларни ушлайдиганлар кишиларга озор бераётган, қутирган безориларни ҳам бўйинларидан қисиб олиб кетмайдилар?»

(Қалтакланган жабрдийданинг редакцияга ёзган хати)

«Касалхонада койка йўқ деганингиз учун, мана, уйдан қаровот олиб келдим, десам, дўхтир: «Энди врач ҳам топиб келинг», деб қалака қилди».

(Касалхонага жойлаша олмай сарсон бўлган беморнинг шикояти)

А. ИСОМИДДИНОВ

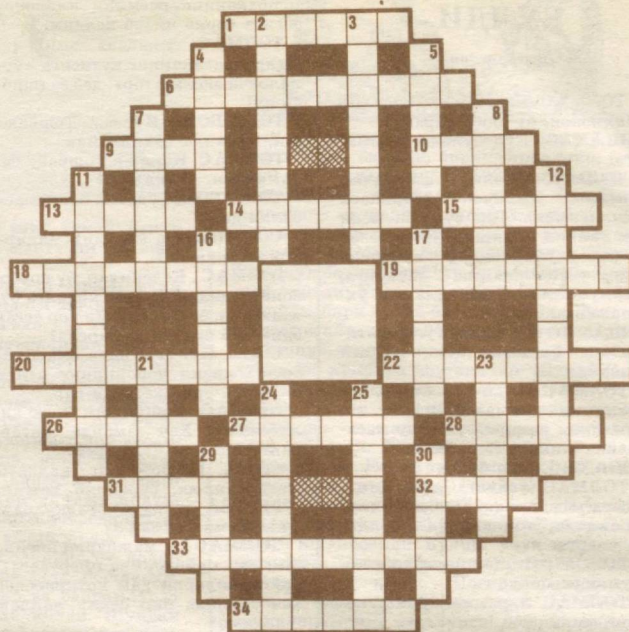

Кимгадир ёқмайди турқим, келбатим, Масхара қилишар: «Қулоғи узун», Не деса десинлар, қадрим билганга «Супер» уловдирман қишлоқда ўзим.

Редакцияга келган бир босма тобоқчада бўлган материаллар муаллифга қайтарилмайди.

Журналдан олинган материалга «Гулистон»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Бу сондаги айрим материалларни тайёрлашда «Правда», «Известия», «Труд», «Сельская жизнь» газеталаридан фойдаланилди.

ЭНИГА: 1. Сўз туркуми. 6. Меъморлик безак бериш соҳаси. 9. Афсонавий бахт куши. 10. Ер ҳайдашда ишлатиладиган асбоб. 13. Тўқай ўсимлигидан тўқилган тўшама. 14. Ўзбек адаби ва олим, «Қиёмат» асари муаллифи. 15. Чорва озуқаси, дон чиқити. 18. Оққўргон ноҳиясидаги янги шаҳар. 19. Инсониятнинг моддий ва маънавий бойликлари мажмуи. 20. Андижон вилоятидаги ноҳия. 22. Сомали давлати пойтахти. 26. Кишининг куч-ғайрати. 27. Нобб мўйна-ли жонивор. 28. Саксовуллар оиласига мансуб ёввойи ўсимлик. 31. Икки тоғ оралиғидаги узун, тор чуқурлик маскани. 32. Тошкентнинг қадимий даҳаларидан бири. 33. Мисрнинг Ўрта денгиз соҳилидаги шаҳар. 34. Ер қатридаги бирикма.

БҮЙИГА: 2. Электр кучининг ишини кўрсатувчи миқдор. 3. Исоний фазилат, ҳиммат. 4. Қадимий вази ўлчови. 5. Насрий асар тури. 7. Каптарсимонларга мансуб парранда. 8. Чирчиқ-Вўзсув оқимидаги нурухона. 11. Боши кокилли, тўрғайсимон куш. 12. Халқ хўжалиги тармоғи. 16. Ишонч, назар-этиборга олиш. 17. Сув ости ишларини бажарувчи касб-кор. 21. Шартли равишда қабул қилинган белги, ишора. 23. Халқ латифалари қаҳрамони. 24. Ким ўзини беллашуви. 25. Воқеликни бевосита идрок этиш жараёни. 29. Бинокорликдаги девор тури. 30. Еқилги, маъдан.

Тузувчи: **Фозилжон ОРИПОВ.**

4-СОНДА БОСИЛГАН КРОССВОРДНИНГ ЖАВОБИ

ЭНИГА: 5. «Равшан». 6. Таллин. 9. Форс. 11. Екут. 12. Гулчехра. 14. Шабнам. 16. Савсар. 17. Ашула. 19. Ҳалқа. 20. Иноят. 24. Қумой. 25. Чангич. 26. Заққум. 27. Кайковус. 30. Ҳаво. 32. Аруз. 33. Сариеғ. 34. Маориф.

БҮЙИГА: 1. Пишанг. 2. «Гулзор». 3. Қавс. 4. Кимё. 7. Чорбоғ. 8. Фурсат. 10. Учқун. 13. Аскиябоз. 15. Мозамбик. 17. Арқоқ. 18. Айний. 21. Хантал. 22. Ямбол. 23. Ҳаққуш. 28. Ангирт. 29. «Сувора». 31. Алиф.

МУҚОВАДА

Биринчи бет:

Чуст дўшпилари

А. Губенко сурати.

Босмахонага туширилди 15.03.90. Босишга рухсат этилди 09.04.90. Р—04196. Қоғоз формати 70×108¹/₈. Офсет усулида босилди. Қоғоз тури босма № 1. Шартли босма тобоқ 5,6. Нашр ҳисоб тобоғи 7,80. Шартли рангли намуналар 16,8. Тиражи 142519. Буюртма № 2813. А — 127. Баҳоси 35 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. 700000. Тошкент — П, «Правда» кўчаси, 41.

Бухоро шаҳридаги Абу Али ибн Сино номидаги кутубхона.

А. Губенко сурати

Ҳеч ким, ҳеч нарса унутилмайди. Бухоро шаҳрида Улуг Ватан уруши қурбонларига ўрнатилган ёдгорлик.

Р. Шагаев сурати (ЎзТАГ)

Тогда ёз фасли.

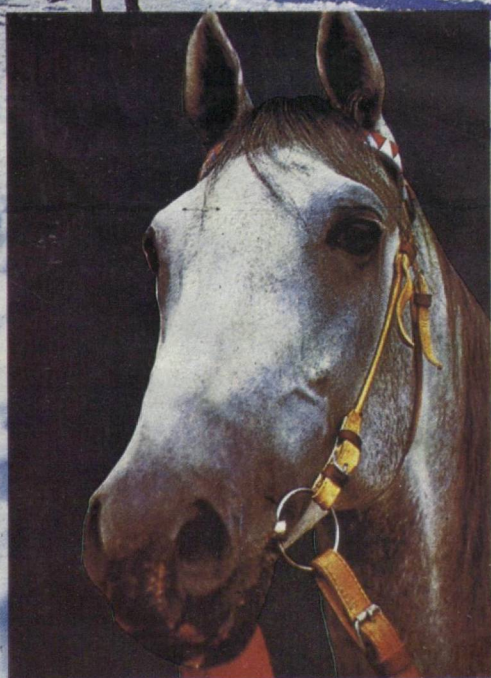
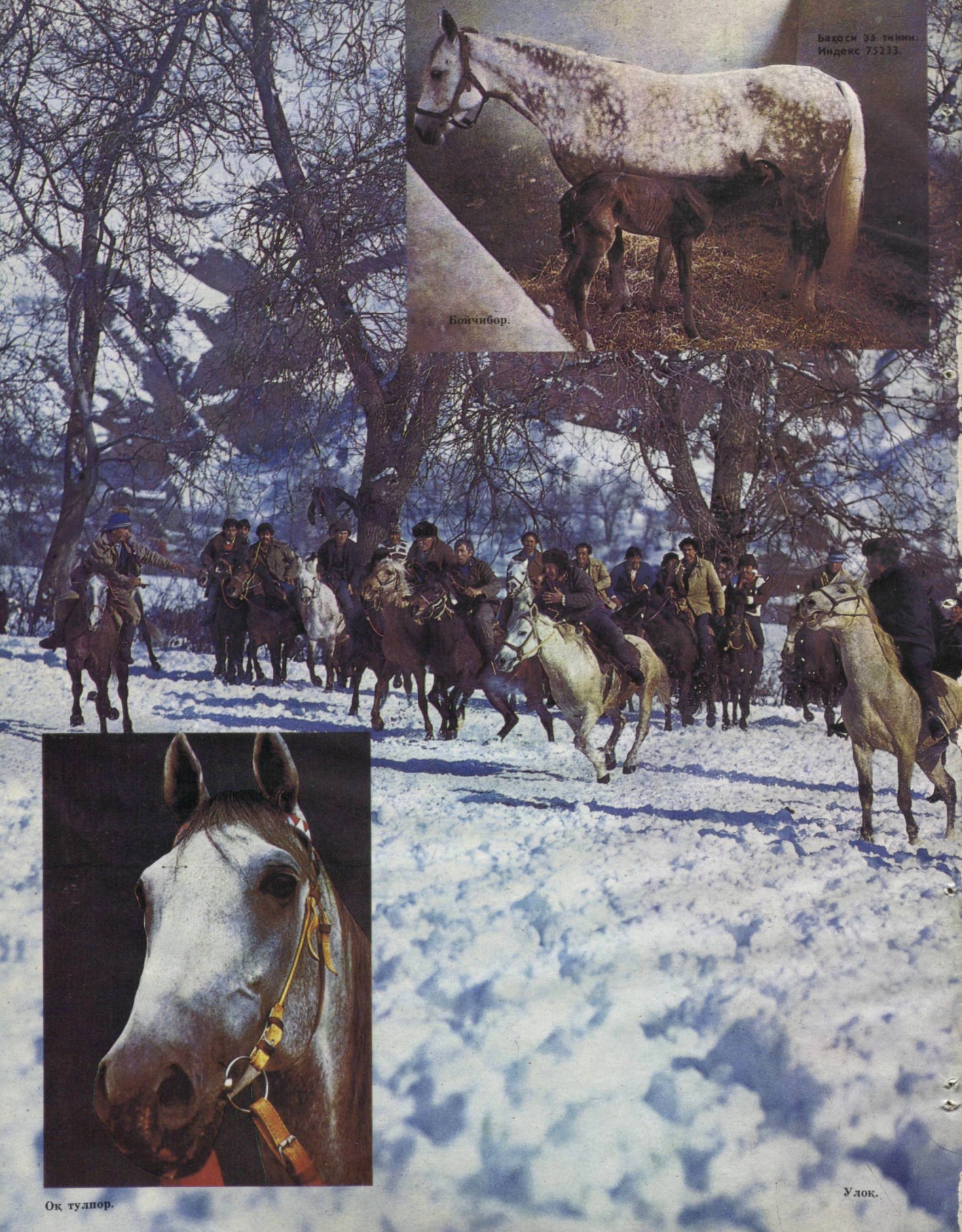
А. Ванштейн сурати

Баҳоси 35-тими.
Индекс 75233.

Бончибор.

Оқ тулпор.

Улок.